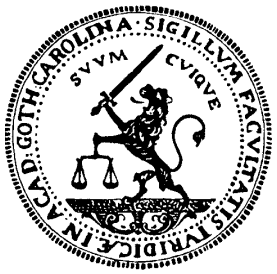

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lars Andén
Magnus Bengtson

Grund för häktning

Om de materiella förutsättningarna för häktning enligt 24 kap. RB

Examensarbete
20 poäng

Gunnar Bergholtz

Processrätt

Höstterminen 2001

Innehåll

SAMMANFATTNING 6

FÖRKORTNINGAR 8

1 INLEDNING 9

1.1 Ämnet 9

1.2 Avgränsningar 10

1.3 Metod och material 10

1.4 Disposition 11

2 DEN MISSTÄNKTES RÄTTIGHETER 12

2.1 Inledning 12

2.2 Den enskildes rättigheter enligt regeringsformen och europakonventionen 12

2.3 Begränsningar av rättigheterna 13

3 HÄKTNING ENLIGT HUVUDREGELN 15

3.1 Inledning 15

3.2 De allmänna rekvisiten 16
3.2.1 En fakultativ regel 16
3.2.2 Sannolika skäl 18
3.2.2.1 Beviskravets definition 18
3.2.2.2 Tillämpningen av sannolikhetsrekvisitet 20
3.2.3 Sambandet med framtida straffverkställighet 25
3.2.3.1 Brottets straffskala och den förväntade påföljden 25
3.2.3.2 Närmare om längden på det förväntade fängelsestraffet 27
3.2.4 Proportionalitetsprincipen 29
3.2.4.1 Allmänt 29
3.2.4.2 Särskilt om intresseavvägningen 30

3.3 De särskilda häktningsgrunderna 32
3.3.1 Inledning 32
3.3.2 Flyktfara 34
3.3.2.1 Inledning 34
3.3.2.2 Syftena bakom häktningsgrunden 35
3.3.2.2.1 Syftet att säkra lagföringen och dess konflikt med effektivitetshänsyn 35
3.3.2.2.2 Syftet att säkra straffverkställigheten 36
3.3.2.2.3 Syftet att säkra bevisningen 37
3.3.2.2.4 Ytterligare tänkbara syften 37
3.3.2.3 Kravet på undandragande eller avvikande 38

3.3.2.4 Kraven på möjlighet och avsikt 39
3.3.2.4.1 Inledning 39
3.3.2.4.2 Närmare om kravet på möjlighet 39
3.3.2.4.3 Närmare om kravet på avsikt 40
3.3.2.5 Närmare om bedömningsunderlaget och proportionalitetsprövningen 41
3.3.2.6 Särskilt om betydelsen av den misstänktes sociala förhållanden 43
3.3.3 Kollusionsfara 45
3.3.3.1 Illojalt agerande 45
3.3.3.2 Bedömningsgrunderna 46
3.3.3.3 Närmare om betydelsen av erkännande och övrig befintlig bevisning 48
3.3.4 Recidivfara 50
3.3.4.1 Inledning 50
3.3.4.2 Häktningsgrundens syften 51
3.3.4.2.1 Allmänt 51
3.3.4.2.2 Kriminalpolitiska syften 52
3.3.4.2.3 Effektivitetsskäl 53
3.3.4.2.4 Allmänprevention 54
3.3.4.2.5 Individualprevention 54
3.3.4.2.6 Förtida straffverkställighet 55
3.3.4.2.7 Vilka syften är legala? 55
3.3.4.3 De närmare förutsättningarna för häktning på grund av recidivfara 57
3.3.4.3.1 Allmänt 57
3.3.4.3.2 Kravet på samma typ av brottslighet 58
3.3.4.3.3 Kravet på att återfallsbrottet skall vara häktningsgrundande 58
3.3.4.4 Tidsramen för återfallsprognosen 59
3.3.4.4.1 Allmänt 59
3.3.4.4.2 Alternativ ett 60
3.3.4.4.3 Alternativ två 60
3.3.4.4.4 Alternativ tre 61
3.3.4.4.5 Vilket alternativ utgör gällande rätt? 62
3.3.4.5 Bedömningsunderlaget för återfallsprognosen 63
3.3.4.5.1 Allmänt 63
3.3.4.5.2 Tidigare brottslighet 63
3.3.4.5.3 Den häktningsgrundande brottsligheten 64
3.3.4.5.4 Den misstänktes förhållanden 65
3.3.4.6 Möjligheten för den misstänkte att motbevisa ett påstående om återfallsrisk 65

4 OBLIGATORISK HÄKTNING 67

4.1 Allmänt 67

4.2 En obligatorisk häktningsregel? 68

4.3 Förhållandet till internationella konventioner 71

5 HÄKTNING AV OKÄND ELLER UTLÄNNING 73

5.1 Allmänt 73

5.2 Förhållandet till proportionalitetsprincipen 75

6 UTREDNINGSHÄKTNING 78

6.1 Allmänt 78

6.2 Närmare om beviskravet skäligen misstänkt 78

6.3 Kravet på synnerlig vikt 79

7 HÄKTNINGSALTERNATIV 81

7.1 Inledning 81

7.2 Reseförbud och anmälningsskyldighet 82
7.2.1 Allmänt 82
7.2.2 Första stycket 83
7.2.2.1 Första meningen 83
7.2.2.2 Andra meningen 84
7.2.3 Skillnader gentemot häktning 85
7.2.4 Andra stycket 86
7.2.4.1 Allmänt 86
7.2.4.2 Reseförbud och anmälningsskyldighet vid kollusionsfara 86
7.2.4.3 Reseförbud och anmälningsskyldighet vid recidivfara 87
7.2.4.4 Reseförbud och anmälningsskyldighet som alternativ till häktning enligt 24 kap. 1 § 2 st. och 24 kap. 3 § RB 88
7.2.5 Tredje stycket - proportionalitetsprincipen 88
7.2.6 Sanktioner 89

7.3 Övervakning 90
7.3.1 Allmänt 90
7.3.2 Närmare om tillämpningen 91

7.4 Äldre förslag 92
7.4.1 Inledning 92
7.4.2 Tillsyn 93
7.4.3 Tillsynshem 94
7.4.4 Kommentar till förslagen om tillsyn och tillsynshem 95
7.4.5 Rannsakningsövervakning 95
7.4.6 Natthäkte 97
7.4.7 Kommentar till förslagen om rannsakningsövervakning och natthäkte 97

7.5 Elektronisk övervakning – ett eget förslag till häktningsalternativ 99
7.5.1 Inledning 99
7.5.2 Utformning 99
7.5.3 Förutsättningar för elektronisk övervakning 100
7.5.4 För- och nackdelar med tvångsmedlet 101
7.5.5 Krav på samtycke 101
7.5.6 Kombination med föreskrifter 102
7.5.7 Sanktioner vid överträdelser av övervakningen 102
7.5.8 Ett tillämpningsområde utanför häktningsfallen? 103
7.5.9 Närmare om elektronisk övervakning vid huvudregelns häktningsgrunder 104
7.5.9.1 Elektronisk övervakning vid flyktfara 104
7.5.9.2 Elektronisk övervakning vid kollusionsfara 104
7.5.9.3 Elektronisk övervakning vid recidivfara 105

8 MÖJLIGHETEN FÖR ÅKLAGAREN ATT MEDDELA RESTRIKTIONER 106

8.1 Meddelande av restriktioner 106

8.2 Sambandet mellan häktningsgrunden och åklagarens möjlighet att meddela restriktioner 106
8.2.1 Bakgrunden till den nuvarande regleringen 106
8.2.2 Tillämpningen av de gällande bestämmelserna 109
8.2.2.1 Allmänt 109
8.2.2.2 Särskilt om prövningen av behovet av restriktioner 111

9 HÄKTNINGSREGLERNA I PRAKTISK TILLÄMPNING 113

9.1 Inledning 113

9.2 Bifallsfrekvens 113

9.3 Använt beviskrav 114

9.4 Förekomsten av de olika häktningsgrunderna 115

9.5 Överklagandefrekvens 116

9.6 Ändringsfrekvens 117

10 AVSLUTANDE KOMMENTAR 118

KÄLLOR OCH LITTERATUR 121

RÄTTSFALLSFÖRTECKNING 124

Sammanfattning

Häktning vid misstanke om brott regleras av de inledande bestämmelserna i 24 kap. RB. Den viktigaste av dessa regler är den s.k. huvudregeln. För häktning enligt denna bestämmelse, krävs dels att någon på sannolika skäl är misstänkt för ett brott, för vilket är föreskrivet fängelse i minst ett år, dels att minst en av de särskilda häktningsgrunderna föreligger. Vidare får häktning ej ske om det kan antas att enbart böter kommer att utdömas.

De tre särskilda häktningsgrunderna är flykt-, kollusions- och recidivfara. Flyktfara föreligger om det finns risk för att den misstänkte avviker, eller på annat sätt undandrar sig lagföring eller straff. Den misstänktes sociala förhållanden, såsom arbete och bostadssituation, är viktiga faktorer vid prövningen av flyktfara. Kollusionsfara förutsätter att det finns risk för att den misstänkte, genom att undanröja bevis, eller på något annat sätt, försvårar utredningen av brottet. Denna häktningsgrund kan sägas ha en bevissäkrande funktion. Förefintligheten av ett erkännande, och bevisning i övrigt, är av avgörande betydelse för bedömningen av kollusionsfaran. Recidivfara är den enda av häktningsgrunderna som har motiverats med kriminalpolitiska skäl. Häktning på denna grund kan ske om det finns risk för att den misstänkte återfaller i brottslighet, liknande den han misstänks för. Vidare krävs i princip att återfallsbrottsligheten är häktningsgrundande.

Mycket grova brott omfattas av en speciell bestämmelse. Enligt denna presumeras att åtminstone någon av de särskilda häktningsgrunderna föreligger vid brott med ett straffminimum på två års fängelse. Presumtionen anses motbevisad först om det görs uppenbart att det inte finns vare sig flykt-, kollusions- eller recidivfara. Som en följd av det höga beviskravet, och den stränga tillämpning som hittills skett i praxis, har häktning vid brott av den nu aktuella svårheten i princip blivit obligatoriskt. Det kan ifrågasättas om denna regel är förenlig med Sveriges internationella åtaganden på området.

Enligt en tredje regel kan häktning även ske för bötesbrott. Det krävs dock att antingen den misstänktes identitet ej kan fastställas, eller att denne har hemvist utanför riket och det därför finns risk för att han undandrar sig lagföring eller straff. Häktningsregeln har motiverats med att den anses främja allmän laglydnad. Bestämmelsen utgör sällan grund för häktning, men har i en del uppmärksammade fall använts för att motivera andra tvångsingripanden, t.ex. gripande och anhållande, som för sin tillämpning förutsätter att det finns skäl för häktning.

I den fjärde och sista häktningsregeln har lagstiftaren gjort avkall på kravet på sannolika skäl. Istället räcker det att någon skäligen kan misstänkas. Ett krav har dock tillkommit. Det skall vara av synnerlig vikt att den misstänkte tas i förvar. Häktning enligt bestämmelsen är avsedd att komma till använd

ning i inledningen av brottsutredningen och kallas följaktligen för utredningshäktning.

Vid tillämpningen av de nu beskrivna reglerna skall två principer beaktas: Enligt den första principen, den s.k. proportionalitetsprincipen, är häktning endast tillåtet om skälen för åtgärden uppväger det intrång som den innebär för den misstänkte. Även vid denna bedömning är den misstänktes sociala förhållanden av stor betydelse. Den andra principen, kallad behovsprincipen, har ett nära samband med den första. Principen gör häktning beroende av att någon annan, mindre ingripande åtgärd, inte kan användas.

De alternativ som rätten vid sin prövning enligt behovsprincipen har att beakta är övervakning, reseförbud och anmälningsskyldighet. Det gemensamma problemet med dessa s.k. häktningssurrogat är att de inte är tillräckligt effektiva för att bli verkningsfulla alternativ till häktning. Ett mer användbart häktningsalternativ skulle däremot elektronisk övervakning kunna tänkas vara. Det är därför förvånande att lagstiftaren ännu inte infört denna övervakningsform som ett straffprocessuellt tvångsmedel.

För en del fall har det inte ansetts räcka med att den misstänkte frihetsberövas, för att risken för kollusion skall ha eliminerats. Åklagaren har därför getts en möjlighet att meddela restriktioner avseende den misstänktes kontakter med omvärlden. Tidigare förutsatte detta endast ett häktningsbeslut grundat på kollusionsfara. Numera krävs att rätten, efter begäran från åklagaren, gett ett uttryckligt tillstånd till restriktioner. För detta fordras emellertid att kollusionsfara bedöms föreligga. Målet med lagändringen var att minska antalet meddelade restriktioner. Inget tyder dock på att så blivit fallet. I stället pekar mycket på att kopplingen till domskälen har bibehållits, bl.a. på det sättet att domarna, om kollusionsfara anses föreligga, inte verkar företa någon särskild prövning av restriktionsbehovet.

Såväl lagstiftarens som rättstillämpningens inställning till de nu redovisade bestämmelserna kan sägas ha drag av pragmatism. Häktningsreglerna ses snarare som ett hjälpmedel i brottsbekämpningen, än som ett skydd för den misstänktes rättssäkerhet. De enda gånger som dennes intressen satts i centrum har varit när Sverige kritiserats för att inte följa de internationella konventionerna på området. Inget i dagens samhällsklimat tyder heller på en förändring av denna inställning.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Ds	Departementsserien
EMRK	Den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande rättigheterna
HD	Högsta domstolen
HäktL	Lagen (1978::371) om behandlingen av häktade m.fl.
JO	Justitieombudsmannen; även Justitieombudsmännens årsberättelse
JuU	Justitieutskottets betänkanden
LUL	Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
NJA	Nytt juridiskt arkiv
NJA II	Nytt juridiskt arkiv avdelning II
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Riksåklagaren
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Ämnet

Häktning är på många sätt ett kontroversiellt tvångsmedel. Trots den rådande oskyldighetspresumtionen, tillåter häktningsinstitutet att den som misstänks för ett brott tas i förvar i avvaktan på rättegång. Till skillnad från gripande och anhållande, är inte häktning utryckligt tidsbegränsad. Häktningstider på åtskilliga veckor är inte ovanliga.

Det är också just häktningstiden, och de för förfarandet gällande tidsfristerna, som debatten kring tvångsmedlet till dags dato kretsat. Juriststudenten får tidigt veta att häktningsförhandling måste hållas senast fyra dygn efter det att den misstänkte frihetsberövas. Någon närmare reflektion över när häktning skall få tillgripas verkar dock numera inte göras, varken av rättsvetenskapsmän eller praktiker. Detta är underligt, särskilt med tanke på att de nuvarande häktningsgrunderna i princip har fått stå oförändrade sedan rättegångsbalkens tillkomst. Inte heller denna innebar emellertid något direkt nytänkande i förhållande till tidigare lagstiftning. Den enda lagändringen av betydelse, sedan införandet av rättegångsbalken, skedde 1988. Någon förändring av de materiella förutsättningarna var det dock inte frågan om. Det rörde sig istället enbart om en justering av de rådande beviskraven, som ansågs motiverad av just den omdebatterade ändringen av tidsfristerna.

Det är svårt att finna någon bra förklaring till varför diskussionen kring häktningsgrunderna hittills fört en så undanskymd tillvaro i den rättsvetenskapliga doktrinen. För den misstänkte måste det framstå som mer intressant, vilken grunden för hans frihetsberövande är, än hur länge han kan hållas i förvar innan en prövning av domstol måste ske. Mycket av den uppmärksamhet som tidsfristbestämmelsen fått, kan givetvis förklaras av att den tidigare svenska regleringen befanns strida mot europakonventionen om de mänskliga rättigheterna. Denna konvention innehåller emellertid även begränsningar av vilka häktningsgrunder som kan tillåtas, och det finns anledning att ifrågasätta om de svenska reglerna uppfyller dessa krav.

Att ämnet hittills fått en styvmoderlig behandling, hindrar det inte från att framstå som ett av de mer intressanta inom straffprocessen, och gör ämnesvalet än mer befogat.

De problemställningar som vi försökt besvara vid vårt arbete är bl.a. följande:

- Vilka är förutsättningarna för häktning vid misstanke om brott?

- Är dessa förutsättningar förenliga med Sveriges internationella åtaganden på området?

- Vilka tolkningsproblem kan tänkas uppkomma vid användningen av häktningsreglerna, och hur har dessa lösts av rättstillämpningen?

- Vilken betydelse har den i beslutet anförda häktningsgrunden för åklagarens möjlighet att meddela restriktioner?

- I vilken omfattning kommer de nuvarande häktningsalternativen till användning?

- Finns det andra tänkbara alternativ till häktning?

1.2 Avgränsningar

Ämnet för denna uppsats är således de materiella förutsättningarna för häktning enligt 24 kap. RB. Även frågor som har ett nära samband med de olika häktningsgrunderna, såsom häktningsalternativen och åklagarens möjligheter att meddela restriktioner, kommer att behandlas. Däremot berör inte arbetet de häktningsregler som finns utanför det nu aktuella kapitlet. För en redogörelse av exempelvis 5 kap. 9 § 2 st. RB, 6 kap. 9 § konkurslagen eller lagen (1957:668) om utlämning för brott, hänvisas därför till annan litteratur. Inte heller kommenteras alla de regler som är av betydelse vid häktning enligt 24 kap. RB. Sålunda kommer inte bestämmelser som är specifika för vissa personkategorier att undersökas närmare. Detta gäller t.ex. 23 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL). Däremot har regeln om häktning av okänd eller utlänning tilldelats ett eget kapitel. Anledningen till detta är regelns nära samband med övriga häktningsregler och de frågeställningar som kan uppkomma vid tillämpningen av dem.

Vidare kommer mer allmänna processrättsliga problem, som inte är unika för häktningsinstitutet, endast att behandlas sparsamt. Detsamma gäller bestämmelser om själva förfarandet, som endast berörs i den utsträckning det är nödvändigt för redogörelsen av de materiella reglerna.

1.3 Metod och material

Arbetet vilar på en traditionell rättsvetenskaplig metod. Med utgångspunkt i doktrinen har vi sökt oss till förarbeten och rättspraxis. Kompletterande sökningar har även gjorts i diverse databaser. Mycket av det använda materialet är relativt gammalt, vilket kan förklaras av det rådande forskningsläget.

Vid en undersökning av tillgänglig litteratur slås man snabbt av hur litet som finns skrivet om de materiella häktningsförutsättningarna. Detta är överraskande, med tanke på ämnets kontroversiella natur. Vid sidan av de vanliga kommentarerna till rättegångsbalken, verkar få författare ha intresserat sig för de närmare förutsättningarna för häktning. Den ende rättsvetenskapsmannen som på senare tid synes ha specialiserat sig på reglerna om häktning, och de straffprocessuella tvångsmedlen i övrigt, är Thorleif Bylund. Överhuvudtaget verkar intresset för häktningsinstitutet ha minskat betydligt efter ändringen av de kritiserade tidsfristerna i 24 kap. RB. Talande är att inte en enda artikel har skrivits om de särskilda häktningsgrunderna i tidskriften Advokaten. Detta är en publikation vars läsekrets borde ha bestämda åsikter om, och stora praktiska erfarenheter av ämnet.

1.4 Disposition

Uppsatsen behandlar, med de avgränsningar som tidigare gjorts, häktningsförutsättningarna enligt reglerna i 24 kap. RB. I det första avsnittet undersöks häktningens inverkan på den misstänkte och dennes rättigheter. Bl.a. presenteras rättighetsskyddet i regeringsformens andra kapitel. Därefter granskas i avsnitt 3-6 i tur och ordning de olika häktningsreglerna. Även relevanta rättsfall refereras. De olika avsnitten är inte utformade på samma sätt, mycket beroende på häktningsgrundernas skiftande karaktär. I avsnitt 7 utreds, mot bakgrund av de slutsatser som vi dragit om de olika häktningsgrunderna, möjligheten till användning av de lagstadgade häktningsalternativen. Vi undersöker även i samma kapitel i vilken utsträckning elektronisk övervakning skulle kunna användas som ett häktningssurrogat. Efter detta redogörs i kapitel 8 för häktningsgrundens betydelse för åklagarens möjligheter att meddela restriktioner. Såväl den historiska utvecklingen som tillämpningen av de nuvarande reglerna belyses. I det efterföljande nionde avsnittet redovisas och kommenteras tillgänglig, och för uppsatsen relevant häktningsstatistik. Uppsatsen avrundas i kapitel 10 med en kort, avslutande kommentar.

2 Den misstänktes rättigheter

2.1 Inledning

Häktning inskränker, i likhet med frihetsberövanden i övrigt, många av den enskildes rättigheter. Dessa rättigheter finns framförallt angivna i 2 kap. RF och den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EMRK). Denna konvention gäller numera som svensk lag.[1] I detta kapitel kommer de rättigheter som kan kränkas vid en häktning att kortfattat beskrivas. Lika viktiga som reglerna om den enskildes rättigheter är emellertid bestämmelserna som reglerar tillåtligheten av eventuella inskränkningar. Även dessa regler kommer därför att kommenteras.

2.2 Den enskildes rättigheter enligt regeringsformen och europakonventionen

Enligt 2 kap. 8 § RF är varje svensk medborgare skyddad mot frihetsberövande gentemot det allmänna. Han är vidare enligt samma bestämmelse tillförsäkrad en rätt att röra sig fritt inom riket. Dessa två rättigheter torde vara de första som inskränks vid ett frihetsberövande. Genom att den misstänktes rörelsefrihet begränsas, minskar emellertid även dennes möjligheter att utöva många av de friheter som räknas upp i 2 kap. 1 §. Den häktade har således svårt att i samma utsträckning som annars uttrycka sig i tal och skrift, inhämta och mottaga upplysningar, samt anordna och bevista möten eller demonstrationer. Även hans möjligheter att utöva sin religion kan påverkas. Åläggs dessutom den misstänkte restriktioner, inskränks dessa rättigheter än mer. Innebär restriktionerna att den häktades brev och telefonsamtal får undersökas, respektive avlyssnas, betyder detta att även många av hans rättigheter enligt 2 kap. 6 § har begränsats.

Utländska medborgare är delvis jämställda med svenska medborgare; underligt nog saknar de dock skydd mot inskränkningar av sin rörelsefrihet (2 kap. 22 § RF).

Den enskildes skydd mot frihetsberövande återfinns i europakonventionen i art. 5. Rätten till rörelsefrihet skyddas av art. 2.1 och 2.2. i det fjärde tilläggsprotokollet till konventionen. I art. 8.1 förbjuds offentlig myndighet bl.a. att inskränka den enskildes korrespondens. Dennes religions-, yttrande- och mötesfrihet regleras av art. 9 – 11.

[1] Lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

2.3 Begränsningar av rättigheterna

De nu beskrivna rättigheterna i regeringsformens andra kapitel kan med stöd av 2 kap. 12 § RF begränsas genom lag. Begränsningen får emellertid, efter bemyndigande i lag, även ske genom annan författning. Av betydelse i detta sammanhang är även 1 kap. 1 §, som föreskriver att all offentlig makt skall utövas under lagarna. Bestämmelserna kan sägas ge uttryck för den s.k. *legalitetsprincipen*. Av denna följer att häktning inte får ske om åtgärden saknar stöd i lag. Detta framgår även av 24 kap. 23 § RB, som dessutom innehåller tillägget att den enskildes samtycke saknar betydelse vid avgörandet av en fråga om frihetsberövande.

Legalitetsprincipen hade emellertid mist en stor del av sin betydelse, om det ej uppställts något krav på innehållet av den lagstiftning som tillåts inskränka de grundläggande rättigheterna. I enlighet med *ändamålsprincipen* krävs att det av varje tvångsmedelsföreskrift tydligt framgår vilka ändamål, som regeln är avsedd att användas till. Givetvis måste krav även ställas på vilka typer av ändamål som kan accepteras. Ändamålsprincipen kan mot bakgrund av det ovanstående sägas få två viktiga konsekvenser: På grund av principens existens blir det för det första nödvändigt för lagstiftaren att, vid varje föreslagen lagändring, ta ställning till vilka ändamål den nya regleringen har och om dessa är förenliga med grundlagsregleringen. För det andra blir det viktigt att lagstiftningen är tydlig, så att man vid rättstillämpningen kan urskilja dess ändamål, och därmed bedöma deras förenlighet med grundlagen.[2]

De nu omtalade, accepterade ändamålen, återfinns i 2 kap. 12 § RF. En inskränkning av de tidigare beskrivna rättigheterna får enligt 2 kap. 12 § 2 st. endast göras för att tillgodose ett ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. I bestämmelsen nämns även ett antal andra förutsättningar som måste vara uppfyllda. Den viktigaste att beakta vid utformningen av en häktningsregel, är den i lagrummet angivna *proportionalitetsprincipen*. Enligt denna får en begränsning aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det syfte som har föranlett den. I 2 kap. 13 – 16 §§ återfinns dessutom ytterligare villkor, som är specifika för de enskilda rättigheterna. Anmärkningsvärt är att inget särskilt villkor har uppställts för inskränkningar av rörelsefriheten, eller samhällets möjligheter till frihetsberövanden.

Av såväl legalitets- som ändamålsprincipen får antas följa ett krav på exakthet i lagstiftning som begränsar den enskildes rättigheter. Det får inte råda tvivel om en sådan bestämmelses innebörd, eller dess tillämpningsområde. Om en begränsande regel ändå getts en utformning som kan ge upphov till tveksamheter vid tillämpningen, bör den tolkas restriktivt.

Mycket av det som sagts ovan har samma bärkraft beträffande europakonventionens regler. Dessa är emellertid oftast betydligt mer detaljerade än

[2] SOU 1984:54 s. 76; Bylund, Torleif: *Tvångsmedel I. Personella tvångsmedel i straffprocessen*, Göteborg 1993 s. 57 [cit. Bylund (1993)].

sina motsvarigheter i 2 kap. RF. Det är svårt att ange vilka rättigheter den enskilde har enligt konventionen, utan att samtidigt ange hur dessa är begränsade. Något förenklat skulle man kunna säga, att medan det svenska rättighetskapitlet tillåter viss lagstiftning, förbjuder europakonventionen regler med ett bestämt innehåll. Detta hindrar dock inte, som vi skall se, tolkningsproblem från att uppkomma vid tillämpningen av konventionen.

Frihetsberövande får vid misstanke om brott enligt konventionen endast ske av den som skäligen kan misstänkas för brottet, eller när det skäligen anses nödvändigt att förhindra någon från att begå brott, eller undkomma efter att ha gjort detta (art. 5.1.c EMRK).[3] I fråga om skyddet av den personliga integriteten, görs i konventionen undantag för inskränkningar som sker genom lagstiftning som är nödvändig med hänsyn till bl.a. förebyggande av brott eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter (art. 8.2). Samma förutsättningar har uppställts för lagstiftning som inskränker religions- eller yttrandefriheten (art. 9.2 och 10.2).

De häktningsregler som fortsättningsvis skall behandlas, återfinns, som framgått, i 24 kap. RB. De uppfyller sålunda kravet på lagstiftning i 2 kap. 12 § RF. Man kan i och för sig diskutera om häktningsreglerna i övrigt står i överensstämmelse med denna bestämmelse. Diskussionen saknar dock praktiskt intresse, eftersom häktningsreglerna skall tillämpas, såvida det inte är uppenbart att de står i strid med bestämmelsen (11 kap. 14 §).

Mer intressant är då att titta närmare på reglernas utformning för att se om det finns några oklarheter i fråga om deras närmare innebörd, och vilken tolkning bestämmelserna i så fall skall ges. Med dessa utgångspunkter inleder vi undersökningen av häktningsbestämmelserna i 24 kap. RB.

[3] Se vidare beträffande tolkningen av denna artikel avsnitt 4.3.

3 Häktning enligt huvudregeln

3.1 Inledning

Häktning *får* enligt huvudregeln (24 kap. 1 § 1 st. RB) ske om någon på sannolika skäl är misstänkt för ett brott, för vilket är föreskrivet fängelse ett år eller däröver, om det med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållande eller någon annan omständighet, finns risk för att den misstänkte:

- avviker, eller på något annat sätt undandrar sig lagföring eller straff (*flyktfara*), eller

- genom att undanröja bevis eller på något annat sätt försvårar sakens utredning (*kollusionsfara*), eller

- fortsätter sin brottsliga verksamhet (*recidivfara*).

Häktning förutsätter vidare i enlighet med proportionalitetsprincipen (24 kap. 1 § 3 st. RB), att skälen för frihetsberövandet uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse. Häktning är dessutom enligt 24 kap. 1 § 4 st. uteslutet, om det kan antas att den misstänkte endast kommer att dömas till böter.

Regeln i 24 kap. 1 § RB måste även läsas mot bakgrund av övriga bestämmelser i rättegångsbalken och andra författningar. Häktning får således, om det på grund av den misstänktes ålder, hälsotillstånd eller någon annan liknande omständighet, skulle komma att medföra allvarligt men för denne, enligt 24 kap. 4 § endast ske, om det är uppenbart att betryggande övervakning inte kan ordnas. Detsamma gäller enligt bestämmelsen för en kvinna, som har fött barn så kort tid före prövningen av häktningsfrågan, att häktning kan befaras medföra allvarligt men för barnet. Övervakning förutsätter emellertid den misstänktes samtycke; motsätter sig denne användningen av tvångsmedlet, skall således häktning ske.[4] För misstänkta som är under 18 år, finns ytterligare föreskrifter som begränsar möjligheterna till frihetsberövanden i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL).

Inledningsvis kommer de kumulativa, allmänna rekvisiten att presenteras. Därefter följer en detaljerad, kritisk granskning av de särskilda häktningsgrunderna.

[4] Se vidare beträffande detta tvångsmedel avsnitt 7.3.

3.2 De allmänna rekvisiten

3.2.1 En fakultativ regel

Att huvudregeln är fakultativ framgår av att häktning enligt 24 kap. 1 § RB *får* ske, om vissa förutsättningar är för handen. Rätten bemyndigas, men förpliktigas inte, att häkta den misstänkte. I doktrinen har det diskuterats hur stort bedömningsutrymme huvudregelns fakultativa karaktär egentligen ger domstolen. Bylund verkar förespråka en ingående bedömning av alla de skäl som talar för, respektive mot häktning.[5] Följande omständigheter skulle enligt honom tala för häktning:

- att gärningen gränsar till en brottstyp som faller in under 24 kap. 1 § 2 st. RB,

- att någon av de särskilda häktningsgrunderna synes uppfyllda med särskild styrka och brottet är av allvarlig karaktär,

- att misstankegraden är högre än de sannolika skäl som krävs för häktning.

Följande omständigheter skulle däremot tala mot häktning:

- att gärningen företer likheter med brott för vilka häktning är förbjuden enligt huvudregeln, d.v.s. brott för vilka ej är stadgat fängelse i ett år eller mer, eller för vilka enbart böter kan antas utdömas,

- att gärningen hör till en brottstyp, som även om den ej anses som ringa, ändå bedöms som lindrig; t.ex. tillgrepp av fortskaffningsmedel.

Vi ställer oss emellertid något frågande till denna differentierade bedömning. Många gånger torde den, på grund av bristande underlag vid häktningsförhandlingen, vara i det närmaste omöjlig att utföra. Vidare är i många fall åklagarens brottsrubricering vid häktningsförhandlingen preliminär, och den ofullständiga förundersökningen som redovisas i häktningspromemorian, kan mera sällan tänkas ge rätten utrymme att t.ex. ompröva en brottsrubricering. Inget tyder heller på att våra domstolar genomgående beaktar samtliga de faktorer som Bylund räknar upp. Slutligen verkar det mindre troligt, att en domstol skulle vägra häkta någon som misstänks för en eller ett antal bilstölder, enbart med motiveringen att brottstypen är av lindrig karaktär. Att karakterisera denna brottslighet som mindre allvarlig synes för övrigt vara ett rättspolitiskt ställningstagande, som fordrar ett mer eller mindre uttalat stöd från lagstiftaren.

[5] Se Bylund (1993) s. 74 ff.; Bylund, Leif: ”Skäl för anhållande och häktning? - En studie i rättsosäkerhet” s. 228 ff. I: *Tidsskrift för Sveriges advokatsamfund* 1971 [cit. Bylund (1971)].

Istället måste domstolens prövning, med hänsyn till utredningens ofullständighet, bli något schablonmässig. Rätten torde vid sin fakultativa prövning, ofta lägga större vikt vid den misstänktes personliga förhållanden, än vid gärningens beskaffenhet. Dessa spelar även en högst väsentlig roll vid tillämpningen av den s.k. proportionalitetsprincipen.[6] Mycket av huvudregelns fakultativa karaktär bör för övrigt kunna hänföras till proportionalitetsprincipen.

Åtminstone i ett avseende kan hänsynstaganden göras som inte är direkt sammankopplade med proportionalitetsprincipen. Detta gäller då frihetsberövandet av den misstänkte redan blivit så långvarigt, att det kan antas överstiga ett framtida fängelsestraff. Att huvudregeln bemyndigar, men ej förpliktigar rätten att besluta om häktning, möjliggör i detta fall att den misstänkte kan släppas på fri fot.[7]

I ett avgörande har Hovrätten för Västra Sverige till synes beaktat ytterligare omständigheter vid sin fakultativa prövning:

> I RH 1987:73 hade tingsrätten efter omhäktningsförhandling beslutat att Josef Z., som varit frihetsberövad i nästan fem månader, alltjämt skulle anses häktad såsom misstänkt för grovt narkotikabrott. Som motivering angavs att såväl recidiv- som kollusionsfara förelåg, att det för brottet ej var föreskrivet lindrigare straff än två år, samt att det ej var uppenbart att anledning till häktning saknades. Josef Z. överklagade tingsrättens beslut.
>
> Hovrätten för Västra Sverige inledde med konstaterandet att utredningen ej gav underlag för bedömningen av huruvida Josef Z.:s brottslighet var att bedöma som grovt narkotikabrott eller brott av normalgraden. Häktning enligt 24 kap. 1 § 2 st. RB var därför uteslutet. Vidare noterade domstolen att utredningen försenats med två månader, efter ett maskinhaveri på Statens kriminaltekniska laboratorium. Därefter medgav hovrätten att det visserligen förelåg risk för att Josef Z. skulle återfalla i brottslig verksamhet och att det fanns risk för att denne, om han släpptes fri, försvårade sakens utredning. Då emellertid dröjsmålet i utredningen berodde på sådana omständigheter, att det framstod som oförsvarligt att hålla Josef Z. häktad, försatte hovrätten honom på fri fot.

Här valde hovrätten att inte besluta om häktning, trots att samtliga häktningsförutsättningar var uppfyllda. Detta ställningstagande kan knappast tillskrivas proportionalitetsprincipen. Snarare verkar domstolen genom sitt avgörande ha velat visa att onödigt förlängda frihetsberövanden inte accep

[6] Däremot torde själva gärningen få större betydelse vid prövningen av övriga rekvisit i 24 kap. 1 § RB; se t.ex. avsnitt 4.3. Se beträffande proportionalitetsprincipen vidare avsnitt 3.2.4.
[7] Se vidare avsnitt 3.2.3.2.

teras, då förlängningen kan hänföras till förhållanden hos polisen eller åklagarmyndigheten. Möjligen kan därför rättsfallet ses som ett bevis för att huvudregelns fakultativa karaktär fått ännu en betydelse utanför tillämpningen av proportionalitetsprincipen.

Beträffande sambandet mellan huvudregelns fakultativa karaktär och proportionalitetsprincipen kan följande tillägg göras. Av förarbetena till införandet av proportionalitetsprincipen framgår inte att principen är avsedd att tolkas utöver sin ordalydelse. Tvärtom definieras klart och tydligt de intressen, som lagstiftaren ansett skall komma till beaktande vid proportionalitetsprövningen.[8] Det förefaller därför onödigt, att i strid med ordalydelsen av 24 kap. 1 § 3 st. RB, ge fler faktorer betydelse vid denna bedömning. Dessa hänsynstaganden kan istället enbart förklaras av huvudregelns fakultativa karaktär. Många av dem torde för övrigt bättre kunna motiveras genom en hänvisning till häktningens grundfunktioner, än till den lagfästa proportionalitetsprincipen. Så kan exempelvis jämförelsen av den tid som den misstänkte suttit häktad och det förväntade fängelsestraffet, bättre förklaras med att häktningen är ett provisorium till den framtida straffverkställigheten, än att häktning i dessa fall är mer ingripande för den misstänkte än vad skälen för åtgärden motiverar.[9]

Möjligen kan domstolarnas fakultativa prövning sammanfattas på följande sätt: Någon skönsmässig, detaljerad prövning av huruvida häktning skall ske, görs inte regelmässigt, om alla huvudregelns förutsättningar är uppfyllda. Snarare ger häktningsregelns fakultativa karaktär en möjlighet för domstolen att avstå från att besluta om häktning i vissa fall, då ett frihetsberövande skulle anses som stötande. En möjlig invändning mot denna tolkning kunde vara att den kan tänkas leda till en oenhetlig rättstillämpning. Mot detta kan anföras att det i såfall är fråga tillämpning till den misstänktes förmån. Det bör dessutom särskilt anmärkas att rätten enbart förväntas använda denna möjlighet i verkliga undantagsfall. En undersökning av häktningsstatistiken och tillgänglig rättspraxis synes bekräfta att huvudregeln tillämpas på detta sätt. I vart fall finner man inget stöd för den differentierade, obligatoriska prövning som Bylund verkar förespråka.

3.2.2 Sannolika skäl

3.2.2.1 Beviskravets definition

En första förutsättning för att någon skall kunna häktas, är att denne på *sannolika skäl* är misstänkt för ett brott, som kan föranleda lagföring.[10] Att en viss grad av bevisning måste krävas för att häktning skall tillåtas, framstår

[8] Prop. 1988/89:124 s. 27 f. Att som Bylund definiera innehållet med hjälp av tidigare, förkastade lagförslag, är knappast en framkomlig väg, se Bylund (1993) s. 228 f.
[9] Beträffande sambandet mellan häktningen och framtida straffverkställighet, se avsnitt 3.2.
[10] Beträffande häktning i samband med resningsansökan, se prop. 1986/87:112 s.58 och NJA 1989 s. 461.

numera som en självklarhet. Svårare är då att närmare bestämma vilken nivå som skall väljas. Rättegångsbalken laborerar med ett stort antal bevisregler. Det högsta beviskravet är förmodligen det som uppställts för att någon skall fällas för brott. ”*Ställt utom rimligt tvivel*” är den fras som brukar användas för att beskriva vad som krävs för att ett åtal skall anses styrkt.[11] Det svagaste beviskravet i RB torde man hitta i den nu aktuella häktningsregeln. För att någon skall kunna häktas, krävs endast att *risk* föreligger att den misstänkte avviker, vidtar illojala åtgärder eller återfaller i brottslig verksamhet. För att straffprocessuella tvångsåtgärder skall få tillgripas, krävs varierande grader av misstanke. Den lägsta misstankegraden bör vara ”*kan misstänkas*”. En än högre grad av misstanke krävs, för att någon skall anses som *skäligen misstänkt*. Den högsta misstankegraden i 24 kap. RB är det nu aktuella uttrycket sannolika skäl.

Den enskildes rättssäkerhet talar givetvis mot att ett lågt krav ställs på bevisningens styrka vid häktning. För att häktningsinstitutet på ett någorlunda effektivt sätt skall kunna tjäna sina syften, kan emellertid inte ett alltför högt beviskrav formuleras. Häktningsförhandling skall hållas senast fyra dygn efter det att den misstänkte har frihetsberövats (24 kap. 13 § 2 st. RB). Hänsyn måste därför givetvis tas till att utredningen befinner sig i ett tidigt skede.[12] Det är ofta också under detta inledningsskede som behovet av häktning är som störst. Ett alltför högt beviskrav kunde även tänkas leda till att häktningsförhandlingen förvandlades till en mindre huvudförhandling. Avgörandet i häktningsfrågan skulle då kunna få en icke önskvärd prejudicerande betydelse för den egentliga huvudförhandlingen.[13]

Det är viktigt att betona, att det som skall göras sannolikt är de faktiska omständigheterna, sakförhållandena, som ligger till grund för brottsmisstanken. Råder osäkerhet om huruvida den aktuella gärningen är brottslig eller ej, är detta i och för sig något som rätten får ta ställning till redan vid häktningsförhandlingen. Det torde emellertid inte finnas utrymme för någon sannolikhetsbedömning i rättsfrågan. Förekommer vid häktningsförhandlingen tvivel om huruvida gärningen är straffbar eller ej, skall därför häktningsframställan ogillas.[14] I vart fall är ett häktningsbeslut grundat på kollusionsfara omöjligt att fatta, om de faktiska omständigheterna är helt klarlagda, eftersom det är omöjligt att påstå att den misstänkte kan tänkas försvåra rättsutredningen.[15]

I fråga om vilken grad av bevisning som avses med ”sannolika skäl”, kom Processlagberedningen med följande yttrande:

---

[11] Se exempelvis NJA 1980 s. 725.

[12] En intressant fråga är om beviskravet vid häktning i praktiken kommit att sänkas, efter förkortningen av tiden för frihetsberövande innan rättslig prövning. Se vidare DV-rapport 1989:9, Bilaga 10: s. 2.

[13] SOU 1977:50 s. 146 f.; prop. 1986/87:112 s. 27.

[14] SOU 1977:50 s. 147; av samma åsikt är Bylund, som även undersöker möjligheterna till anstånd med häktningsförhandlingen för utredningen av en rättsfråga, se Bylund (1993) s. 87 ff.

[15] Se vidare beträffande förekomsten av kollusionsfara vid olika utredningsstadier avsnitt 3.3.3.3.

> ”Att genom en fast regel närmare angiva vad som är att anse som sannlika skäl för misstanke, torde ej vara möjligt; frågan härom måste bedömas efter omständigheterna i varje särskilt fall. Tydligt är att förefintligheten av skäl, som kan leda misstanken mot viss person, ej är tillräcklig anledning att häkta honom. Å andra sidan behöva skälen ej vara så starka att en fällande dom kan grundas därå. Men de föreliggande omständigheterna måste vara sådana att de vid en objektiv bedömning komma misstanken att framstå som berättigad.”[16]

Egentligen säger uttalandet mycket lite om vad som krävs för att kravet på sannolika skäl skall anses ha uppnåtts. Det framstår närmast som en självklarhet att åklagaren på detta tidiga stadium av brottsutredningen knappast kan förväntas kunna styrka ett åtal, som han ännu inte väckt. Lika självklart förefaller det vara att enbart ett påstående från åklagaren är otillräckligt för att någon skall anses som på sannolika skäl misstänkt för ett brott. Klart är likväl att det skall råda en sannolikhetsövervikt för den misstänktes skuld; sannolikheten skall således vara större för att den misstänkte är skyldig till brottet, än att han inte är det.[17]

3.2.2.2 Tillämpningen av sannolikhetsrekvisitet

Är då det valda beviskravet en rimlig avvägning mellan de tidigare nämnda intressena? Därom kan man givetvis ha delade meningar. Ett beviskravs teoretiska definition har emellertid mindre betydelse i förhållande till dess praktiska tillämpning.[18] HD:s ledamöter har dock hittills visat sig lika ovilliga till att ta upp och avgöra överklagade häktningsbeslut, i vilka sannolikhetsprövningen varit avgörande, som andra typer av mål där svåra bevisfrågeställningar varit utslagsgivande. I de fall målen beviljats prövningstillstånd, har motiveringen till domstolens avgörande ofta blivit intetsägande. Ett exempel på detta återfinns i NJA 1973 s. 157. I detta rättsfall tog HD ställning till om sannolika skäl kunde anses föreligga efter en frikännande dom:

> I målet hade tingsrätten ogillat ett åtal rörande grov stöld. Domstolen förordnade därför att den misstänkte, som tidigare suttit häktad, skulle försättas på fri fot. Åklagaren överklagade domen och begärde att hovrätten skulle förklara den misstänkte häktad. Svea hovrätt fattade beslut om häktning, då domstolen ansåg att såväl sannolika skäl som flyktfara förelåg. Beslutet överklagades.
>
> HD konstaterade i sitt avgörande att den misstänkte efter huvudförhandling frikänts av tingsrätten och släppts på fri fot. Då det inte förebringats någon omständighet som föranledde att denne, trots tingsrät

[16] SOU 1938:44 s. 297 f.; NJA II 1943 s. 320.
[17] SOU 1977:50 s. 147.
[18] Jfr. SOU 1985:27 s. 127 f.

tens friande dom, skulle anses på sannolika skäl misstänkt för brottet, försatte HD honom på fri fot.

HD:s motivering kan kritiseras. Att tingsrätten funnit att ett åtal inte styrkts, utesluter givetvis inte att den tilltalade ändå kan ha varit på sannolika skäl misstänkt för brottet. Det enda tingsrätten hade tagit ställning till var huruvida det hade ställts bortom rimligt tvivel, att den misstänkte begått det brott, som åklagaren lagt honom till last. Det är därför anmärkningsvärt att referatet inte innehåller någon redogörelse för ledamöternas bevisresonemang. Man får istället intrycket av att HD har önskat skapa en tydlig, lättillämpad regel, för att slå vakt om frikändas rättssäkerhet. Denna regel skall ses mot bakgrund av 24 kap. 21 § RB, som förhindrar tingsrätten från att meddela ett häktningsbeslut vid en frikännande dom. Om hovrätten, efter överklagande av tingsrättens förordnande att släppa den misstänkte på fri fot, tilläts fatta beslut om häktning på samma underlag som tingsrätten frikänt honom, skulle betydelsen av 24 kap. 21 § lätt kunna urholkas.[19]

Bylund menar t.o.m. att bevistemat vid hovrättens prövning i dessa fall inte längre skall avse frågan om tillräckligt starka skäl föreligger för den misstänktes skuld, utan istället vilken bedömning som domstolen kan tänkas göra i skuldfrågan efter överklagandet.[20] Om hovrätten kan förvänta sig fälla den misstänkte, skulle således häktning vara möjlig, medan domstolen bör ogilla en häktningsframställan om den kan emotse en frikännande dom. Förutom att man enbart kan ana de svårigheter, som hovrätten kan tänkas ställas inför vid en sådan prognos, kan även andra invändningar resas mot Bylunds metod. För det första verkar den sakna direkt stöd i såväl lagtext som förarbeten. Inte heller torde man enbart mot bakgrund av HD:s korta motivering i NJA 1973 s. 157, kunna utforma en sådan tolkning av sannolikhetsrekvisitet. Om häktningsfrågan formuleras på detta vis, är vidare risken betydligt större att hovrätten tar intryck av sin tidigare bedömning, vid den efterföljande huvudförhandlingen, än vad som annars hade varit fallet. Det är enligt vår mening dessutom olämpligt att på detta vis göra bevistemat beroende av vilken instans målet befinner sig i. Ett enhetligt bevistema bör givetvis skiljas från det faktum att underlaget för sannolikhetsbedömningen kan variera under utredningens gång. Upptäcks omständigheter, som talar mot att den misstänkte begått det aktuella brottet, får detta givetvis betydelse för vilken ytterligare bevisning åklagaren måste skaffa fram. Beviskravet och bevistemat är dock desamma.

Att åklagaren enligt tingsrätten ansetts ha uppnått kravet på sannolika skäl, medför heller inte att utredningen av brottsmisstanken kommer att sakna betydelse för häktningsfrågan tills efter huvudförhandlingen. Istället torde ett krav på aktivitet från åklagarens sida, i fråga om vidtagna utredningsåt

[19] Beträffande tillämpningen av kravet på nya omständigheter, se RH 1999:82.
[20] Bylund (1993) s. 263 ff.

gärder, kunna uppställas i enlighet med hovrättens avgörande i RH 1987:73.[21]

En omständighet som kan förklara frånvaron av prejudikat rörande sannolikhetsbedömningen är att endast en relativt liten del av häktningsbesluten överklagas.[22] Bristen på prejudikat kan tänkas leda till att olika tingsrätter, ja t.o.m. domare från samma domstol, utvecklar en egen tillämpning av rekvisitet sannolika skäl. Att som 1983 års häktningsutredning, med utgångspunkt från det faktum att få åtal mot häktade läggs ner eller ogillas, slå fast att formuleringen ”sannolika skäl” genom rättspraxis fått ett närmare preciserat innehåll, verkar därför något naivt.[23] Denna statistik säger egentligen ingenting om huruvida sannolika skäl förelegat vid häktningstillfällena eller ej. Vid en fällande dom kan bevisningen vid tiden för häktningsförhandlingen ha varit så bristfällig att inte sannolika skäl förelegat. I andra fall kan bevisningen redan vid utredningens inledning varit sådan att någon kunnat anses som på sannolika skäl misstänkt, men att senare utredning inte kommit att tillföra något som förstärkt misstankegraden, varför domstolen ogillat åtalet.[24]

Med hänsyn till de få prejudikaten från HD har vi konstruerat två egna exempel och tagit ställning till om sannolika skäl föreligger i dessa fall. Det första exemplet har vi jämfört med ett liknande rättsfall.

Exempel 1

Misstänkte X är en känd återfallsförbrytare i den medelstora kommunen Storvik. Han är tidigare dömd för bl.a. stöld, häleri och narkotikabrott. Efter ett inbrott i en fabrikslokal grips X, som på sannolika skäl misstänkt för grov stöld.

Vid den efterföljande häktningsförhandlingen hävdar åklagaren att X är den som utfört inbrottet. Åklagaren menar att allt som hittills framkommit under förundersökningen pekar mot X. Vittnen påstår sig ha sett X vid brottsplatsen. Då ytterligare förhör skall hållas med dessa vittnen, och det finns risk för att X, om han släpps fri, såväl skrämmer dessa vittnen till tystnad som fortsätter med sin brottsliga verksamhet, yrkar åklagaren att tingsrätten skall förklara X häktad. X förnekar att ens ha befunnit sig på platsen, men saknar alibi för den aktuella kvällen. Varken åklagaren eller X begär att något vittne skall höras vid häktningsförhandlingen.

Om man bortser från den påstådda häktningsgrunden och inriktar sig på sannolikhetsbedömningen, så menar vi att en domstol med all säkerhet

[21] Refererat i avsnitt 3.2.1.
[22] Se avsnitt 9.5.
[23] SOU 1985:27 s.128; jfr. även departementschefens uttalande i prop. 1986/87:112 s. 28.
[24] Jfr. Ekelöf, Per Olof; Bylund, Torleif; Boman, Robert: *Rättegång. Tredje häftet, 6:e upplagan*, Smedjebacken 1998, s. 36; samt Bylund (1971) s. 232 f.

skulle välja att häkta X i detta fall. Åklagarens gärningspåstående verkar inte helt taget ur luften. Endart det faktum att den misstänkte förnekar inblandning i brottet torde inte räcka för att tingsrätten, i brist på bevisning, skall försätta X på fri fot. Givetvis ligger X: s brottsliga förflutna honom till last. Av särskild betydelse är att han tidigare gjort sig skyldig till liknande brottslighet. Att väga in X: s tidigare brottslighet är kanske förvisso inte kunskapsteoretiskt korrekt.[25] Ett motsatt ställningstagande skulle emellertid leda till att åklagaren, i varje fall då den misstänkte bestrider ansvar för brott, tvingades kalla in vittnen eller lägga fram teknisk bevisning redan på häktningsstadiet. Med hänsyn till den korta tid en misstänkt kan hållas fängslad från gripande till häktningsförhandling, skulle emellertid varken den tekniska bevisningen eller vittnesförhören vara av någon större omfattning, eller hålla någon högre kvalité. Ett sådant synsätt skulle tvinga åklagaren till att företa en mer omfattande utredning, innan beslut fattades om gripande. Häktningsgrunden kollusionsfara skulle dock därmed närmast helt förlora sin betydelse.

Enda möjligheten för X att undgå häktning i detta fall synes därför vara att komma med egen bevisning vid häktningsförhandlingen, t.ex. i form av egna vittnen. Först därefter skulle alltså åklagaren vara tvungen att kalla något av sina vittnen, eller lägga fram övrig bevisning.[26]

Däremot måste den utredning som åklagaren presenterar vid häktningsförhandlingen hålla en viss kvalité, och vara av viss omfattning:

> I RH 1995:76 yrkade åklagaren att Hamed R. skulle förklaras häktad bl.a. som på sannolika skäl misstänkt för misshandel på en dansrestaurang. Åklagaren hävdade att kollusionsfara förelåg och begärde tillstånd att meddela restriktioner. Av den till rätten ingivna häktningspromemorian framgick att målsäganden, som befunnit sig inne i dansrestaurangen, blivit överfallen och nedslagen till marken, samt därefter mottagit sparkar mot huvudet. Vakter hade gripit Hamed R. Målsäganden kunde dock inte känna igen Hamed R., som den som utfört misshandeln. Vid häktningsförhandlingen anförde åklagaren vidare att ett vittne identifierat Hamed R. som gärningsmannen, men att vittnet ännu inte, av rädsla för den misstänkte, vågat framträda med sitt namn. Tingsrätten fann Hamed R. på sannolika skäl misstänkt för bl.a. misshandel, och biföll åklagarens begäran att meddela restriktioner.
>
> Hamed R. överklagade tingsrättens beslut. Åklagaren bestred ändring, bl.a. med hänsyn till att det vittne som påstått sig ha iakttagit misshandeln ännu inte förhörts. Hovrätten över Skåne och Blekinge upphävde tingsrättens beslut, då rätten bedömde att enbart ett påstående från åklagaren att ett ännu ej namngivet vittne pekat ut den misstänkte, var

[25] Jfr. Westberg, Peter: ”Förklaringsbörda och knölargument i brottmål. – den moderne domarens vapen i kampen mot brottsligheten?” s. 891 I: *Juridisk tidskrift* 1992/93.
[26] Observera dock den begränsade möjligheten att lägga fram bevisning angående brottet, utöver vad handlingarna från förundersökningen innehåller (24 kap. 14 § 2 st. RB).

en alltför bristfällig utredning för att man skulle anse Hamed R. vara på sannolika skäl misstänkt för det påstådda brottet.

Kanske kan man av rättsfallet dra slutsatsen, att om åklagaren vid häktningsförhandlingen inte närmare hört ett ögonvittne, måste han åtminstone kunna namnge personen ifråga. Utan vare sig vittnets identitet eller utsaga är det givetvis svårt, för att inte säga omöjligt, för den misstänkte att bemöta ett gärningspåstående från åklagarens sida.

Ännu svårare avvägningsfrågor kan tänkas uppkomma, då den misstänkte erkänner viss brottslig verksamhet, men det råder osäkerhet om huruvida han gjort sig skyldig till ytterligare brottslighet:

Exempel 2

Misstänkte Y har gripits med en falsk sedel. Han vägrar att berätta var han har fått sedeln ifrån. I Y:s hemortskommun har stora mängder bensin stulits från automatstationer med hjälp av falska hundralappar, identiska med den som Y innehaft. Y, som tidigare endast gjort sig skyldig till mindre tillgreppsbrott, medger olovlig befattning med falska pengar, samt en del av de bedrägerier han anklagas för. Vid husrannsakan hos Y hittas inget som kan sammankopplas till de falska sedlarna. Åklagaren misstänker dock att han även ligger bakom sedeltillverkningen. Vid häktningsförhandlingen begär åklagaren Y häktad som på sannolika skäl misstänkt för penningförfalskning, då det finns risk för att Y, genom att undanröja bevis eller på något annat sätt, kommer att försvåra brottsutredningen.

Hur skall tingsrätten ställa sig till åklagarens häktningsframställan i detta fall? På grund av Y: s erkännande har tydligen åklagaren känt sig tvingad till att begära denne häktad enbart för penningförfalskning. Detta verkar nämligen vara det enda brott, som kan ge åklagaren möjlighet att hävda kollusionsfara, och därmed dennes enda möjlighet till att begära tillstånd att meddela restriktioner. [27]

Enligt vår mening medför inte enbart innehavet av en falsk sedel att innehavaren på sannolika skäl kan misstänkas för penningförfalskning. I detta fall är heller inte den tidigare brottsligheten relevant på samma sätt som i det förra exemplet. Något mer måste troligen tillkomma för att åklagaren skall få framgång med sin häktningsframställan.

Om vi ändrar exemplet och lägger till omständigheterna att ett stort antal sedlar hittas i Y: s bostad, och att det dessutom av utredningen framgår att Y vidareförmedlat sedlar till sina kompisar, ja då torde beviskravet ha upp

[27] Beträffande betydelsen av ett erkännande för förekomsten av kollusionsfara, se vidare avsnitt 3.3.3.3. Kollusionsfarans betydelse för åklagarens möjlighet att meddela restriktioner redovisas i avsnitt 8.2.

fyllts. Man kan knappast kräva att åklagaren på några dagar skall kunna visa hur och var sedlarna framställts. Det är givetvis inte uteslutet att Y erhållit sedlarna från någon annan; detta hindrar dock inte Y från att vara på sannolika skäl misstänkt för penningförfalskning. Sannolikheten kan här sägas vara större för att Y är skyldig till brottet, än att han inte är det.

Av rättsfallet och de två exemplen kan Processlagberedningens tidigare återgivna slutsats bekräftas. Bedömningen av huruvida sannolika skäl föreligger eller ej, är komplicerad och några klara, utförliga, och framförallt heltäckande bedömningskriterier, går ej att utforma, varken genom lagstiftning eller rättstillämpning. En annan sak är att prejudikat för vissa vanligt förekommande situationer kunde utgöra en god vägledning för rättens ställningstagande.[28] Vidare hade det säkerligen varit av värde för underrätterna, om överrätterna i större utsträckning kunde ge exempel på hur bra bevisresonemang skall föras.[29]

3.2.3 Sambandet med framtida straffverkställighet

3.2.3.1 Brottets straffskala och den förväntade påföljden

Det brukar ibland sägas att häktning är provisorisk i förhållande till framtida åtal och dom i målet.[30] Kanske är det lämpligare, men måhända inte politiskt korrekt, att tala om häktningen som ett provisorium till det förväntade straffet. Kopplingen mellan häktningen och ett framtida fängelsestraff kommer till klart uttryck i många av bestämmelserna i 24 kap. RB. Dessutom får den tilltalade, från det fängelsestraff som han ådöms, avräkna den tid som han suttit frihetsberövad före domen. I praktiken kan denne därför sägas börja avtjäna sitt straff så snart han grips

Det första sambandet av betydelse vid tillämpningen av huvudregeln, återfinns i 24 kap. 1 § 1 st. RB. I stycket görs häktning beroende av huruvida det för brottet är föreskrivet fängelse i ett år eller mer. Med detta menas att ett fängelsestraff av minst denna längd skall ingå i brottets straffskala. Enligt bestämmelsens tidigare ordalydelse, var det emellertid den straffmängd som kunde följa på den aktuella gärningen som var avgörande. I enlighet med denna lydelse skulle alltså t.ex. även möjligheterna till straffskärpning vid återfall i brott beaktas. Förelåg misstanke om flera brott, påverkade givetvis detta bedömningen. Av den nuvarande regelns utformning framgår emellertid, att om den misstänkte påstås ha begått flera brott, skall vart och ett av brotten bedömas för sig. Någon sammanläggning av de enskilda brottens straffskalor för att nå upp till ett års fängelse är alltså inte möjlig. Om det är frågan om osjälvständiga brott, såsom förberedelse och medhjälp till brott,

[28] Se t.ex. NJA 1973 s. 157, refererat i avsnitt 3.2.2.2.
[29] För ett exempel på ett utförligt sannolikhetsresonemang, se NJA 1995 s. 3, som dock rörde tillämpningen av sannolikhetsrekvisitet i 9 § 2 st. lagen (1957:688) om utlämning för brott.
[30] Bylund (1993) s. 64.

måste vidare dessa brottsformers begränsade straffskalor beaktas. Det nu sagda torde dock endast ha betydelse vid tillämpningen av den s.k. obligatoriska häktningsregeln, eftersom bestämmelserna i 23 kap. BrB främst rör minimistraffen.[31]

Det nu aktuella rekvisitet är onekligen lättillämpat, och synes lämna lite utrymme för någon självständig bedömning från domstolens sida. 24 kap. 1 § 1 st. RB måste emellertid läsas tillsammans med paragrafens fjärde stycke. Enligt detta är häktning förbjuden, om det kan antas att den misstänkte endast kommer att dömas till böter. Vid en första anblick kan denna begränsning framstå som något onödig, med hänsyn till första styckets ordalydelse. Vid närmare eftertanke tydliggörs dock det fjärde styckets funktion. Påföljden för brott, som visserligen har mer än ett års fängelse i straffskalan, kan ofta ändå stanna vid böter. Detta gäller exempelvis en del av tillgreppsbrotten, såsom stöld (8 kap. 1 § BrB). Däremot torde det nu aktuella rekvisitet i det närmaste helt sakna betydelse vid s.k. artbrott. Vid denna typ av brottslighet föreligger en presumtion för fängelse.

Genom 24 kap. 1 § 4 st. RB mildras således betydelsen av den tidigare beskrivna ändringen av första stycket. Visserligen kan man inte heller vid tillämpningen av fjärde stycket lägga ihop flera brotts straffskalor. Däremot kan den misstänktes personliga förhållanden och tidigare brottslighet, spela in vid bedömningen av det möjliga framtida straffet. Goda sociala förhållanden, ekonomiskt beroende underåriga barn, eller liknande omständigheter, kan tänkas påverka positivt vid denna prövning. Tidigare begångna brott och eventuella missbruk kan däremot ha en menlig inverkan.[32]

24 kap. 1 § RB säger ingenting om hur domstolen skall agera då varken fängelse eller böter kan förväntas dömas ut. HD har emellertid i ett avgörande (NJA 1991 s. 374) tagit ställning till en häktningsframställan, då det kunde antas att den misstänkte begått det häktningsgrundande brottet under inflytande av sinnessjukdom, och fängelsestraff därför var uteslutet enligt 30 kap. 6 § BrB:

> Häktade Kaj S. befanns av tingsrätten övertygad om olaga hot. I avvaktan på resultatet av en rättspsykiatrisk undersökning beslöt tingsrätten att Kaj S. skulle kvarbli i häkte. Kaj S. yrkande om att bli försatt på fri fot lämnades utan bifall av Svea hovrätt.
>
> HD konstaterade att det kunde antas att Kaj S. begått den nu aktuella brottsligheten under inflytande av sinnessjukdom, och att, med beaktande av 30 kap. 6 § BrB, något fängelsestraff inte skulle komma ifråga. Enligt grunderna för 24 kap. 1 § tredje och fjärde styckena RB skulle därför Kaj S. inte hållas häktad i målet. Med hänsyn till att laga

[31] Se exempelvis 23 kap. 2 § 3 st. BrB. Se vidare beträffande tillämpningen av 24 kap. 1 § 2 st. RB avsnitt 4.1.
[32] Jfr. 29 kap. 4-5 §§ BrB.

> stöd saknades för att bereda honom psykiatrisk vård, försattes Kaj S. sålunda omedelbart på fri fot.

Rättsfallet ger prov på häktningsinstitutets nära samband med straffverkställigheten. Detta samband fann HD så starkt att domstolen valde att frångå lagregelns ordalydelse, till förmån för dess bakomliggande syften. Märk väl att domstolen valde att motivera sitt ställningstagande med *grunderna* för 24 kap. 1 § 3 st. Någon direkt tillämpning av proportionalitetsprincipen var det således inte frågan om.[33]

Ordalydelsen av 24 kap. 1 § 4 st. utesluter inte att häktning kan tillgripas, även om endast villkorlig dom eller skyddstillsyn kan förväntas dömas ut. Emellertid torde det, med tanke på motiveringen till HD:s beslut i NJA 1991 s. 374, vara högst tveksamt om den misstänkte bör häktas, om något fängelsestraff inte kan bli aktuellt.[34] En annan sak är att en lång häktningstid kan medföra att ett kortare fängelsestraff, eller ett icke frihetsberövande straff, vid sidan av böter, döms ut.[35] Rättens prognos av huruvida den misstänkte kommer att ådömas ett fängelsestraff, måste emellertid vid det första häktningstillfället ske utan att hänsyn tas till den förväntade häktningstiden.[36] Däremot skall givetvis domstolen vid senare omhäktningsförhandlingar beakta den tid den misstänkte suttit häktad.[37]

Det ovan sagda bör sannolikt få särskild betydelse, då fråga är om häktning av förstagångsförbrytare. Om inte det aktuella brottet har ett betydande straffvärde, måste det ofta framstå som uppenbart att en frihetsberövande påföljd inte kan tänkas utdömas i dessa fall.

3.2.3.2 Närmare om längden på det förväntade fängelsestraffet

Som tidigare antytts, är fortsatt häktning utesluten, om den tid som den häktade varit frihetsberövad, överstiger ett tänkbart framtida fängelsestraff. HD har i två rättsfall kommit med närmare vägledning hur denna bedömning skall göras:

> I NJA 1984 s. 559 hade tingsrätten dömt Jan E. för bl.a. stöld och narkotikabrott och beslutat att en tidigare ådömd skyddstillsyn skulle avse även de nya brotten, samt att Jan E. skulle underkasta sig vård för sitt missbruk på ett behandlingshem. Jan E., som varit frihetsberövad i närmare en månad, försattes omedelbart på fri fot.

---

[33] Jfr. med vad som sagts om proportionalitetsprincipens tillämpning i avsnitt 3.2.1.
[34] Av samma åsikt, men med en annan motivering är Bylund, se Bylund (1971) s. 239 f., samt Bylund (1993) s. 222 f.
[35] Se exempelvis NJA 1977 s. 59, jfr. 33 kap. 5 § BrB. Angående komplikationen då den misstänkte suttit häktad för flera brott, men enbart döms för ett av dem, se Bylund (1993) s. 225.
[36] Jfr. dock Fitger a.a. s. 24:9.
[37] Se vidare avsnitt 3.2.3.2.

> Åklagaren överklagade domen och yrkade att Jan E. skulle ådömas ett särskilt fängelsestraff för den nu aktuella brottsligheten. Sedan Jan E. efter en kortare tid avvikit från behandlingshemmet, förklarade Svea hovrätt honom häktad på sannolika skäl misstänkt för de brott som han fällts för av tingsrätten. Som särskild häktningsgrund angav domstolen recidivfara. Jan E. överklagade hovrättens beslut.
>
> HD konstaterade inledningsvis att Jan E. hade varit frihetsberövad i sammanlagt 69 dagar, samtidigt som den brottslighet som han åtalats för knappast kunde föranleda något långt frihetsstraff. Det förelåg därför enligt domstolen en risk för att ett längre kvarhållande skulle föranleda, att Jan E. i målet berövades friheten längre tid än vad som, med beaktande av reglerna om villkorlig frigivning, skulle motsvara verkställigheten av påföljden. Denna risk måste enligt HD vägas mot risken för fortsatt brottslighet. Med hänsyn till att den befarade framtida brottsligheten varken till sin art eller intensitet ansågs vara mer allvarlig, fann HD att den sistnämnda risken måste stå tillbaka vid avvägningen. Jan E försattes därför på fri fot.

Här har alltså HD skapat en egen regel för hur de fall skall hanteras, då det kan befaras att längden på frihetsberövandet fram till domens meddelande, kan komma att överstiga den senare påföljden. Regeln verkar inte lättillämpad, men har upprepats och utvecklats av HD i ett senare fall:

> Bakgrunden till NJA 1987 s. 878 var snarlik den i det föregående rättsfallet. I målet hade Tommy K avgett nöjdförklaring efter ha dömts för bl.a. grov stöld till skyddstillsyn och fängelse i en månad. Åklagaren överklagade tingsrättens dom och yrkade att påföljden skulle bestämmas enbart till fängelse, samt att Tommy K. skulle häktas, då recidivfara förelåg.
>
> Svea hovrätt förordnade att Tommy K., efter verkställigheten av det nu aktuella fängelsestraffet, skulle träda i häkte i avvaktan på domstolens prövning av åklagarens överklagande.
>
> I sitt ställningstagande till Tommy K.:s överklagande av hovrättens häktningsbeslut, upprepade HD sin tidigare avvägningsregel, med det tillägget att domstolen förklarade regeln tillämplig även då fråga var om annan häktningsgrund än recidivfara. Då den befarade brottsligheten varken till sin art eller intensitet kunde anses så allvarlig att den motiverade att Tommy K. berövades friheten under en längre tid än som svarade mot tingsrättens påföljd, försattes han på fri fot.

HD:s motivering i de nu refererade rättsfallen stämmer väl överens med ställningstaganden som domstolen gjort i tidigare avgöranden. Av dessa rättsfall kan anses framgå att betydelsen av de särskilda häktningsgrunderna minskar i takt med att den misstänkte avtjänar det möjliga framtida straffet i

häktet.[38] HD:s uttalanden i de två ovanstående rättsfallen kan ses som ett klargörande av hur ett framtida fängelsestraff skall beaktas.

Man frågar sig emellertid hur en avvägning mellan risken för ett för långt frihetsberövande och exempelvis kollusionsfara skall gå till. Om man beaktar denna häktningsgrunds funktion blir det egentligen fråga om en avvägning mellan intresset av bevissäkring, och därmed lagföring av brott, och intresset av att ingen frihetsberövas utan rättslig grund. Även om en sådan avvägning vore teoretiskt möjlig, så förefaller den praktiskt taget omöjlig att utföra, särskilt efter endast en kort häktningsförhandling, och utan närmare vägledning om vilken vikt som skall tillmätas de olika intressena.

Avslutningsvis kan konstateras att det, vid sidan av den nu aktuella regeln och de övriga häktningsförutsättningarna, inte finns någon begränsning av hur lång tid en misstänkt kan sitta häktad. De längsta häktningstiderna torde förekomma vid grova ekobrott. Vid denna typ av brottslighet är ofta utredningen komplicerad, och därmed tidskrävande, samtidigt som fängelsestraffet kan förväntas bli långvarigt.[39]

3.2.4 Proportionalitetsprincipen

3.2.4.1 Allmänt

För att häktning skall kunna ske krävs, enligt 24 kap. 1 § 3 st. RB, att skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som den innebär för den misstänkte, eller för något annat motstående intresse. Genom denna bestämmelse har den s.k. proportionalitetsprincipen kommit till klart uttryck i lagtext. Visserligen ansågs principen gälla redan före införandet. Genom en uttrycklig regel ville dock lagstiftaren få rättstillämpningens uppmärksamhet riktad på dessa frågor på ett annat sätt, än genom hänvisning till mer eller mindre underförstådda rättsgrundsatser.[40]

Även om bestämmelsen först och främst aktualiseras vid prövningen av häktning enligt huvudregeln, är den trots sin placering och lydelse även tillämplig vid övriga former av häktning och tvångsingripanden enligt 24 kap. RB.[41]

Med bestämmelsen avsåg lagstiftaren även att ge uttryck för behovsprincipen.[42] Enligt denna får ett tvångsmedel endast användas om syftet med åtgärden inte kan tillgodoses genom mindre ingripande åtgärder. Det går i och för sig att ifrågasätta om detta verkligen framgår av 24 kap. 1 § 3 st. RB.[43]

[38] Se NJA 1979 s. 261 och NJA 1983 s. 610, refererade i avsnitt 3.3.2.5.
[39] Vidare är ofta flyktfaran stor, se avsnitt 3.3.2.4.2.
[40] Prop. 1988/89:124 s. 27.
[41] Se prop. 1988/89:124 s. 66.
[42] Prop. 1988/89:124 s. 27, 65.
[43] För en utförlig presentation av behovsprincipen, se SOU 1984:54 s. 77 f.

För häktningsfallen finns emellertid även 24 kap. 4 §, som får ses som en behovsregel av mer begränsad räckvidd.[44]

3.2.4.2 Särskilt om intresseavvägningen

Det är inte helt lätt att formulera en närmare beskrivning av proportionalitetsprövningen. Det torde dock röra sig om en avvägning mellan graden av flykt-, kollusion- respektive recidivfara, och den enskilde individens intresse av att slippa inskränkningar av sina grundläggande rättigheter.[45]

De direkta konsekvenserna av ett häktningsbeslut är uppenbara. Den häktade förlorar sin frihet för flera veckor framåt. Emellertid torde det oftast vara de psykiska påfrestningarna som drabbar honom hårdast. Kontakterna med omvärlden begränsas. Ges åklagaren dessutom tillstånd att meddela restriktioner, blir situationen än värre för den misstänkte. Även om han i lagens ögon är oskyldig fram till en eventuellt fällande dom, betraktar omgivningen honom som skyldig, och ser domen snarare som en påföljdsbestämning än ett avgörande av hans skuld. Skulle den misstänkte senare frikännas, får detta knappast så stora rubriker i media som själva gripandet och häktningen. Den kompensation som den häktade vid en friande dom erhåller för den tid han suttit häktad, täcker måhända en del av hans förlust. Den torde dock sakna betydelse för återupprättandet av den misstänktes anseende.[46] Givetvis är detta omständigheter, som rätten måste beakta vid sin proportionalitetsprövning.

Bylund har hävdat att inskränkningen av den häktades rörelsefrihet och den medföljande försämringen hans psykiska tillstånd, i allmänhet skulle göra honom mindre kapabel att genomföra sitt försvar.[47] Detta är nog inte hela sanningen. Förvisso försämras den misstänktes möjligheter att vidta egna utredningsåtgärder när han häktas. Frågan är dock hur vanligt det är att misstänkta utför egna brottsplatsundersökningar, eller söker upp och förhör eventuella vittnen. Ett annat påstående som Bylund anfört som stöd för sin tes, är att den häktades mentala hälsa försämras så allvarligt av inspärrningen att han blir ur stånd att tänka klart och ta del, samt begära kompletteringar av förundersökningen. Frågan är emellertid om inte Bylund då glömt bort, eller underskattat, betydelsen av den offentlige försvararen. Denne har i uppdrag att tillvarata den frihetsberövades intressen, och torde oftast vara mer kapabel att avgöra vilka åtgärder som bör vidtas, än den misstänkte hade varit om han undgått frihetsberövande. Frågan är därför om häktningen i praktiken minskar den misstänktes möjligheter till ett effektivt försvar.

Det ovanstående hindrar naturligtvis inte häktningen från att vara något som kan framkalla stor ångest och betydande lidande hos den enskilde individen.

[44] Beträffande detta lagrum och tillämpningen av behovsprincipen, se vidare avsnitt 7.3.
[45] Beträffande dessa rättigheter, se vidare avsnitt 2.
[46] Lagen (1974:515) om ersättning vid frihetsinskränkning.
[47] Ekelöf m.fl. a.a. s. 32.

Det bör särskilt poängteras att det är den misstänktes intressen samt fysiska och psykiska egenskaper i det konkreta fallet som skall tas i beaktande. Är denne ung eller mycket gammal, är detta därför något som talar mot att han frihetsberövas. Även den förväntade längden på häktningstiden borde här få spela in. Att häktningen kan få omfattande konsekvenser för den häktade i form av förlorat arbete, eller stora ekonomiska förluster, är också något som måste tillmätas betydelse.

Enbart egenskaper hos, eller omständigheter kring den misstänkte, som talar mot en häktning, torde uppmärksammas vid denna del av proportionalitetsprövningen. Att den misstänkte är arbetslös och saknar bostad, utgör därför i sig inte något skäl för häktning.[48]

Genom att även ”något annat motstående intresse” nämns i lagtexten, skall hänsyn tas, inte bara till direkta, utan även indirekta följder av häktningen. Bland dessa inbegrips enligt förarbetena exempelvis tredjemans *rättsligt skyddade intressen*. Någon närmare förklaring till detta begrepp har ej givits.[49] Att den misstänkte är ensam vårdnadshavare, är dock något som torde få stor betydelse vid avvägningen. Andra intressen, som möjligen kan komma att beaktas, är de anställdas i ett av den misstänkte ägt företag.

Beträffande de intressen som skall vägas mot den misstänktes, nämns i 24 kap. 1 § 3 st. RB endast skälen för åtgärden. Detta måste som tidigare framgått uppfattas som en hänvisning till de särskilda häktningsgrunderna. Av avgörande betydelse är med vilken intensitet häktningsgrunderna gör sig gällande:

> I RH 85:112 hade tingsrätten häktat 20 årige Mikael B. och 18 årige Mikael H. såsom på sannolika skäl misstänkta för ett stort antal stölder. Som särskild häktningsgrund angavs recidivfara.
>
> Både Mikael B. och Mikael H. överklagade besluten, då någon risk för fortsatt brottslighet enligt dem inte förelåg. Mikael B. uppgav att han hade skaffat ett nytt arbete, medan Mikael H. meddelade att han skulle börja en ettårig kurs i svetsning.
>
> Med hänsyn till den misstänkta brottslighetens omfattning fann Hovrätten för Övre Norrland att Mikael B. och Mikael H., trots sin ungdom och trots att de inte straffats tidigare, skulle kvarbli i häkte.

Recidivfaran har till synes, mot bakgrund av den påstådda brottslighetens omfattning, varit så stor att domstolen bedömt häktning som oundviklig. Denna slutsats har domstolen kommit fram till, trots de misstänktas låga ålder, och deras även i övrigt beaktansvärda skäl för att undvika frihetsberö

[48] Jfr. dock med vad som sägs i avsnitt 3.3.2.6 om dessa omständigheters betydelse vid prövningen av flyktfara.
[49] Prop. 1988/89:124 s. 27 f.

vande. Rättsfallet tyder möjligen på att rättens proportionalitetsbedömning sker i två steg: Först undersöks om det finns något särskilt beaktansvärt intresse, som motiverar att den misstänkte skall släppas på fri fot. Finner ej domstolen något sådant intresse, är proportionalitetsprövningen avslutad. Anser dock domstolen att ett sådant intresse föreligger, vägs detta mot de skäl som anförts ovan. Detta kan i så fall sägas utgöra det andra steget i bedömningen. Att rätten förfar på detta sätt, torde vara det mest praktiska, och även fullt förenligt med proportionalitetsprincipens utformning.

Ovan har hävdats att tillämpningen av proportionalitetsprincipen bör begränsas till de intressen och omständigheter, som räknas upp i lagtexten, och beskrivs i förarbetena.[50] Med denna utgångspunkt torde inte brottets allvarliga art kunna beaktas som ett särskilt skäl för häktning vid proportionalitetsprövningen. Istället måste denna omständighet få en mer indirekt betydelse genom att skälen för häktning som regel är starkare i dessa fall. Således kan exempelvis kollusionsfaran antas vara mer påtaglig vid brott med högt straffvärde.[51]

3.3 De särskilda häktningsgrunderna

3.3.1 Inledning

I detta avsnitt avser vi att redogöra för samtliga tre förekommande häktningsgrunder i 24 kap. 1 § 1 st. RB. Dessa har direkt betydelse vid häktning enligt huvudregeln. De är emellertid även relevanta vid tillämpningen de övriga häktningsreglerna. För att den misstänkte skall undvika häktning, då förutsättningarna i övrigt är uppfyllda enligt 24 kap. 1 § 2 st., måste denne visa att det är uppenbart att ingen av de särskilda häktningsgrunderna föreligger. Även vid s.k. utredningshäktning måste någon av häktningsgrunderna kunna påvisas. Slutligen krävs en form av flyktfara för att den misstänkte skall kunna häktas enligt 24 kap. 2 § 2 p. Medelbar betydelse har häktningsgrunderna även vid anhållande och gripande, eftersom båda tvångsmedlen i princip förutsätter att skäl för häktning föreligger.[52]

Häktningsgrunderna är avsedda att tjäna tre huvudsyften:

- bevissäkring,
- säkerhetsställande av lagföring och framtida straffverkställighet, och
- kriminalpolitiska mål.

[50] Se avsnitt 3.2.1.
[51] Se vidare avsnitt 3.2.2.3.
[52] Se 24 kap. 6 och 7 §§ RB. Observera dock 24 kap. 6 § 2 st. RB.

De tre häktningsgrunderna har en del likheter, men skiljer sig samtidigt i mångt och mycket åt. Gemensamt för de tre är att någon form av risk skall föreligga: risk för att den misstänkte undandrar sig verkställigheten av ett framtida straff, undanröjer bevis o.s.v. Riskbegreppet infördes som ett gemensamt beviskrav vid häktningsreformen 1988 och får ses som ett mycket lågt krav. Det skall emellertid, enligt ett yttrande från departementschefen, vara frågan om en risk, som med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet framstår som *konkret*.[53] Vid justitieutskottets behandling förutsattes vidare att domstolarna skulle finna skäl för häktning föreligga endast när risken för avvikande, försvårande av utredningen eller fortsatt brottslighet, verkligen var *beaktansvärd*.[54] De bedömningsgrunder som rätten vid sitt avgörande har att utgå från, är enligt 24 kap. 1 § 1 st. RB *brottets beskaffenhet, den misstänktes personliga förhållanden* och *omständigheterna i övrigt.*

Om den misstänkte medger häktning eller att någon av häktningsförutsättningarna föreligger, innebär inte detta att rätten automatiskt skall godta påståendet och förklara honom häktad. I likhet med vad som gäller för övriga tvångsmedel i 24 kap. RB, måste en prövning göras av huruvida det finns lagliga förutsättningar för åtgärden (24 kap. 23 §).[55] En annan sak är att den misstänktes inställning till åklagarens gärningspåstående kan få stor betydelse för rättens bedömning av de särskilda häktningsgrunderna.[56]

Det förefaller inte klart vilken grad av bevisning som de facto krävs för att beviskravet skall anses uppfyllt. I doktrinen har t.o.m. frågan väckts om kravet ställts så lågt, att bevisbördan egentligen ligger på den misstänkte.[57] Att uttrycka sig på detta vis är dock ägnat att skapa förvirring. Av huvudregelns ordalydelse får anses framgå att åklagaren inledningsvis måste påvisa en risk för att den misstänkte undandrar sig lagföring, försvårar utredningen på ett illojalt sätt, eller återfaller i liknande brottslighet. Vad som krävs för att åklagaren skall anses ha lyckats med detta, är emellertid oklart. Lika ovisst är vilken bevisning som den misstänkte måste prestera för att undgå häktning, om åklagaren har uppfyllt sitt beviskrav. Dessa frågor kommer att behandlas mer ingående i avsnitten om respektive häktningsgrund.

Inget hindrar att en misstänkt häktas på flera, eller rentav alla grunderna. Det krävs dock att åklagaren åberopat en häktningsgrund för att rätten skall kunna grunda ett beslut på denna. Däremot torde inget hindra att en ny häktningsgrund efter ett överklagande åberopas i hovrätten, även om endast den häktade har överklagat tingsrättens beslut.[58]

---

[53] Prop. 1986/87:112 s. 71.
[54] JuU 1987/88:7 s. 27.
[55] Olivecrona, Karl: *Rättegången i brottmål enligt RB,* Lund 1961, s. 214; jfr. med vad som sagts i avsnitt 2.3.
[56] Se t.ex. avsnitt 3.3.3.3.
[57] Bylund (1993) s. 109 f.; Ekelöf m.fl. a.a. s. 43 f.
[58] RH 1994:64.

3.3.2 Flyktfara

3.3.2.1 Inledning

Att hindra någon från att fly före rättegången och den eventuella straffverkställigheten, har alltid varit en av häktningens primära funktioner. Detta betyder inte att det alltid funnits en särskild häktningsgrund för flyktfara. Istället har tillämpningen av häktningsinstitutet haft ett nära samband med om den misstänkte varit bofast på orten. Redan de gamla lands- och stadslagarna innehöll regler av den här typen.[59] Vid denna tid var det betydligt svårare att häkta någon med hemvist på domsorten, vilket kan förklaras av att det då var generellt sett mer komplicerat att avvika. Samhället var i stor utsträckning ett bondesamhälle, där eventuella tillgångar var låsta till fast egendom. Vidare var möjligheterna att hålla sig gömd begränsade; det fanns exempelvis få stora städer. Skulle någon hålla sig undan var denne ofta hänvisad till ett liv som fredlös, vilket innebar att det mesta av livets nödvändigheter fick försakas.

Den speciella regleringen för på orten icke bofasta finns i viss mån kvar än idag. Någon särskild grund för häktning av icke bofast finns inte, men väl för person som inte har hemvist i landet.[60] Ett nära samband med häktning på grund av flyktfara har också häktning av okänd.[61]

Värt att påpeka är att det vid reglernas tillkomst endast fanns begränsade möjligheter att utomlands få till stånd lagföring och straffverkställighet, beträffande brott begångna i Sverige. Detta är något som i viss utsträckning har förändrats. Den allmänna uppfattningen är ändå att man i de allra flesta fall har att bortse från de förbättrade möjligheterna. Ett av syftena bakom häktningsreglerna är trots allt att säkerställa att hela processen kan genomföras i Sverige.[62]

Flyktfara är den häktningsgrund som det finns minst skrivet om, och en grund som väcker relativt få principiella frågor. I förarbetena problematiseras inte flyktfara i någon större utsträckning. I det praktiska livet är det också den grund som används minst.[63] Vidare är det i praktiken vanligt att flyktfara kombineras med någon av de övriga häktningsgrunderna. Detta gäller särskilt kombinationen flykt- och kollusionsfara.[64] Konstellationen är i sig ganska intressant då grunderna ofta synes oförenliga. Det är vanligtvis omöjligt att både lämna landet och samtidigt försvåra utredningen. Det är i

[59] Nordlöf, Kerstin: *Straffprocessuella tvångsmedel. Gripande, anhållande och häktning* (avhandling), Stocholm 1987 s. 13.
[60] Se 24 kap. 2 § 2 p. RB och avsnitt 5.
[61] Se 24 kap. 2 § 1 p. RB och avsnitt 5.
[62] Fitger a.a. s. 24:1.
[63] Se vidare avsnitt 9.4.
[64] Ett exempel på detta utgör rättsfallet NJA 1979 s. 261, som refereras senare i detta avsnitt.

och för sig möjligt att först sabotera utredningen för att därefter lämna landet, något som dock kan tyckas vara onödigt dubbelarbete.

3.3.2.2 Syftena bakom häktningsgrunden

3.3.2.2.1 Syftet att säkra lagföringen och dess konflikt med effektivitetshänsyn

Den primära funktionen med häktning på grund av flyktfara måste vara att säkra lagföring och straffverkställighet. *Lagföring* syftar på tiden från det att utredningsarbetet startar, tills dess domstolsprocessen avlutas.

I rättegångsbalkens ursprungliga förarbeten klargjordes att häktningens syfte bl.a. var att göra det möjligt för myndigheterna att försäkra sig om den misstänktes person, när detta var nödvändigt.[65] I vilken utsträckning uttalandet är giltigt idag, kan diskuteras. JO har uttalat att endast det förhållandet att en person reser omkring i landet eller flyttar ofta, och polisen därför har svårt att hitta denne, inte torde utgöra tillräckliga skäl för häktning.[66] De flesta som behandlat frågan, delar uppfattningen att en misstänkt inte skall kunna häktas enbart för att denne är svåranträffbar.[67]

Avvikandet eller undandragandet måste uppfylla vissa krav för att häktningsgrunden skall vara tillämplig. Det skall till att börja med vara frågan om ett agerande som är någorlunda effektivt. Det kan säkerligen inte ställas alltför långtgående krav i detta sammanhang, men undandragandet måste bestå i någon form av aktivitet från den misstänktes sida. I SOU 1977:50 sägs att det räcker med att inställelsen till lagföring eller straff försvåras.[68] I vilken utsträckning som processen skall försvåras, klargörs emellertid inte.

Det torde å ena sidan inte krävas att personen förblir oanträffbar fram till dess att brottets preskriptionstid löpt ut. Om kravet ställdes så högt, skulle flyktgrunden nästan aldrig komma till användning. Det kan å andra sidan inte räcka med att polisen saknar vetskap om var den misstänkte befinner sig, när förhör skall hållas. Gränsen måste således dras någonstans mellan dessa ytterligheter. Var, blir i viss mån beroende av den egna inställningen till de straffprocessuella tvångsmedlens funktion i samhället. Anser man att rättssäkerheten skall komma i första rummet, blir slutsatsen förmodligen att det befarade agerandet skall göra det mycket svårt, eller omöjligt, för myndigheterna att få tag på den misstänkte.[69] Den som inte anser att rättssäkerheten skall få breda ut sig på bevissäkringens bekostnad, kommer förmodligen till ett annat slut.

---

[65] SOU 1926:32 s. 85.
[66] JO 1983/84 s. 58. Uttalandet anknyter till vilken avsikt som ligger bakom den misstänktes förflyttningar, se vidare avsnitt 3.3.2.4.3.
[67] Fitger a.a. s. 24:1; Bylund (1993) s. 112.
[68] SOU 1977:50 s. 152.
[69] Ekelöf m.fl. a.a. s. 37 f.

Gällande rätt verkar utesluta en tillämpning av häktningsgrunden, om motivet är administrativt merarbete.[70] Sådana skäl skulle göra häktningen beroende av vilka resurser som för dagen finns tillgängliga, vilket inte kan anses acceptabelt. Enligt Bylund skall det vara frågan om ett undandragande eller avvikande som ”gäckar en seriös efterspaning från polisens sida.”[71] Det kan ifrågasättas om inte anmälningsskyldighet i vissa av dessa flyktfall, skulle kunna vara ett effektivt alternativ till häktning.[72]

Problemen upphör dock inte helt i och med att det konstaterats att administrativt merarbete inte utgör skäl för häktning. Så länge det inte finns risk att den misstänkte kommer att lämna landet, vilket torde vara ett undantagsfall, bör det nästan alltid finnas möjlighet att genomföra domstolsförhandling och säkra straffverkställigheten, om tillräckliga resurser görs tillgängliga. Detta skulle dock medföra ofantliga kostnader, vilket gör att det i praktiken kan vara nödvändigt att tillämpa häktningsinstitutet. Sambandet mellan effektivitetsskäl och häktningsgrunden flyktfara, gör därför att det blir svårt att på ett rättssäkert sätt dra gränsen mellan legitima och illegitima syften.

Ett stort problem för landets domstolar är de många inställda huvudförhandlingarna. Dessa innebär ett slöseri med värdefulla resurser. Det behöver dock inte vara en verklig avsikt att undanhålla sig, som ligger bakom utevaron från förhandlingen. I dessa fall kan häktning ej ske.[73] Det är viktigt att komma ihåg att utevaroproblemet också förekommer vid domstolsförhandlingar angående icke häktningsgrundande brott. Samhället saknar emellertid inte helt möjligheter att ingripa mot sådant beteende. Hämtning och omhändertagande enligt 9 kap. 10 § 2 st. RB är de alternativ som står till buds. Omhändertagande kan under vissa förhållanden göras upp till 18 timmar före sammanträdet. Alternativen medför dock administrativt merarbete och är inte lika effektiva som häktning. Exempelvis kvarstår problematiken när det är frågan om personer som saknar fast bostad. Tidigare konstaterades att praktiska problem inte kan utgöra grund för häktning. Frågan är om inte viss hänsyn ändå tas till faktorer av denna karaktär?

3.3.2.2.2 Syftet att säkra straffverkställigheten

Tidigare nämndes att en av häktningens primära funktioner är att säkra straffverkställigheten. Förklaringen till detta är enkel; varför genomföra en kostsam utredning och därpå följande domstolsförhandling, om det sedan inte går att verkställa det utdömda straffet? Syftet har främst betydelse när det blir frågan om en frihetsberövande påföljd. Domstolen har att ta ställning

[70] Fitger a.a. s. 24:1.
[71] Bylund (1993) s. 112.
[72] Detta är en retorisk fråga, som också Bylund ställer. Han ger inte ett något direkt svar på frågan, men det står ganska klart att han anser att så bör kunna ske i många fall då häktning normalt blir fallet. Han tillägger också att det är olämpligt att använda sig av häktning som en form av social kontroll över en misstänkt med oordnade sociala förhållanden. Se Bylund (1993) s. 114.
[73] Frågan om den misstänktes avsikt behandlas mer ingående i avsnitt 3.3.2.4.3.

till denna fråga vid olika stadier i den rättsliga processen. Den uppkommer i ett första läge vid häktningsförhandlingen innan rättegången. Domstolen har sedan också att utföra samma bedömning vid domstillfället, då det skall avgöras om den tilltalade skall invänta att domen vinner laga kraft i häktet.

Den straffverkställighetssäkrande funktionen väcker emellertid vissa principiella frågor. En sådan fråga aktualiseras när det rör sig om en häktningsförhandling före rättegången. Att i detta tidiga skedet säkra straffets verkställighet, när den misstänkte inte ens blivit dömd, kan tyckas en aning underligt. Räcker det inte att före rättegången ha som syfte att säkra domstolsförhandlingens genomförande?

3.3.2.2.3 Syftet att säkra bevisningen

Ett annat av syftena bakom häktning på grund av flyktfara, är att säkerställa bevisningen i målet.[74] Detta säger en del om inställningen till den tilltalade i processen. Denne utgör ett viktigt bevismedel i rättegången, ofta det allra viktigaste. Bevismedlet kan verka såväl till fördel, som till nackdel för den tilltalade. En rättssäker process ställer också som krav att domstolen får bästa tänkbara underlag för domen.

3.3.2.2.4 Ytterligare tänkbara syften

Skall det vara möjligt att häkta en misstänkt på grund av att det föreligger risk för självmord? De tidigare redovisade syftena: att säkra bevisning, lagföring och straffverkställighet, talar i viss mån för att så skulle vara fallet. Att häkta någon som tänker ta livet av sig med hjälp av flyktgrunden verkar ändå vara en aning cyniskt. Anläggs detta synsätt blir prioriteringen sådan, att rättegångens genomförande blir viktigare än den misstänktes liv. Godtas inte detta betraktelsesätt, måste skydd av den misstänkte mot dennes egna handlingar vara ett legitimt syfte, för att häktning skall kunna tillåtas i dessa fall. Inget i förarbetena tyder på att så skulle vara fallet. Vidare kan invändas att om den misstänkte avlider, genom självmord eller på annat sätt, fyller processen inte längre någon funktion. Att jämställa detta med undandragande eller avvikande kan knappast vara riktigt. Det verkar vara systemfrämmande att använda häktningsgrunden i ett sådant syfte. Andra sociala skyddsfunktioner bör istället kunna träda in. Häktningsinstitutet är med andra ord inte rätt medel att hantera den uppkomna situationen.

Uppfattningarna i frågan går isär. Olivecrona är en av de som har ansett att risk för självmord faller inom häktningsgrundens tillämpningsområde.[75] Även andra författare har instämt i detta synsätt.[76] Åsikten har naturligtvis

[74] Bylund (1993) s. 111.
[75] Olivecrona a.a. s. 213.
[76] Se t.ex. Gärde, Natanael: *Nya rättegångsbalken*, Stockholm 1949 s. 319.

inte fått stå oemotsagd. Bylund har kritiserat synsättet och ansett att risk för självmord inte kan kvalificeras som flyktfara i lagens mening.[77]

Vid sidan av de juridiska aspekterna kan det tyckas humant att häkta någon för att hindra denne att begå självmord. Har läsaren i åtanke hur en person normalt påverkas av tiden i häktet, blir slutsatsen inte längre lika självklar. Att sitta häktad innebär för de allra flesta människor stora psykiska påfrestningar, vilket rimligtvis bör påverka den redan instabile än mer. Det är viktigt att påpeka att häktet inte erbjuder vård, utan endast är en form av förvaring. Om personen tar mer skada av frihetsberövandet, har samhället inte utfört någon tjänst, eftersom denne förr eller senare kommer att lämna häktet.

Något som ligger nära frågan om flyktfara och självmord, är de fall då den misstänktes liv är i fara på grund av utomståendes agerande. Det kan exempelvis vara frågan om ett brott, som genom uppgifter i media upprört människor till den grad, att det kan tänkas föreligga fara för den misstänktes liv. Att tillgripa häktning av detta skäl, vore nästan lika felaktigt som att häkta någon som inte misstänks för brott. Naturligtvis måste annat skydd tillhandahållas, om det finns anledning att befara att ett våldsdåd kan vara förestående. Den som är misstänkt för brott har samma rätt till skydd som övriga medborgare.

3.3.2.3 Kravet på undandragande eller avvikande

Formuleringen *”avviker eller på annat sätt undandrar sig”*, syftar till att uttrycka att det inte behöver vara frågan om flykt, utan att också den som håller sig gömd på sin hemort omfattas av regelns tillämpningsområde. *Avviker* innebär att den misstänkte i avsikt att undkomma förflyttar sig från sin boningsort, eller den ort där han för närvarande uppehåller sig. *Undandragande* omfattar de åtgärder som den misstänkte kan vidta på orten för att göra sig oanträffbar.[78]

En åtgärd som räknas som undandragande är att hålla sig gömd genom att anlägga förklädnad eller på annat sätt förändra sitt utseende.[79] Alternativet ger associationer till film- och bokvärlden. Verkligheten ger emellertid inte lika stora möjligheter för agerande av den här typen. En människa vill kunna leva ett någorlunda normalt liv, umgås med vänner och bedriva sin normala verksamhet. Att kunna göra detta med en perfekt förklädnad är inte lätt. Om förklädnaden å andra sidan är dålig, kan den knappast falla in under häktningsgrundens tillämpningsområde. Vidare sprids rykten snabbt, vilket kan spela ut också en bra förklädnads roll. Slutsatsen måste därför bli att häktningsmöjligheten för den här typen av agerande nästan helt saknar praktisk betydelse.

[77] Bylund (1993) s. 112 f.
[78] SOU 1938:44 s. 298.
[79] SOU 1938:44 s. 298.

3.3.2.4 Kraven på möjlighet och avsikt

3.3.2.4.1 Inledning

För att underlätta förståelsen av vilka krav som skall vara uppfyllda, för att häktning på grund av flyktfara skall kunna ske, har vi valt att göra en uppdelning, där en del behandlar den praktiska möjligheten och en del redogör för vilken avsikt som krävs. De omständigheter som diskuteras kan dock i vissa fall komma att nämnas i båda avdelningarna. Fördelarna vad gäller lättare förståelse uppväger förhoppningsvis detta problem.

3.3.2.4.2 Närmare om kravet på möjlighet

Det är ovanligt att någon har både möjlighet och tillräcklig motivation för att fly landet. I normala fall krävs stora summor pengar för att kunna genomföra en sådan åtgärd. Även att lämna sin hemort för annan ort i Sverige, kräver beslutsamhet och tillgängliga resurser. Slutsatsen blir därför att risken för att en person verkligen avviker är väldigt liten. Vad som är betydligt vanligare är att folk håller sig undan på sin hemort. Agerandet brukar populärt kallas för att ”gå under jorden” och omfattas också av häktningsgrunden. Möjligheterna till att gå under jorden är inte desamma på alla platser. Generellt kan det sägas vara lättare att hålla sig undan på en ort, ju större den är. På en mindre ort kan det nästan vara uteslutet att framgångsrikt undandra sig lagföring och straff. Undantag utgörs av personer som med hjälp av andra kan hålla sig helt gömda.

Vilka faktorer kan vara relevanta för att bedöma om det finns möjligheten till undandragande? I äldre förarbeten nämns de faktorer som numera framgår av lagtexten: brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållanden och andra omständigheter av betydelse. När det gäller den misstänktes förhållanden konstaterades att det är viktigt att se till tidigare agerande, familjeförhållanden och försörjningsunderlag.[80] Vi anser att det är lätt att endast fokusera på omständigheter som talar för häktning. Det är därför viktigt att komma ihåg att det också finns faktorer som starkt kan tala mot att flyktfara existerar. Dålig hälsa och starka familjeband är exempel på sådana faktorer.

Vid grövre ekonomisk brottslighet kan det många gånger finnas möjligheter för den misstänkte att avvika. Här spelar naturligtvis den ofta stora mängden tillgängliga pengar roll. Av särskild betydelse är om det kan antas att pengarna är placerade på ett sådant sätt att de är tillgängliga från flyktorten. Personer som begått denna typ av brott har också oftare än andra kontaktnät utomlands, vilket kan underlätta genomförandet av flykten.

[80] SOU 1938:44 s. 298.

Är det möjligt att motbevisa flyktgrunden genom att invända att flyktmöjlighet saknas? I praxis har detta visat sig vara genomförbart. Ett sådant försvar är naturligtvis inte helt lätt att utföra:

> I NJA 1974 s. 614 hade den misstänkte dömts till ett års fängelse. Domen överklagades och det beslutades att den tilltalade skulle kvarbli i häktet tills domen vunnit laga kraft. I Svea hovrätt yrkade den tilltalade på att omedelbart bli försatt på fri fot. Yrkandet vann inget bifall och beslutet överklagades till HD, som meddelade prövningstillstånd.
>
> Som stöd för sin talan anförde den tilltalade att han hade fast bostad, tillhandahållen av de sociala myndigheterna. Denne hävdade vidare att han var praktiskt taget medellös, att det inte fanns något som antydde att han skulle vilja avvika till något annat land, och slutligen att det saknades möjlighet för honom att hålla sig gömd i Stockholm. Argumentationen gick helt enkelt ut på att det rörde sig om en människa utan möjlighet att vare sig avvika eller undandra sig lagföring och straff. HD konstaterade att det inte fanns tillräckliga skäl att befara, att den tilltalade skulle komma att avvika, eller på annat sätt undandra sig straff, och hävde därför häktningen.

Slutsatsen som kan dras av rättsfallet är att en samlad bedömning av relevanta faktorer får göras, och om dessa entydigt pekar på att det inte föreligger någon risk för avvikande eller undandragande, kan häktning underlåtas.

3.3.2.4.3 Närmare om kravet på avsikt

Av formuleringen *avviker eller undandrar* i 24 kap. 1 § 1 st. RB, följer att det inte kan vara frågan om en förflyttning med ett legitimt syfte, exempelvis en vanlig tjänsteresa.[81] Avsikten med resan skall alltså vara att utföra något otillbörligt. För att bedöma om avsikt att fly föreligger, måste hänsyn tas till flertalet omständigheter. Av betydelse är i vilken utsträckning den misstänkte har anknytning till andra länder.[82] Finns bostad, familj, arbete och finansiella resurser lokaliserade till utlandet, så talar mycket för att flyktavsikt föreligger. Kan det konstateras att den misstänkte planerar att företa en resa till en sådan plats, torde det kunna presumeras att syftet är att avvika på ett sätt som omöjliggör dom och straffverkställighet. Normala förflyttningar inom landet behöver emellertid inte tyda på flyktavsikt.[83]

Det är viktigt att skilja personer med flyktavsikt från de som endast är svåranträffbara. I det senare fallet är det ofta frågan om hemlösa människor, som inte har någon fast punkt där de normalt är anträffbara. I äldre utredningar har det sagts att personer som ”inom samma område för en ambulerande

[81] Bylund (1993) s. 111.
[82] SOU 1977:50 s. 152.
[83] SOU 1977:50 s. 152.

tillvaro eller som eljest till följd av sin allmänna livsföring är svåranträffbara synes […] förflyttningar inom området som regel inte böra bedömas som ett undanhållande i avsikt att undgå lagföring eller straff."[84] Vad som skall vara avgörande är alltså den misstänktes verkliga avsikt.

Familje- och bostadsförhållanden är som framgått två betydelsefulla faktorer för bedömningen av en persons avsikter. Att det i Sverige finns familj med barn, talar mot en avsikt att avvika. Det är naturligtvis viktigt att bedöma hur nära kontakten är mellan familjemedlemmarna, för att utröna vilken betydelse dessa omständigheter har. Det har många gånger talats om bostadsförhållandenas betydelse. För bedömningen av om en person har för avsikt att lämna sin hemort, är det också viktigt att kontrollera hur stark koppling denne har till platsen. Ordnade bostadsförhållanden får härigenom stor betydelse. Avsaknad av sådana innebär i många fall att ett avlägsnande från orten visar på flyktavsikt.

Har den misstänkte avvikit i samband med tidigare mål, är detta givetvis en omständighet som talar för att flyktavsikt föreligger. Det är ändå viktigt att påpeka att omständigheterna i det enskilda fallet måste bedömas. Av intresse är vilka förhållanden som rådde vid det tidigare tillfället, hur lång tid som har förflutit sedan dess, och om det har hänt något som medför att situationen nu är annorlunda. Upprepade avvikanden talar dock starkt för att flyktfara föreligger. Ett stort problem är att häktningsförhandlingen inte är ett bra tillfälle att närmare granska omständigheterna vid ett tidigare avvikande. Orsaken är naturligtvis den begränsade tillgången på tid och utredningsmaterial.

Ett nära samband med tidigare förseelser har förberedelse och försök till flykt. Det behöver inte närmare förklaras att sådana faktorer kan få stor betydelse för bedömningen.

3.3.2.5 Närmare om bedömningsunderlaget och proportionalitetsprövningen

Även om lagtexten exemplifierar vilka omständigheter som har betydelse för bedömningen av häktningsgrunderna, skiljer sig tillämpningen åt mellan dessa. T.ex. kan gärningens svårhetsgrad ha betydelse för bedömningen av flykt- och kollusionsfara, men inte för återfallsrisken. I allmänhet är vidare risken större för att vissa häktningsgrunder skall föreligga än andra. Risken för kollusion är sålunda vanligtvis större än risken för flykt. Att fly ställer stora krav på bl.a. likvida medel. Det uppkommer även en mängd andra praktiska problem, som är svårhanterliga för många människor. [85]

I SOU 1926:32 konstateras att brottets art är viktig för diskussionen kring häktningsgrunderna. Ett grovt brott ger ett längre straff. Ett förväntat långt

[84] SOU 1977:50 s. 152 f.
[85] SOU 1985:27 s. 131; jfr. med vad som sägs i avsnitt 3.3.2.4.2.

straff medför ett ökat incitament för avvikande. Det uttalas också att ett långt straff utgör en stark presumtion för att en person kommer att avlägsna sig.[86] Sambandet har bekräftats av senare utredningar.[87]

För att avgöra om det föreligger flyktfara, har det visat sig vara av intresse hur lång tid den misstänkte tillbringat i häktet. Eftersom denne i vissa fall tvingas sitta häktad i väntan på att domen vinner laga kraft, kan tiden som frihetsberövad bli avsevärd. Vilken betydelse detta kan få för bedömningen av flyktfaran, illustreras av följande två rättsfall:

> I NJA 1979 s. 261 hade en italiensk medborgare häktats som på sannolika skäl misstänkt för häleri. Det fanns enligt tingsrätten skälig misstanke för att den misstänkte skulle undandra sig lagföring och försvåra sakens utredning. Det förelåg alltså både flykt- och kollusionsfara.
>
> I tingsrätten dömdes den tilltalade till fängelse i sex månader, en dom som kom att överklagas till hovrätten. Den tilltalade yrkade samtidigt på att omedelbart bli försatt på fri fot. Svea hovrätt beslutade dock att denne skulle kvarbli i häktet. Beslutet överklagades till HD. Grunden som angavs för överklagandet var att det inte fanns anledning att anta att den misstänkte skulle undandra sig lagföring. Vidare hade denne redan tillbringat fyra månader som frihetsberövad, vilket enligt den misstänkte gjorde att det inte kunde bli frågan om något egentligt undandragande från det i tingsrätten utdömda straffet. Eftersom förundersökningen avslutats och målet redan handlagts i tingsrätten, kunde inte heller utredningen försvåras. Riksåklagaren bestred ändring och yrkade, för det fall att HD skulle finna att skäl för häktning saknades, att reseförbud skulle meddelas.
>
> HD fann att eftersom fyra månader av fängelsestraffet genom vistelsen i häktet redan avtjänats, skulle den tilltalade enligt dåvarande regler om villkorlig frigivning ha försatts på fri fot. Det kunde därför inte föreligga risk för att den dömde skulle komma att undandra sig ett straff, som han redan avtjänat. Vad gällde undandragande från lagföring poängterade domstolen att det var möjligt att avgöra ett mål i högre rätt, även om den tilltalade endast inställde sig genom ombud eller helt uteblev. Det förelåg alltså inte längre någon anledning att upprätthålla frihetsberövandet. Skäl för reseförbud ansågs också saknas.

Avgörandet visar på det nära samband som finns mellan häktning och påföljd. HD klargjorde att det inte kunde bli frågan om undandragande eller avvikande från ett straff, om detta redan skulle anses som avtjänat genom reglerna om avräkning av tid. Av intresse är också hänvisningen till möjligheterna att avgöra ett mål i den tilltalades frånvaro.

---

[86] SOU 1926:32 s. 84 f.
[87] Se t.ex. SOU 1977:50 s. 153.

Flyktgrundens nära samband med det förväntade fängelsestraffet har bekräftats av ett senare rättsfall:

> Även i NJA 1983 s. 610 hade vistelsen i häktet på grund av överklaganden blivit så lång att tiden för villkorlig frigivning uppnåtts. Endast den tilltalade hade överklagat domen, vilket medfört att strängare påföljd inte kunde komma att utdömas. HD konstaterade därför, att det inte kunde anses föreligga flyktfara från det att tiden för villkorlig frigivning hade uppnåtts. Den tilltalade skulle därför försättas på fri fot.

Proportionalitetsprincipen är, som tidigare framgått, numera en uttrycklig del av häktningsbestämmelserna.[88] En proportionalitetsbedömning skall givetvis också göras när flyktgrunden åberopas. Det har i äldre förarbeten hävdats att häktning på grund av flyktfara, då det är frågan om lindrigare brott som misstänks ha begåtts av en på orten bofast, endast bör kunna ske om den misstänkte avslöjats med förberedelse eller försök till avvikande.[89] Vid tiden för uttalandet fanns ingen uttrycklig proportionalitetsregel, vilket inte hindrar oss från att anse att uttalandet också kan tänkas ge viss vägledning vid dagens proportionalitetsprövning.

3.3.2.6 Särskilt om betydelsen av den misstänktes sociala förhållanden

På ett flertal ställen har det poängterats, att faktorer som har ett nära samband med den misstänktes sociala förhållanden, ofta får stor betydelse vid prövningen av flyktfara. Denna sociala snedvridning är olycklig, men samtidigt lätt att förklara. Ofta är det just sociala faktorer som knyter en person till en viss plats och därigenom garanterar att personen är anträffbar.

Avsaknaden av fast bostad är kanske det främsta exemplet på en sådan omständighet. Det är frågan om ett stort socialt problem; antalet hemlösa har under senare år ökat. Att tillmäta denna omständighet alltför stor betydelse, skulle medföra att rättsläget närmade sig vad som gällde när det fanns en specifik häktningsgrund för icke bofasta.

Det har under årens lopp vid ett flertal tillfällen diskuterats vilka förändringar av häktningssystemet som kan göras. I många fall har det varit just de sociala konsekvenserna som föranlett nya förslag. I SOU 1977:50 redogjordes för den dåvarande allmänna debatten, i vilken det från vissa håll gjorts gällande att beviskravet för häktningsgrunderna var för lågt ställt, vilket kunde medföra att avsaknaden av fast arbete och bostad, fick för stor betydelse. Bl.a. ställdes frågan om tillämpningen av flyktgrunden inte borde reserveras för fall då det var frågan om verklig fara för flykt från orten. Utred

[88] Se avsnitt 3.2.4.
[89] SOU 1938:44 s. 298.

ningen konstaterade att det vore fel om häktningsgrunden användes mot folk som saknar egentlig avsikt att undandra sig lagföring och straff.[90]

För att råda bot på dessa problem föreslogs att lagtexten skulle ändras så att den uttryckte att det skulle vara frågan om avvikande eller *varaktigt* undanhållande. Vad gällde beviskravet konstaterades att det ”bör krävas att risken för flykt […] är påtaglig med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.”[91] Det gavs dock inget förslag på förändring av lagtexten för att förtydliga detta. Som de flesta av utredningens förslag så kom inte detta att genomföras. Den allmänna motiveringen till varför förslaget avvisades, var att det i allt för stor utsträckning skulle gynna den misstänktes intressen, på bekostnad av samhällsskyddet och effektiviteten i lagföringen.

Även i SOU 1985:27 diskuterades om tillämpningen av häktningsgrunden missgynnade personer i socialt underläge. Detta påstods i så fall vara resultatet av ett lågt ställt beviskrav, som särskilt träffade de som saknade bostad, familj och arbete. Utredningen slog fast att det inte var acceptabelt att häktning användes för att tillgodose myndigheters och domstolars intresse av att även kunna nå personer som lever under oordnade sociala förhållanden, och att försäkra sig om deras inställelse.[92] Detta intresse var enligt utredningen berättigat, men utgjorde i sig inte någon häktningsgrund. Utredningen ansåg som en följd härav att beviskravet för flyktfara borde skärpas. Som nytt beviskrav föreslogs *påtaglig risk*, vilket skulle ge uttryck för att risken måste vara av konkret natur, och att bedömningen skulle göras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.[93] Genom en skärpning av kravet skulle en slentrianmässig användning av grunden undvikas. Samma beviskrav borde för övrigt, enligt utredningen, gälla för samtliga häktningsgrunder.

Förslaget genomfördes aldrig, eftersom det bedömdes att en ändring till påtaglig risk skulle medföra alltför högt ställda krav. Istället ansågs *risk* bättre uttrycka det krav som kunde ställas på tillämpningen.[94] Enligt lagrådets mening borde dock ett annat uttryck än risk användas. Även om inte utredningens beviskrav infördes, måste enligt ledamöterna det valda uttrycket peka på att faran skall vara beaktansvärd. Därför föreslogs att lagtexten istället skulle innehålla beviskravet *skäligen kan befaras*.[95] Inte heller detta förslag genomfördes, utan det kom som bekant att stå *risk* i lagtexten.

[90] SOU 1977:50 s. 152.
[91] Prop. 1980/81:201 s. 51.
[92] SOU 1985:27 s. 130.
[93] SOU 1985:27 s. 131.
[94] Prop. 1986/87:112 s. 30.
[95] Prop. 1986/87:112 s. 86.

3.3.3 Kollusionsfara

3.3.3.1 Illojalt agerande

Med att kollusionsfara föreligger, menas att det med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållanden eller någon annan omständighet, finns risk för att denne, genom att undanröja bevis eller på något annat sätt, försvårar brottsutredningen. En häktning grundad på kollusionsfara syftar till att förhindra dessa typer av ageranden, och har således enbart en bevissäkrande funktion.

Av lagtexten kan man lätt få intrycket att samtliga handlingar, som kan tänkas försvåra brottsutredningen, är häktningsgrundande. De åtgärder som en häktning med förevarande grund är avsedd att förhindra, är emellertid enbart *ageranden av en viss illojal karaktär*.[96] Det måste dessutom med all sannolikhet vara fråga om aktiva handlingar. Den misstänktes vägran att samarbeta med polisen verkar trots detta tillåtits få betydelse vid prövningen av risken för illojala handlingar.[97] Som exempel på aktiva ageranden, som anses omfattas av den nu aktuella häktningsgrunden, kan nämnas olika typer av brottsliga gärningar, såsom övergrepp i rättssak (17 kap. 10 § BrB). Andra exempel som räknas upp i förarbetena är att den misstänkte avlägsnar spår eller gömmer föremål, ageranden som vanligtvis bör falla under brottet bevisförvanskning (15 kap. 8 §).[98] Ofta torde det vara fråga om föremål som åtkommits genom brott. Föremålet måste dock tänkas få betydelse som bevismaterial.

Regeln är således inte avsedd att förhindra normala kontakter med vittnen, eller befattning med icke beslagtaget bevismateriel.[99] Att den misstänkte exempelvis förväntas söka upp vittnen, för att ta reda på vad de har iakttagit av den händelse som är under utredning, kan således i sig inte sägas innebära risk för kollusion. Enligt vår mening måste även den misstänkte tillåtas ge vittnet sin version av händelseförloppet.[100] En intressant fråga är emellertid hur långt denne kan tillåtas få gå i sin utfrågning av vittnet. En aggressiv eller hotfull attityd bör inte tolereras; men kan man verkligen kräva att den misstänkte förhåller sig helt saklig, och vänligt inställd till ett vittne, som enligt hans mening ljuger? Kan betydligt högre krav ställas på den misstänkte än på förundersökningsledaren?

Den misstänktes illojala åtgärder måste vidare kunna försvåra utredningen av ett brott, ***för vilket han själv misstänks*.** Att denne kan tänkas agera på ett sätt som avsevärt försvårar en annan brottsutredning, saknar därför helt be

[96] SOU 1977:50 s. 78.
[97] SOU 1977:50 s. 132 f.
[98] SOU 1938:44 s. 298; Prop. 1986/87:112.
[99] SOU 1977:50 s. 78; jfr. Bylund (1993) s. 116.
[100] Det kan givetvis inte uteslutas att ett vittne låter sig påverkas av att bli kontaktad av en misstänkt, med ett för allmänheten känt brottsligt förflutet. Likväl bör inte möjligheten av en sådan kontakt automatiskt medföra att kollusionsfara skall anses föreligga.

tydelse för häktningsfrågan, förutsatt att detta agerande inte i sig är ett häktningsgrundade brott.[101] Det nu sagda kan verka självklart, med hänsyn till häktningsinstitutets nära samband med den framtida straffverkställigheten. Tecken finns dock på att kollusionsfara tidigare har bedömts föreligga, då en misstänkt har antagits kunna försvåra utredningen rörande andra personer, misstänkta för delaktighet i nära sammankopplad brottslighet.[102] Detta är givetvis inte acceptabelt, såvida inte den misstänkte, genom att påverka utredningen avseende den medmisstänkte, har kunnat förändra bilden av sin egen brottslighet.

Inte heller får den misstänkte häktas för att hindras ifrån att ta del av information, som gör att han kan anpassa sin version av det aktuella händelseförloppet. Det är enbart åtgärder, som han själv kan tänkas vidta för att påverka övrigt bevismaterial på ett illojalt sätt, som har betydelse för prövningen av kollusionsfaran. Däremot kan många gånger ett frihetsberövande leda till att den misstänktes informationsflöde stryps, och att därmed även hans möjligheter att anpassa sina utsagor minskar. Man bör dock skilja denna *faktiska effekt* av häktningen från dess *legala funktioner*.[103]

3.3.3.2 Bedömningsgrunderna

I fråga om det tidigare beskrivna bedömningsunderlaget och dess tillämpning på den nu aktuella häktningsgrunden, kan följande anföras. Gärningen som sådan torde mera sällan utgöra något värdefullt beslutsunderlag vid en bedömning av kollusionsfara. Saken är givetvis en annan, om brottet som den misstänkte påstås ha begått är övergrepp i rättsak, olaga hot, bevisförvanskning eller liknande. Dessutom kan kollusionsfaran, i likhet med vad som synes gälla för häktningsgrunden flyktfara, vanligtvis antas vara mer påtaglig då fråga är om grövre brottslighet.[104] Anledningen till detta är att den misstänkte förväntas vara mer benägen att vidta illojala åtgärder, ju längre fängelsestraff han riskerar. På samma sätt skulle, enligt vissa uttalanden, risken för kollusion vara större vid organiserad kriminalitet.[105] Det kan dock tänkas bli en grannlaga uppgift för åklagaren, att redan vid häktningsförhandlingen sammankoppla gärningen med organiserad brottslighet.

Lagstiftaren synes ha önskat att stor vikt lades vid den misstänktes personliga förhållanden. I motiven till förslaget till ny rättegångsbalk menade processlagberedningen att ”klart är att såväl flykt- som kollusionsfaran är […] större i fråga om misstänkt, som saknar stadigt hemvist, än beträffande annan”.[106] Även i ett senare förarbetsuttalande konstateras, att den misstänktes bostads-, arbets- och familjeförhållanden, bör beaktas. Enligt uttalandet måste vidare hänsyn tas till omständigheter som både talar för och emot

[101] SOU 1985:27 s. 132; JO 1978/79 s. 40.
[102] Se yttrande av rådmannen Björkegren i JO 1986/87 s. 24.
[103] Se vidare beträffande denna skillnad Bylund (1993) s. 121 f.
[104] SOU 1977:50 s. 79.
[105] SOU 1977:50 s. 154.
[106] SOU 1938:44 s. 298.

häktning, för att en allsidig bedömning skall kunna åstadkommas.[107] Man kan på goda grunder fråga sig om inte den ansvarige departementschefen något missuppfattat de särskilda häktningsgrundernas funktion, och istället uttalat en önskan om hur häktningsprövningen rent generellt skall gå till. Frågan om det finns risk för att den misstänkte exempelvis kommer att hota vittnen, kan knappast avgöras genom en lämplighetsprövning. Den aktuella kommentaren verkar därför snarare höra hemma i en diskussion kring proportionalitetsprincipen, än i en redogörelse för bedömningsunderlaget vid prövningen av påstådd kollusionsfara.[108] Det får vidare anses uteslutet att en domstol idag skulle lägga någon vikt vid huruvida en misstänkt saknar bostad, vid bedömningen av dennes karaktär.

Frågan är också om det *alltid* är mer sannolikt att en person med flera avsnitt i sitt brottsregisterutdrag förvanskar bevis eller hotar vittnen, än en person med fläckfritt förflutet. Kan inte snarare fler förstagångsförbrytare antas söka undgå straff, och de långtgående konsekvenser som en fällande dom kan tänkas få för dem?

Vilka krav kan emellertid ställas på åklagaren? Att bevisa någons beredvillighet att hota vittnen eller undanröja bevismaterial, låter sig inte så lätt göras. Och att utföra någon form av psykologisk undersökning av hur den misstänkte kommer att agera om han släpps fri, varje gång någon begärs häktad och kollusionsfara åberopas, är givetvis en omöjlighet. För detta finns varken tid eller ekonomiska resurser. Någon närmare utredning av den misstänktes natur torde därför åklagaren sällan kunna presentera.

En intressant fråga är hur detaljerat åklagaren måste återge de illojala åtgärder, som den misstänkte kan tänkas vidta, och de för utredningen negativa följder som dessa åtgärder kan få. Måste exempelvis åklagaren på detta tidiga stadium ange vilka skillnader som finns mellan den misstänktes och vittnens utsagor? Tvingas han till detta, kan utredningen i målet äventyras.[109] Samtidigt blir möjligheterna för den misstänkte och hans försvarare att bemöta åklagarens påstående om kollusionsfara mindre, ju lägre krav som ställs på denne i fråga om konkretisering.

Med hänsyn till det ovanstående synes bedömningen av huruvida kollusionsfara föreligger i allmänhet bli något schablonmässig. Oftast borde man dock kunna kräva att åklagaren närmare preciserar de utredningsåtgärder som återstår att vidta, och som den misstänkte kan tänkas försvåra.[110]

---

[107] Prop. 1986/87 112 s. 30.
[108] Jfr. SOU 1977:50 s. 151, där man ifrågasätter behovet av bedömningsunderlaget i 24 kap. 1 § 1 st. efter införandet av en proportionalitetsprincip.
[109] Ds 1992:8 s. 48, jfr. Bylund (1993) s. 120 f.
[110] Jfr. med hovrättens beslut i RH 1995:76, refererat i avsnitt 3.2.2.2.

3.3.3.3 Närmare om betydelsen av erkännande och övrig befintlig bevisning

Bland övriga omständigheter som kan ha betydelse vid prövningen av kollusionsfara hör vilken typ av bevisning som påträffats, eller kan antas finnas. Om bevisningen förutses väsentligen bestå av skriftligt material, som den misstänkte har tillgång till, bör risken för kollusion i allmänhet vara stor. Då det ofta kan ligga närmare till hands att söka påverka en medgärningsman än ett vittne, bör vidare kollusionsfaran normalt vara större vid brott med fler än en gärningsman.[111]

Med tanke på att en häktning grundad på kollusionsfara enbart har en bevissäkrande funktion, minskar dess betydelse som regel i takt med att utredningen fortgår.[112] Risken för att den misstänkte på ett illojalt sätt skall påverka utredningen, är således nästan alltid som störst i inledningen av förundersökningen. Hänsyn måste givetvis tas till huruvida exempelvis stöldgods, som kan ha betydelse som bevismateriel, har kunnat återskaffats eller ej. Tänkbart är också att kollusionsfara används som grund för frihetsberövande i avvaktan på husrannsakan.[113]

Även om den misstänkte är benägen att företa illojala åtgärder i syfte att försvåra utredningen, måste det alltid då kollusionsfara åberopas finnas en praktisk möjlighet till detta. Anser åklagaren att tillräcklig bevisning finns för en fällande dom, samtidigt som han gör bedömningen att den misstänkte inte kan förstöra eller försämra bevisningen om han släpps på fri fot, skall åklagaren därför inte begära honom häktad på grund av kollusionsfara.[114] Efter häktningsreformen 1988 torde dock, med hänsyn till den förkortade tidsfristen mellan gripande och häktningsförhandling, utredningen sällan vara så fullständig att åklagaren vid tiden för häktningsförhandlingen helt kan vara säker på, att han kommer att kunna styrka sitt åtal på den befintliga bevisningen. Man kan också anta att få åklagare skulle våga släppa en potentiell bevisförvanskare, eller någon som är beredd att hota vittnen, även om bevisläget egentligen skulle tillåta det.

Kollusionsfara som häktningsgrund torde alltså, med hänsyn till det som ovan anförts, främst komma till användning i inledningen av brottsutredningen. Att grunden har sin största betydelse i detta inledningsskede, framgår också av att kollusionsfara är den grund som oftast anges som skäl till åklagarens anhållningsbeslut.[115] Mycket tyder även på att åklagarens bedömning av kollusionsfaran varierar med tiden. I början av utredningen, då underlaget är ofullständigt, måste en mer abstrakt bedömning göras. För vissa åklagare räcker det i detta skede med att ett vittne inte kunnat höras,

[111] SOU 1977:55 s. 154.
[112] Vid vissa stadier av utredningen kan dock risken tänkas öka. Särskilt gäller detta tidpunkten då den misstänkte delges förundersökningsprotokollet, se Ds 1996:46 s. 67.
[113] SOU 1977:50 s. 79.
[114] SOU 1977:50 s. 78, s. 153 f.
[115] SOU 1985:27 s. 228.

för att kollusionsfara skall kunna göras gällande. Först när förhållandena klarnar, är det enligt dessa möjligt att göra en mer konkret bedömning.[116]

Efter huvudförhandlingen i tingsrätten kan vanligtvis risken för kollusion anses ha försvunnit. Redan tidigare kan det dock finnas anledning att ifrågasätta ett påstående om kollusionsfara från åklagaren. HD har i ett avgörande tagit ställning till huruvida kollusionsfara fortfarande förelåg efter en synnerligen lång utredningstid:

> Bakgrunden till NJA 1952 s. 518 var att en rådman förklarats häktad av Stockholms rådhusrätt som på sannolika skäl misstänkt för bl.a. bedrägeri och trolöshet mot huvudman. Det kunde enligt rådhusrätten skäligen befaras att rådmannen, genom undanröjande av bevis, eller på annat sätt, skulle försvåra sakens utredning. Vid en omhäktningsförhandling sex månader senare, förklarade rådhusrätten, med samma motivering, att rådmannen fortfarande skulle hållas häktad.
>
> Rådmannen överklagade rådhusrättens beslut, varefter målet slutligen hamnade i HD. Åklagaren anförde i sin inlaga att det om rådmannen släpptes på fri fot kunde befaras att denne ”otillbörligt taga kontakt med personer, som av åklagaren begärts hörda eller av [rådmannen] kommer att begäras hörda”. I sitt beslut menade emellertid HD, efter att ha konstaterat att rådmannen hållits häktad i över nio månader, att sådana omständigheter ej förebragts att denne kunde hållas häktad på den angivna grunden.

Såväl häktnings- som utredningstider är idag betydligt kortare än för femtio år sedan. Däremot bör man av rättsfallet kunna dra slutsatsen att kravet på aktivitet hos åklagaren höjs under utredningens gång, och att denne får svårare att hävda kollusionsfara, ju längre tid den misstänkte suttit häktad.[117]

Ett nära samband med utredningens fullständighet har givetvis omständigheten huruvida den misstänkte erkänner vad som läggs honom till last. Inte bara har erkännandet ett väsentligt bevisvärde; en person som erkänner brott bör också anses ha på ett tydligt vis klargjort att han inte avser sabotera den fortsatta utredningen. För att ges denna betydelse måste emellertid erkännandet vara *fullständigt*. Om den misstänkte enbart vidgår en del av de brott som åklagaren lägger honom till last, kan det fortfarande finnas risk för att han saboterar utredningen av den resterande brottsligheten. Detsamma gäller givetvis om den misstänkte enbart erkänner vissa moment av gärningspåståendet. Vidare måste erkännandet vara *allvarligt menat* och inga farhågor finnas om att den misstänkte avser att ta tillbaka det.

[116] Ds 1996:46 s. 42 f.
[117] Jfr. hovrättens ställningstagande i det tidigare refererade RH 1987:73.

JO har i ett ärende tagit ställning till om en häktning grundad på kollusionsfara varit berättigad, trots att den misstänkte erkänt brottet.[118] I sitt avgörande kom JO med följande yttrande:

> ”Även om en misstänkt under förundersökningen erkänner ett brott kan det inte uteslutas att han senare frånfaller erkännandet och, försatt på fri fot, otillbörligen påverkar utredningen i sådan riktning att erkännandet kommer att framstå i en annan belysning. Detta gäller inte minst när, som i detta fall, flera är misstänkta för delaktighet i samma eller näraliggande brottslighet. Om häktning bör ske under dylika omständigheter är med hänsyn därtill en bedömningsfråga som kan ge utrymme för skilda, var för sig försvarliga uppfattningar.”[119]

Det torde likväl krävas något utöver det vanliga för att rätten, trots ett erkännande, skall anse kollusionsfara föreligga. En indikation på att erkännandet inte är allvarligt menat, måste så att säga komma fram. Om den misstänkte vid tidigare brottsutredningar tagit tillbaka erkännanden, är detta naturligtvis något som domstolen måste ta hänsyn till. Även den misstänktes beteende i övrigt får tas i beaktande. Svarar han på åklagarens frågor kring brottet, eller är erkännandet det enda som går att få ur honom?

Om erkännandet tillmäts alltför stor betydelse vid häktningsprövningen, kan emellertid detta bli ett incitament för den som misstänks för inte alltför grov brottslighet att erkänna, eller åtminstone i större omfattning samarbeta med utredarna. Man kan fråga sig om detta i så fall står i överensstämmelse med den misstänktes rätt till tystnad.[120] 1983 års häktningsutredning insåg den svåra situation som den misstänkte i dessa fall kunde försättas i, och konstaterade att stora krav måste ställas på förundersökningsledarens förmåga att hantera dylika situationer, så att inte misstankar om missbruk av häktningsgrunden uppkommer.[121] Någon närmare vägledning, om hur förundersökningsledaren skulle agera, innehöll dock ej huvudbetänkandet.

3.3.4 Recidivfara

3.3.4.1 Inledning

Recidivfara är den yngsta av huvudregelns tre häktningsgrunder. Trots att häktningsgrundens historia är relativt kort, har den ändå kommit att spela en väsentlig roll i det praktiska juridiska arbetet.

De krav som ställs i 24 kap. 1 § RB, för att recidivfara skall anses föreligga, är inte speciellt långtgående. Domstolen har att avgöra om det föreligger risk för att den misstänkte kommer att fortsätta sin brottsliga verksamhet. Pröv

[118] JO 1986/87 s. 25.
[119] JO 1986/87 s. 28.
[120] EMRK art. 6; se Bylund (1993) s. 119.
[121] SOU 1985:27 s. 132 f.

ningen av recidivfara skall göras mot bakgrund av samma bedömningsunderlag som vid bedömningen av övriga häktningsgrunder. Detta utgörs av: brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållande och slutligen en samlingskategori, som betecknas som övriga omständigheter.

Häktning på grund av recidivfara är intressant av främst två orsaker. Den ena är att till skillnad från övriga grunder, är det viktigaste syftet bakom bestämmelsen samhällsskydd. Grunden har således ett kriminalpolitiskt motiv. Den andra orsaken till varför häktningsgrunden är intressant, har att göra med dess frekventa användande. Recidivfara utgör den vanligaste grunden för häktning, vilket medför att eventuella tolkningssvårigheter, får stora konsekvenser i det praktiska rättslivet.[122]

Vi har valt att utforma kapitlet enligt följande. För att förstå hur regeln skall tillämpas, inleds med ett avsnitt som behandlar syftena bakom häktningsgrunden. Därefter följer tre avsnitt, som redogör för de begränsningar som måste iakttas vid användandet av recidivfara. Kapitlet avslutas med två avsnitt som dels behandlar de faktorer som har betydelse för bedömningen av återfallsrisken, dels möjligheterna för den misstänkte att motbevisa ett påstående om recidivfara från åklagaren.

3.3.4.2 Häktningsgrundens syften

3.3.4.2.1 Allmänt

Ur rättssäkerhetssynpunkt är häktningsgrundens syften viktiga genom att de, i enlighet med ändamålsprincipen, utgör en begränsning av grundens tillämpningsområde. Recidivgrunden skiljer sig som tidigare nämnts från övriga häktningsgrunder, genom att den huvudsakligen är motiverad av samhällsskydd. Det rör sig alltså om ett kriminalpolitiskt ändamål. Ursprungligen förklarades införlivandet av samhällsskyddet med att ”onekligen praktiska skäl tala för att genom den misstänktes häktande skydd må kunna beredas den, som hotas av brottsliga handlingar från hans sida […].”[123] Det gavs emellertid aldrig någon närmare förklaring till på vilket sätt häktning skulle vara en praktisk åtgärd.

Lindblom konstaterar med anledning av detta att användandet av praktiska argument inte i sig är fel.[124] Han ifrågasätter dock om inte den korta motiveringen, i kombination med det lågt ställda beviskravet, gör att det uppstår en konflikt med regeln om att inskränkningar av enskildas rättigheter endast får ske, om det är oundgängligen nödvändigt. Lindbom menar vidare att

[122] Se vidare avsnitt 9.4.
[123] SOU 1926:32 s. 86.
[124] Lindblom, Per Henrik: ”Tomt prat? Reflexioner om straffprocessens funktion och de allmänna värderingarna bakom straffprocessuella tvångsmedel” s. 354 I: *Studier i processrätt* (Ursprungligen publicerad i Festskrift till Hans Thornstedt, 1983), Göteborg 1993 s. 343-364

Processkommissionen förmodligen inte kunde förutse i vilken omfattning häktningsgrunden skulle komma att användas.[125] Påståendet är förmodligen helt riktigt, och förklarar också i viss mån varför grunden ursprungligen ägnades så litet intresse.

Bylund frågar sig också om inte det frekventa användandet av recidivgrunden, beror på att regelns syften från början inte kom till uttryck på ett adekvat sätt.[126] Korta kommentarer i de ursprungliga förarbetena, i kombination med en lagtext som kan tolkas på många sätt, gör det naturligtvis svårt att veta vad som egentligen åsyftades vid regelns införande. Bylund anser vidare att om de ursprungliga förarbetena utsätts för en försiktig tolkning blir resultatet, att häktning på grund av recidivfara har funktionen av en temporär skyddsåtgärd. Han medger dock att lagtexten inte utesluter mer extensiva tolkningar, som att häktningen också har att fylla vissa allmän- och individualpreventiva funktioner.[127]

I de ursprungliga förarbetena var som tidigare nämnts samhällsskydd det enda klart uttalade motivet till bestämmelsen.[128] Förutom samhällsskydd, kan häktning på grund av recidivfara också medföra andra, för samhället positiva effekter. Frågan är om några av dessa kan utgöra legala motiv för häktningsbestämmelsen. Det är mot bakgrund av det något osäkra rättsläget, som ett antal mer eller mindre troliga syften kommer att diskuteras, för att sedan följas av ett försök till redogörelse för vad som kan utgöra gällande rätt.

3.3.4.2.2 Kriminalpolitiska syften

När departementschefen i prop. 1986/87:112 diskuterade den då aktuella utredningens förslag om inskränkningar av recidivgrunden, kom han fram till att detta inte borde genomföras, då samhället också i framtiden förutsattes behöva ha samma möjligheter att förhindra återfall i brottslighet. Det fanns förmodligen också andra faktorer som hade betydelse för ställningstagandet. I ett annat uttalande sades att det var ”svårt att begära av allmänheten att denna skall hysa förståelse för rättssystemet, om den som grips av polis […] inom kort släpps fri och fortsätter sin brottsliga verksamhet […].[129] Exemplet pekar på de avvägningar som politiker hela tiden måste göra.

Kriminalpolitiska syften är ett diffust begrepp, och kräver därför en närmare förklaring. I förarbetena har diskussionen kretsat kring dels skydd av samhällets individer mot framtida brottslighet, dels kring kriminalpolitiska syf

[125] Lindbom a.a. s. 354.
[126] Bylund (1993) s. 129. Åsikten stöds också av ett uttalande i direktiven till 1974-års utredning. Den dåvarande departementschefen sade i detta sammanhang att ”det kan ifrågasättas om inte praxis gått vida längre än lagstiftaren menat.” Se SOU 1977:50 s. 55.
[127] Bylund (1993) s. 129.
[128] SOU 1926:32; SOU 1938:44; NJA II 1943.
[129] Prop. 1986/87:112 s. 31.

ten. Det motsägelsefulla i detta är att samhällsskydd i själva verket måste betecknas som ett kriminalpolitiskt syfte. Att resonera kring hur långt samhällsskyddet skall sträcka sig, och för vilka brott som häktning på grund av recidivfara skall kunna ske, måste därför betraktas som en kriminalpolitisk diskussion.

Skydd av samhällets individer mot förväntad brottslighet är som tidigare nämnts häktningsgrundens ursprungliga motiv. Hur omfattande är då det åsyftade samhällsskyddet? Skall hänsyn tas till alla brott, endast brottslighet där det finns tydliga offer, eller skall det ställas än hårdare krav? En restriktiv tolkning av bestämmelsen skulle leda till att frihetsberövande endast kunde ske då det var oundgängligen nödvändigt. Häktning torde i så fall vara mer eller mindre avgränsad till fall av grövre brottslighet, i första hand sådan riktad mot liv och hälsa. Mycket talar som sagt också för att man vid införandet av bestämmelsen åsyftade en mer begränsad tillämpning än vad som senare blivit fallet.

Inget av förslagen på att begränsa regelns tillämpning har lett fram till något resultat.[130] Både förslag om att häktningsgrunden skulle innehålla en hänvisning till vissa typer av brott, och om att häktning grundad på recidivfara skulle förutsätta ett brott med fyra år i straffskalan, har refuserats. Det står därför klart att dagens lagstiftare inte har ansett att ett restriktivt synsätt bör anläggas beträffande häktningsgrundens tillämpningsområde. En begränsande faktor utgörs dock av förbudet mot häktning, när det kan förväntas att straffet kommer att utgöras av böter.

3.3.4.2.3 Effektivitetsskäl

Det finns ett antal kopplingar mellan recidivfara och effektivitetsskäl. Att den misstänkte begår nya brott innan dom och straffverkställighet, innebär en ökad utredningsbörda för polis och åklagare. Detta kan även resultera i att den misstänktes totala brottslighet blir än svårare att utreda. Exempelvis kan det vara frågan om en serie inbrottsstölder eller häleri, där det lätt kan tänkas uppstå problem med att avgöra hur omfattande den totala brottsligheten har varit.

Det finns vidare ett allmänt samband mellan användandet av häktningsinstitutet och effektivitetsskäl. Anledningen till att frågan tas upp speciellt i detta sammanhang är att recidivfara är den häktningsgrund som används flitigast. Detta kan vara ett tecken på att sådana skäl har kommit att få särskilt stor inverkan beträffande den nu aktuella häktningsgrunden. Att den misstänkte sitter häktad förenklar otvivelaktigt utredningsarbetet. Denne befinner sig alltid på samma plats, och är därmed ständigt tillgänglig för förhör. Av stor betydelse är också att ett förhållandevis stort antal brottslingar saknar fast bostad, vilket gör dem svåra att få tag på. De bostadslösa behöver inte ha någon vilja att avvika, eller hålla sig undan, för att vara svår

[130] SOU 1977:50 och SOU 1985:27.

anträffbara. Effektivitetsskälen gör sig också gällande beträffande frågan om närvaro vid huvudförhandlingen.[131] Den häktade kommer garanterat att infinna sig på utsatt tid och plats, vilket gör att omaket att sätta ut målet till ny huvudförhandling undviks.

Till saken hör också att samhällsskyddet har ett nära samband med effektivitetsskälen. Att frihetsberöva vissa misstänkta är ett enkelt och effektivt sätt att skydda samhället från fortsatt brottslighet. Samma resultat hade förmodligen också kunnat uppnås på annat sätt, men i så fall till en högre kostnad. Det går därför att med fog påstå, att också effektivitet i lagföringen kan höra till kriminalpolitiken. Som läsaren förmodligen har förstått vid det här laget, så har ordet effektivitet många betydelser.

3.3.4.2.4 Allmänprevention

Häktning utgör ett mycket stort ingrepp i den misstänktes privatliv. Eftersom intrånget är omfattande, kan det också antas att en viss avskräckande effekt åstadkoms. Hur stor den allmänpreventiva effekten verkligen är, kan dock diskuteras. I detta sammanhang kan en jämförelse med fängelsestraffet göras. Det normala torde som framgått vara att huvuddelen av tiden som frihetsberövad utgörs av straffverkställigheten. Att i detta sammanhang se den förhållandevis begränsade tid som den tilltalade tillbringar i häktet, som en avskräckande faktor för andra potentiella brottslingar, verkar vara en aning långsökt. Dessutom påverkas den avskräckande effekten av att tiden i häktet avräknas från ett eventuellt fängelsestraff. Tiden som häktad brukar emellertid anses som mer påfrestande än fängelsestraffet.[132]

3.3.4.2.5 Individualprevention

Den frihetsberövade är under häktningstiden normalt förhindrad från att begå den typ av brott, som han tidigare gjort sig skyldig till. Det är också möjligt att påstå, att denna effekt även består efter häktningen. I många fall är dock brotten relaterade till någon form av drogmissbruk. Vilka konsekvenser medför häktningen i sådana fall? Klart är att den misstänkte inte erhåller någon vård under den tid som han sitter häktad. Vidare utgör häktningen som sagt vanligtvis en begränsad del av det totala frihetsberövandet. Detta gör att tiden i häktet inte heller för den häktade själv torde medföra någon avgörande, avskräckande effekt.

Häktningen är som företeelse mycket ingripande för den enskilde; den är vanligtvis en omskakande upplevelse som inte ger några direkta positiva

[131] Jfr. med vad som sagts i avsnitt 3.3.2.2.1.
[132] Inte heller straffets avskräckande effekt är helt självklar. För att arbetets fokus inte helt skall gå om intet, hänvisas den intresserade till den allmänna debatten om fängelsestraffets positiva och negativa effekter.

effekter för den häktades hälsa och framtida utveckling. Åsikten vinner också stöd hos många av de utredningar som har behandlat frågan.[133]

3.3.4.2.6 Förtida straffverkställighet

En övervägande majoritet av de häktade döms sedermera för det brott som de häktats för.[134] Vid tiden för domen har dessa redan avtjänat en del av sitt straff i häktet. Detta är möjligt på grund av reglerna om avräkning av tid. Häktningen har därför i praktiken blivit en form av förtida straffverkställighet. Det är dock viktigt att i sammanhanget skilja mellan ändamål och effekt. Att häktningsinstitutet medför en sådan effekt står klart. Frågan är dock om förtida straffverkställighet verkligen kan vara ett av ändamålen bakom häktningsgrunden. I vart fall visar effekten på det nära samband som finns mellan straffprocessuella tvångsmedel och straffverkställighet.[135]

3.3.4.2.7 Vilka syften är legala?

Som framgått är det av stor vikt att lagar som inskränker de grundlagsskyddade fri- och rättigheterna har klart definierade ändamål.[136] Av detta följer emellertid inte att syftena måste anges i lagtext.

Den främsta ledningen för tolkning av lagregler återfinns i förarbetena. Det ursprungliga syftet bakom recidivgrunden är som tidigare nämnts kriminalpolitiskt. Att samhällsskydd är ett viktigt kriminalpolitiskt syfte, framgår också ur förarbetena. Men är det därmed uteslutet att också andra funktioner kan räknas in bland de legala ändamålen bakom recidivgrunden?

En vanlig språklig tolkning av bestämmelsen ger utrymme för att häktningsgrunden kan ha mer än ett syfte. Inskränkningar av grundlagsskyddade rättigheter skall dock tolkas restriktivt, i detta fall så att häktning inte sker i fler fall än nödvändigt. Ett problem i sammanhanget är att praxis har haft att förlita sig på förarbetsuttalanden som är mycket allmänt hållna.

Vissa tecken finns även på att andra syften än samhällsskydd, kan ha föresvävat lagstiftaren. Indikationer på att *effektivitetsskäl* har varit styrande för reglernas utformning återfinns på ett flertal ställen. I prop. 1980/81:201 sägs det i samband med att det då aktuella utredningsförslaget avvisades, att ”genomförandet av förslaget i dessa delar skulle innebära att intresset av samhällsskydd och effektiviteten i lagföringen i alltför hög grad skulle sättas åt sidan.”[137] Uttalandet syftade i första hand på de då föreslagna förändringarna av recidivgrunden. Liknande åsikter kom till uttryck i prop. 1986/87:112, där det sades att ”en skärpning av förutsättningarna för häkt

[133] SOU 1977:50 s. 137 f.
[134] Se t.ex. DV rapport 1989:9 s. 17.
[135] Se vidare avsnitt 3.2.3.
[136] Se avsnitt 2.3.
[137] Prop. 1980/81:201 s. 25.

ning vid risk för fortsatt brottslig verksamhet skulle innebära att intresset av samhällsskydd och effektivitet i lagföring i alltför hög grad skulle sättas åt sidan."[138] Hur skall dessa uttalanden tolkas? De verkar utesluta att det enda motivet till recidivgrunden, är samhällsskydd. Om det enda syftet med att häkta misstänkta som kan tänkas återfalla i brott, är att skydda samhället och andra individer mot den förväntade brottsligheten, borde detta rimligtvis också ha utgjort den enda motiveringen till avslaget.

En förklaring till formuleringen kan vara att departementschefen helt enkelt av misstag låtit effektiviteten i lagföringen komma med som motivering.[139] Ett annat skäl kan vara att denne insett att användandet av recidivgrunden hade resulterat i en praxis, som inte enbart kunde motiveras av samhällsskydd. Effektivitetsskäl kan alltså med tiden ha kommit att tillämpas som ett motiv till bestämmelsen. En tredje tänkbar förklaring till uttalandet är att effektivitetsskälet redan från början var, om än inte ett uttryckligt, så i vart fall ett bakomliggande motiv till bestämmelsen.

Det sista alternativet skulle delvis kunna förklaras av att samhällets brottsbekämpande resurser redan på 1920-talet var begränsade, vilket gjorde att det inte alltid fanns möjlighet att vare sig förebygga eller utreda alla brott. Det mest resurseffektiva sättet att minska den totala brottsligheten var därför att frihetsberöva sådana människor som kunde förväntas begå nya brott. Detta var dock en åtgärd som inte kunde användas, utan att det förelåg något adekvat tecken på att en viss individ skulle begå nya brott. I detta sammanhang låg det nära tillhands att rikta uppmärksamheten mot dem som redan var misstänkta för brott.

Klart är att häktningsgrunden inte primärt infördes för att minska rättsväsendets arbetsbörda. Förmodligen har dock funktionen alltid funnits med som en bakomliggande faktor. De ovan refererade förarbetsuttalandena visar inte minst att det finns ett starkt samband mellan häktningsgrunden och effektivitetshänsyn.

Det som gör diskussionen kring recidivgrundens syften så angelägen, är att dessa lätt kommer i konflikt med individens rättssäkerhet. Av särskild betydelse är att det är frågan om den vanligaste häktningsgrunden. Det är således viktigt att inte häktningsgrunden tillämpas på ett sätt som ger uttryck för slentrian. Effektivitetsskäl kan också ha kommit att påverka främst åklagarnas syn på häktningsreglernas tillämpning.

Slutsatsen blir att det inte är lätt att med någon större säkerhet slå fast vilken betydelse som effektiviteten i lagföringen verkligen har för reglernas praktiska tillämpning. Det torde emellertid inte vara alltför vågat att påstå att betydelsen inte är försumbar.

---

[138] Prop. 1986/87:112 s. 23.
[139] Prop. 1986/87:112 s. 23.

Den *allmänpreventiva funktionen* kan, hur påfrestande tiden i häktet än må vara, inte utgöra något legalt ändamål. Orsaken till detta är bl.a. att det skulle stå i konflikt tvångsmedlens funktion, att vara helt inriktade på den i målet misstänkte, om någon häktades för att avskräcka andra. Att anlägga ett sådant synsätt är nödvändigt för att den misstänktes rättssäkerhet skall kunna bibehållas. Vidare kan knappast den avskräckande funktionen vara speciellt effektiv. Det är inte i första hand tiden i häktet, som kan avskräcka en potentiell brottsling från fortsatt kriminalitet.

När det gäller den *individualpreventiva funktionen*, måste slutsatsen bli att inte heller detta är ett passande ändamål för en häktningsgrund. Häktning har som framgått även högst begränsade individualpreventiva effekter. Om det i ett enskilt fall föreligger svåra sociala problem som kräver vård eller stöd i någon form, är det istället sådan hjälp, som samhället skall tillhandahålla. Inget verkar heller tyda på att regeln är avsedd att fylla en individualpreventiv funktion.

Häktning grundad på recidivfara får inte användas som en form av *förtida straffverkställighet*, trots att denna effekt är en realitet. Något sådant torde inte få förekomma i en modern rättsstat, eftersom det skulle stå i direkt konflikt med bl.a. oskyldighetspresumtionen. Häktningsförhandlingarna skulle med ett sådant uttalat syfte få karaktären av förenklade huvudförhandlingar, med ett mycket lågt ställt beviskrav, och i vissa fall till och med omvänd bevisbörda.

Det är således viktigt att hålla isär häktningsgrundernas legala syften, och de faktiska effekter som häktningen kan få. Klart är att en häktning som uppfyller ändamålet skydd för samhällets individer, samtidigt också kan ha vissa allmän- och individualpreventiva effekter. Det är dock viktigt att det inte är bieffekterna, som blir styrande för när häktning kan ske. Det är bara att hålla med Bylund, när han påpekar, att det är lagstiftaren som bär ansvaret för att det inte är obehöriga ändamål som får styra praxis.[140]

3.3.4.3 De närmare förutsättningarna för häktning på grund av recidivfara

3.3.4.3.1 Allmänt

Häktning kan enligt 24 kap. 1 § 1 st. 3 p. RB ske, om det föreligger risk för fortsatt brottslig verksamhet. Formuleringen är allmänt hållen, och verkar vid en första anblick inte innehålla någon begränsning av häktningsgrundens tillämpningsområde. Saken kommer dock i ett annat ljus om frågan studeras närmare.

[140] Bylund (1993) s. 106.

3.3.4.3.2 Kravet på samma typ av brottslighet

Att återfall i annan typ av brottslighet än den som personen är misstänkt för, normalt inte skall medföra häktning, framgår sålunda inte direkt av häktningsgrundens ordalydelse.[141] Stödet för denna tolkning återfinns istället i vissa förarbetsuttalanden. Lagrådet har bl.a. anfört att det är ”återfall i brott av liknande slag” som bör beaktas. Vidare framfördes att formuleringen **”**fortsätter sin brottsliga verksamhet**”** skulle markera kravet på samband mellan det brott som aktualiserat häktningen, och den förväntade återfallsbrottsligheten.[142] Departementschefen instämde i vad lagrådet hade anfört, och klargjorde att det i allmänhet borde röra sig om återfall i brott som är ”besläktade med, eller har samband med det häktningsgrundande brottet.”[143]

Vad som exakt åsyftas med detta uttalande är inte lätt att utröna. Inte heller gavs några exempel som skulle ha underlättat förståelsen. Förmodligen ville inte departementschefen åstadkomma en allt för snäv tillämpning av kravet på brottstyp. Rättsläget är dock fortfarande något osäkert, eftersom det saknas domstolsavgöranden som klargör var gränsen går i detta avseende. Som begränsning har dock kravet på likartad brottslighet endast en mindre betydelse. Den misstänktes potentiella brottslighet är oftast inskränkt till en viss typ av gärningar. Vidare torde domstolen sakna någon större praktisk möjlighet att göra en prognos för annat än just återfall i samma eller liknande brottslighet.

3.3.4.3.3 Kravet på att återfallsbrottet skall vara häktningsgrundande

Ett annat krav som brukar ställas på det befarade återfallsbrottet, är att det i sig skall vara häktningsgrundande.[144] Detta utesluter brott som inte har ett år i straffskalan. I sammanhanget bör det dock poängteras, att det endast är relativt lindrig brottslighet, som inte uppfyller detta krav.[145]

Inte heller denna begränsning framgår tydligt av paragrafens ordalydelse. Det går däremot att finna stöd för begränsningen i förarbetena. Departementschefen anförde att det ”i princip bör vara fråga om brott som i sig skulle kunna grunda häktning.”[146] Man kan fråga sig varför det inte gick att uppställa ett ovillkorligt krav på häktningsgrundande brott. Formuleringen

---

[141] Denna oklarhet fick 1974-års utredning att föreslå att detta skulle komma till uttryck på ett tydligare sätt, se SOU 1977:50 s. 136.
[142] Prop. 1986/87:112 s. 86.
[143] Prop. 1986/87:112 s. 101.
[144] Man får anta att med ”häktningsgrundande” i detta fall menas häktningsgrundande enligt huvudregeln. Begränsningen skulle i annat fall sakna större innehåll. Jfr. med vad som sägs om kraven för utredningshäktning i avsnitt 6.1.
[145] Som exempel på brottslighet som inte har ett år i straffskalan kan nämnas snatteri (8 kap. 2 § BrB).
[146] Prop. 1986/87:201 s. 101.

medför att det är svårt att förutse, i vilka fall då undantag från regeln kan bli aktuella.

Det ligger onekligen nära till hands att ställa samma krav på den befarade brottsligheten, som lagtexten ställer på det brott som utgör grunden för häktningsframställningen. Som stöd för detta kan anföras att det synes orimligt att fästa alltför stort avseende vid en osäker prognos, om att bagatellartad brottslighet kommer att begås i framtiden. Något som också talar för denna tolkning är proportionalitetsprincipen. I detta sammanhang medför principen att det i många fall skulle anses orimligt, att en förväntad förseelse som inte i sig kan grunda häktning, får så långtgående konsekvenser.

3.3.4.4 Tidsramen för återfallsprognosen

3.3.4.4.1 Allmänt

En viktig fråga är inom vilken tidsram som det befarade återfallet skall förväntas ske, för att vara relevant för recidivbedömningen. Detta kan naturligtvis få stor betydelse för utgången av återfallsprognosen. Om prognosen omfattar längre tid, ökar rimligtvis risken för återfall. Ur rättssäkerhetssynpunkt är det viktigt att det finns klara tidsramar. Inte heller i detta avseende ger paragrafens ordalydelse någon klar vägledning.

Det allvarliga i problemet illustreras lättast av ett matematiskt exempel. Om det hade varit möjligt att fixera återfallsrisken, och denna kunde antas vara konstant över tiden, skulle kanske den misstänktes recidivfara kunna anges till tio procent per vecka. Det blir då betydelsefullt om den tid som bedömningen skall omfatta, uppgår till ett par veckor eller ett antal månader. Det kan till och med tänkas att risken per tidsenhet, inte är konstant. Med detta menar vi att en kriminell kan hålla sig passiv inför rättegången om det rör sig om en kortare tid. Risken kan dock tänkas öka exponentiellt, om tiden mellan stämning och dom blir alltför lång.[147]

Bylund är den ende som på ett utförligt sätt har behandlat frågan om tidsramen för återfallsprognosen, vilket medför att den kommande redogörelsen är relativt influerad av hans framställning.[148] Vi har valt i vissa delar förenkla avsnittet. Framförallt har vi exkluderat de mycket teoretiska, och tillrättalagda exempel som Bylund lägger fram, i syfte att klargöra varför vissa förslag på tidsram är bättre än andra. Nedan kommer tre, mer eller mindre tänkbara, alternativ till tidsram för återfallsbedömningen att presenteras.

[147] Det finns således ett samband mellan de resurser som rättsväsendet förfogar över och häktning på grund av recidivfara. Mer resurser till domstolar och åklagare, skulle ge en snabbare process, som i sin tur skulle hålla risken för återfall nere.
[148] Bylund (1993) s.134 ff.

3.3.4.4.2 Alternativ ett

Alternativ ett är det mest allmänt utformade, och omfattar alla framtida återfall. Det är därför nästan fel att tala om en tidsram, eftersom prognosen omfattar all framtida brottslighet. Också återfall som inträffar efter att ett eventuellt straff har avtjänats, omfattas således av prognosen. Därigenom är alternativet självfallet det mest ofördelaktiga för den tilltalade.

Lagtexten utesluter inte denna tolkning. Bylund anför emellertid att det enda skälet för att välja alternativ ett, är en ambition att ”likställa häktningen med straffet och låta denna fullfölja straffets samtliga funktioner.”[149] Utifrån rättssäkerhetssynpunkt är det lätt att förkasta detta förslag till tidsram. Prognosen skall enligt tolkningsalternativet omfatta en lång tidsperiod, men ändå vara baserad på det knapphändiga material som finns tillgängligt vid häktningsförhandlingen. Att ta hänsyn till vad som kan förväntas ske efter att ett eventuellt straff har avtjänats, verkar också stå helt i strid med de straffprocessuella tvångsmedlens grundfunktioner. En annan invändning mot detta alternativ, är att man genom att välja denna tidsram, gör det praktiskt taget omöjligt för den misstänkte att motbevisa åklagarens påstående om risk för framtida återfall.

3.3.4.4.3 Alternativ två

Alternativ två anger som relevant tidsram tiden fram till dess att målet har prövats av tingsrätten. Som stöd för den här varianten kan anföras att domstolen på nytt prövar häktningsfrågan i samband med att dom meddelas. Den risk för återfall som kan tänkas föreligga vid denna tidpunkt, bör lämpligen först då avgöra om personen skall häktas, stanna kvar i häktet eller släppas på fri fot.

Alternativ två innebär att prognosen kommer att omfatta en betydligt kortare tid än alternativ ett. Förslaget blir därmed mer förmånligt för den tilltalade. Tiden påverkas av hur snabbt domstolen kan sätta ut målet till förhandling. Modellen medför att prognostiden för allvarliga brott oftast blir längre. Orsaken är främst att utredningsarbetet vanligtvis är betydligt mer tidskrävande när det är frågan om allvarligare brottslighet, jämfört med sådan som är av lindrigare karaktär.

En annan fråga är hur tidsramen skall definieras om huvudförhandlingen sträcker sig över en längre tid. Rimligtvis bör även tiden fram till dess att förhandlingen är avslutad inkluderas i bedömningen. Frågan saknar dock praktiskt intresse. Dels är det förhållandevis få förhandlingar som sträcker sig över längre tid än en dag, dels torde inte heller några få extra dagar medföra någon större betydelse för den prognos som skall göras. Slutligen är det

[149] Bylund (1993) s.142.

troligt att det förutom recidivfara, också föreligger någon annan häktningsgrund, vid sådan brottslighet som kräver flera dagars huvudförhandling.

Ett tungt vägande skäl för alternativ två, är att tolkningen av regler som inskränker de grundlagsskyddade rättigheterna, måste präglas av restriktivitet.[150] Vidare medför valet av detta alternativ att den tidsmässiga ramen blir mer fixerad. Tiden fram till domen kan i och för sig variera, men det är främst vid allvarligare brottslighet som återfallsfristen blir lång. Att tidsramen blir längre vid denna typ av brottslighet, vilket medför att återfallsrisken med all sannolikhet blir större, stämmer säkerligen väl överens med den allmänna rättsuppfattningen. Användandet av denna beräkningsgrund gör även att tyngdpunkten läggs på häktningens funktion som skyddsåtgärd, och motverkar därigenom tendensen att jämställa tvångsmedel med straff.[151]

3.3.4.4.4 Alternativ tre

Det sista alternativet sätter som ram den tid som *lagföringen* kan tänkas ta i anspråk. Detta inkluderar till skillnad från alternativ två även tiden fram till dess att domen vinner laga kraft och straffet börjar verkställas. Tiden blir i detta fall beroende av hur den misstänkte agerar, det vill säga om denne överklagar eller förklarar sig nöjd med det ådömda straffet.

Bylund konstaterar att om domstolarna är överbelastade, medför denna modell att återfallsfristen vid lindrigare brott i vissa fall kan bli längre än för allvarliga.[152] Vid dålig målbalans, kommer nämligen den allvarligare brottsligheten att prioriteras, medan övrig brottslighet kan komma att få stå tillbaka.

För alternativ tre talar att hela den tid då den misstänkte kan återfalla i brottslighet före straffverkställigheten, omfattas av den angivna tidsramen. Detta sätt att definiera tidsramen för återfallsbedömningen, verkar också vara det alternativ som fått mest stöd i förarbetena.[153]

Det kan emellertid tyckas märkligt att domstolen vid en inledande häktningsförhandling, skall ta hänsyn till tiden efter domen i tingsrätten. Tingsrätten har vid domstillfället ett helt annat underlag för att bedöma häktningsfrågan. Mot alternativ tre talar också att som framgått den relevanta tiden kan bli längre, när det är frågan om lindrigare brott. Detta medför en ökad risk för häktning, i fall då åtgärden proportionellt sett är mer ingripande.

[150] Se vidare avsnitt 2.3.
[151] Bylund (1993) s.144.
[152] Bylund (1993) s.138 f.
[153] Se vidare avsnitt 3.3.4.4.5.

3.3.4.4.5 Vilket alternativ utgör gällande rätt?

Alternativ ett kan relativt snabbt avfärdas, dels på grund av de rättssäkerhetsproblem som tidsramen medför, dels genom alternativets begränsade relevans för återfallsbedömningen. Det synes därför främst bli frågan om ett val mellan alternativ tre, som har ett relativt stort stöd i förarbetena, och alternativ två, som Bylund förespråkar. Det verkar inte finnas något rättsfall som kan ge ledning i frågan.

Frågan behandlades av lagrådet i prop. 1986/87:112. Här framgick att det vid häktning på grund av recidivfara, ” rimligen [måste] vara frågan om en tidsmässigt inte avlägsen risk för återfall.”[154] Som ram angav lagrådet därför ”i vart fall senast innan en lagföring utan häktning är avslutad.”[155] När departementschefen kommenterade lagrådets anmärkningar, instämde han i vad som hade anförts. Han tillade också att karaktären av straffprocessuellt tvångsmedel medförde att den för bedömningen relevanta tidsrymden måste vara begränsad. Det borde därför enligt departementschefen föreligga risk, för att den misstänkte ”begår nya brott innan han hunnit lagföras för det första brottet.”[156]

Utredningarna som har behandlat häktningsgrunderna, har inte visat något direkt intresse för denna, i vårt tycke, viktiga fråga.[157] Det är endast i SOU 1977:50, som problemet överhuvudtaget har berörts. Här sades att återfallet skulle beräknas inträffa ”under den tid som lagföringen kan förväntas pågå och till dess verkställighet av eventuell påföljd för det misstänkta brottet kan påbörjas.”[158]

En anledning till att inte fästa så stor vikt vid dessa förarbetsuttalanden, är att några alternativa lösningar inte verkar ha diskuterats. Argumentationen för alternativ tre har dessutom inte heller varit vare sig utförlig eller övertygande. Uttalandena förmedlar en känsla av att man inte riktigt insett frågans betydelse. Denna kritik kan dock inte uppväga förarbetsuttalandenas tyngd. Vi anser emellertid, *de lege ferenda,* att en förändring borde göras på detta viktiga område. Bylunds uppfattning i frågan framstår på många sätt som välgrundad. Ett tungt vägande argument för detta alternativ är, som tidigare nämnts, att det kan tyckas vara både onödigt och osäkert för domstolen att före huvudförhandlingen ta hänsyn till tiden efter det att dom meddelats.

[154] Prop. 1986/87:201 s. 86.
[155] Prop. 1986/87:201 s. 86.
[156] Prop. 1986/87:201 s. 100.
[157] SOU 1926:32; SOU 1938:44; SOU 1985:27.
[158] SOU 1977:50 s. 155.

3.3.4.5 Bedömningsunderlaget för återfallsprognosen

3.3.4.5.1 Allmänt

Efter att ha konstaterat vilken typ av brott det måste vara frågan om, hur allvarlig brottsligheten måste vara, samt inom vilken tidsram som återfallet skall ske, återstår att diskutera vilket underlag som återfallsprognosen kan tänkas bygga på. I 24 kap. 1 § 1 st. RB sägs endast att riskbedömningen skall ske med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållande och övriga omständigheter. En uppräkning av det här slaget har inte stort värde för regelns praktiska tillämpning.

I förarbetena har det uttryckts att det är viktigt att domstolen inte endast tar hänsyn till omständigheter, som talar för häktning, utan också sådana som talar mot.[159] Det råder emellertid ingen tvekan om att nämnda omständigheter nästan alltid talar för häktning. I sammanhanget är det även viktigt att komma ihåg att det rör sig om en häktningsförhandling, där beslutsunderlaget alltid är begränsat. Konsekvensen blir därför att domstolen sällan kan göra den fullständiga och allsidiga bedömning, som hade varit önskvärd.

3.3.4.5.2 Tidigare brottslighet

Något som utan tvekan har stor betydelse för bedömningen, är tidigare brottslighet. Brottsregisterutdraget är förmodligen den omständighet som har störst betydelse för bedömning av recidivfara. Att stor vikt läggs vid den misstänktes bakgrund, aktualiserar dock ett antal principiella problemställningar.

Om hänsyn skall tas till brottslighet som ligger bakåt i tiden, uppkommer frågan hur tidsaspekten skall värderas. Vid bedömningen av återfallsrisken kan inte ett brott begånget tio år tillbaka i tiden, få samma betydelse som ett brott begånget veckorna innan häktningsförhandlingen.

Att stor vikt fästs vid brottsregisterutdraget, innebär vidare att det i viss mån uppstår en konflikt med idén att skulden till samhället är betald efter avtjänat straff. Att ta hänsyn till tidigare brottslighet är emellertid inget som är unikt för häktningsinstitutet. De kanske främsta exemplen återfinns i 29 och 30 kap. BrB. Av dessa kapitel framgår att både påföljdsval och straffmätning kan påverkas av tidigare brottslighet. Jämförelsen är dock haltande, då tvångsmedel och straff fyller helt olika funktioner. Klart är ändå, att även om man kan hysa vissa betänkligheter angående effekterna av sådana hänsynstaganden, kan ett brottsligt förflutet ge vissa indikationer om hur stor återfallsrisken är.[160]

[159] Prop. 1986/87:201 s. 30.
[160] Jfr. dock Westberg a.a. s. 891 f.

Ett annat problem, som har ett nära samband med vad som ovan sagts om tidigare brottslighet, är hur brott som begås i perioder skall behandlas. Låt oss leka med tanken att det kan dokumenteras, att en person under tio års tid har begått brott periodvis. Den brottsliga aktiviteten har då förmodligen haft ett nära samband med drogmissbruk. Mellan de brottsaktiva perioderna, har det vanligtvis följt en tid då personen behandlats, som medfört att denne avhållit sig från kriminalitet. Hur skall då en domare bedöma en häktningsframställan, om det går att visa att behandling pågår och att droger för närvarande inte används? Mycket torde i ett sådant fall peka på att det misstänkta brottet var en isolerad händelse, och att recidivfara därför inte skulle anses föreligga. Exemplet är mycket konstruerat och därigenom något verklighetsfrämmande, men visar ändå på hur viktigt det är att domaren är öppen för brottslighetens bakomliggande faktorer.

3.3.4.5.3 Den häktningsgrundande brottsligheten

Viktigt för bedömningen av återfallsrisken är naturligtvis också den häktningsgrundande brottsligheten i sig. Med formuleringen, ”med hänsyn till brottets beskaffenhet,” avses inte brottsrubriceringen, utan vad som skett i det enskilda fallet.[161] Av betydelse är både vilken typ av brottslighet det är frågan om, och hur omfattande denna har varit. Vissa brott begås oftare än andra av återfallsförbrytare.[162] Brottets art har också betydelse, genom att det vid allvarligare brottslighet finns mindre anledning att acceptera återfall. Motivet bakom ett sådant synsätt är att om häktningsgrundens syfte är samhällsskydd, så måste det vara viktigast att skydda samhället mot allvarlig brottslighet.

I förarbetena har emellertid uttalats att även mer vardagsbetonad brottslighet skall kunna utgöra grund för häktning. Med vardagsbetonad brottslighet avsågs exempelvis inbrottsstölder.[163] Uttalandet var en reaktion på de ändringsförslag som lades fram av 1983-års utredning, vars arbete var präglat av ett motsatt synsätt.[164]

Det kan tänkas att viss ledning för bedömningen av den häktningsgrundande brottsligheten står att finna i 24 kap. 1 § 2 st., det vill säga presumtionen för häktning när straffminimum uppgår till två år. Enligt denna uppfattning talar det mesta för häktning om tvåårsgränsen *nästan* är uppnådd. Det omvända bör i så fall gälla, om omständigheterna är sådana att fjärde styckets förutsättningar nästan aktualiseras. [165]

---

[161] SOU 1977:50 s. 79.
[162] En åsikt som får stöd i bl.a. SOU 1977:50 s. 80.
[163] Departementschefens fullständiga uppräkning av brottslighet då det var speciellt angeläget att kunna häkta, inkluderade brott som riktade sig mot eller medförde fara för annans liv, hälsa eller egendom, eller i övrigt kränkte annans personliga integritet. Se prop. 1986/87:112 s. 31.
[164] SOU 1985:27 s. 134.
[165] En åsikt som också Bylund uttalat, men i samband med en diskussion kring häktningsregelns fakultativa karaktär, se Bylund (1975) s. 230.

Även omfattningen av den misstänkta brottsligheten kan utgöra en indikation på att recidivfara föreligger. Finns det misstanke om exempelvis mycket omfattande tillgreppsbrottslighet, talar detta starkt för att återfallsrisk föreligger. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att den misstänkte ännu inte blivit dömd för brotten.[166] Oskyldighetspresumtionen bör därför vara en naturlig utgångspunkt också i detta sammanhang.

Beroende av på vilket stadium som utredningen befinner sig, skiljer sig också mängden insamlad bevisning åt. I ett läge kan sannolikhetskravet nätt och jämt vara uppfyllt, medan bevisningen i ett senare skede kan räcka för en fällande dom. Omfattningen av den tillgängliga bevisningen, bör kunna påverka vilket värde som den häktningsgrundande brottsligheten får för bedömningen av återfallsrisken.

3.3.4.5.4 Den misstänktes förhållanden

Den misstänktes förhållanden, nämns i lagtexten som exempel på en faktor som kan ha betydelse för återfallsbedömningen. Det kan till exempel vara frågan om den misstänktes möjligheter att lagligen försörja sig.[167] Dåliga ekonomiska förhållanden ökar risken för återfall, i vart fall om det samtidigt finns ett behov av likvida medel. Av betydelse är också den sociala miljön.[168] Missbruksproblem är givetvis något som talar för återfall i brottslighet. Familjeförhållanden bör också vara en omständighet av betydelse.

3.3.4.6 Möjligheten för den misstänkte att motbevisa ett påstående om återfallsrisk

En intressant fråga är hur den misstänkte skall gå till väga för att motbevisa ett påstående från åklagarens sida, om att återfallsrisk föreligger. Som beviskrav används risk, vilket som framgått är ett mycket lågt ställt krav. Detta gör det naturligtvis svårt för den misstänkte att föra fram tillräcklig motbevisning, som gör att åklagarens beviskrav inte längre är uppfyllt.

Kriminalregisterutdraget spelar som tidigare nämnts en viktig roll för bedömningen av återfallsrisken. Detta är också en omständighet som inte kan föranleda motbevisning från den misstänktes sida. Det som denne kan göra är att peka på omständigheter som förelåg vid tiden för de tidigare brotten, men som inte längre existerar. Försvaret kan också lyfta fram sådana faktorer som talar för att punkterna i kriminalregistret, inte alls tyder på att det

[166] Denna utgångspunkt finner stöd i ett förarbetsuttalande. Enligt detta måste, eftersom den misstänkte i princip skall behandlas som oskyldig till dess fällande som meddelats, ”möjligheten att dessförinnan ingripa med häktning […] vara begränsad till sådana situationer där ett frihetsberövande är påkallat av mycket starka allmänna intressen.” Se SOU 1977:50 s. 133.
[167] SOU 1977:50 s. 80.
[168] SOU 1977:50 s. 80.

föreligger risk för återfall. Kanske är den häktningsgrundande brottsligheten inte av samma typ som den tidigare begångna?

När det gäller brottslighetens art och omfattning finns det få tänkbara invändningar mot åklagarens, ofta till synes välgrundade påståenden om recidivfara. Det är visserligen möjligt att den misstänkte kan ge en förklaring till dessa omständigheter, som till viss del neutraliserar deras betydelse. Detta låter sig dock svårligen göras vid en häktningsförhandling.

Antalet prejudikat som behandlar recidivfara är begränsat. Rättsfallen på området behandlar endast vissa begränsade aspekter av recidivgrunden. Att det finns så få rättsfall som behandlar dessa frågor, betyder emellertid inte att dessa är oviktiga.

För att illustrera vilken betydelse som tidigare brottslighet har för återfallsbedömningen, kan RH 85:112 än en gång nämnas.[169] I målet var två ungdomar på sannolika skäl misstänkta för ett 40-tal tillgreppsbrott. De misstänkta häktades i tingsrätten på grund av recidivfara. Ungdomarna anförde besvär mot tingsrättens beslut. Hovrätten för Övre Norrland gjorde bedömningen att häktningen, trots de tilltalades ungdom och avsaknad av brottslig belastning, skulle upprätthållas på grund av antalet misstänkta brott, det totala värdet som tillgripits och den inte obetydliga skadegörelsen som hade åstadkommits.

Slutsatsen som kan dras av målet, är att de uppräknade omständigheterna: antalet misstänkta brott, det totala värdet av det som tillgripits och i vilken omfattning som skadegörelse har förekommit, alla är viktiga faktorer i återfallsbedömningen.

[169] Rättsfallet refereras närmare i avsnitt 3.2.4.2.

4 Obligatorisk häktning

4.1 Allmänt

24 kap. 1 § RB innehåller i sitt andra stycke något som brukar kallas för den obligatoriska häktningsregeln. En första förutsättning för att regeln skall kunna tillämpas är att någon är misstänkt för ett brott som har ett straffminimum på två års fängelse. Således är det först vid mycket grova brott, som bestämmelsen aktualiseras.[170] Av betydelse i detta sammanhang är att straffet vid ofullbordade brott, enligt 23 kap. 1-2 §§ BrB, får sättas under den lägsta gränsen för fullbordat brott. Häktning på den nu aktuella häktningsgrunden bör därför vara uteslutet när det är frågan om försök, förberedelse, eller stämpling till brott.[171] Vidare har hävdats att rätten även skall ta hänsyn 29 kap. 7 §, som föreskriver att den misstänktes ungdom särskilt skall beaktas vid straffmätningen.[172] Med stöd av bestämmelsen får även en påföljd som understiger straffminimum utdömas. En förutsättning är dock att brottet begåtts innan den misstänkte fyllt 21 år. Dessa misstänkta skulle således, enligt den nu framförda åsikten, inte kunna häktas med stöd av 24 kap. 1 § 2 st. RB.

Allt som oftast behandlas regeln som en egen häktningstyp. Vid en närmare undersökning av 24 kap. 1 § 2 st. RB. upptäcker man emellertid att många av grundförutsättningarna är desamma som för häktning enligt huvudregeln. Således måste t.ex. sannolika skäl föreligga. Även om inte saken tagits upp i något av förarbetena, torde även proportionalitetsprincipen vara tillämplig; låt vara att skälen för häktning vid den typ av brottslighet som omfattas av bestämmelsen ofta bedöms uppväga det intrång eller men i övrigt, som frihetsberövandet innebär för den misstänkte.[173] Ej heller bör häktning vara möjlig i de sällsynta fall då det, trots att brottet har ett straffminimum på två års fängelse, kan antas att den misstänkte enbart kommer att dömas till böter eller någon frivårdande påföljd.[174]

---

[170] I brottsbalken har bl.a. följande brott ett straffminimum på minst två års fängelse: mord (3 kap. 1 §), människorov (4 kap. 1 §), våldtäkt (6 kap. 1 § 1 st.), grov våldtäkt (6 kap. 1 § 2 st.), grovt utnyttjande av underårig (6 kap. 4 § 2 st.), grovt rån (8 kap. 6 §), mordbrand (13 kap. 1 §), grov mordbrand (13 kap. 2 §), allmänfarlig ödeläggelse (13 kap. 3 §), grovt sabotage (13 kap. 5 §), kapning och luftfartssabotage - grovt brott (13 kap. 5 a), spridande av gift eller smitta - grovt brott (13 kap. 7 §), mened - grovt brott (15 kap. 1 §).

[171] Möjligen kan däremot häktning ske för anstiftan, respektive medhjälp till brott, eftersom straffen för dessa brott endast undantagsvis kan underskrida straffminimum (BrB 23 kap. 5 § BrB). Se beträffande denna fråga Westerlund, Gösta: *Straffprocessuella tvångsmedel. En studie av rättegångsbalkens 24 till 28 kapitel och annan lagstiftning*, Göteborg 2000 s. 33.

[172] Westerlund a.a. s. 33 f.

[173] Även Bylund verkar vara av åsikten att proportionalitetsprincipen skall beaktas vid häktning enligt 24 kap. 1 § 2 st. RB, se Ekelöf m.fl. a.a. s. 35.

[174] 24 kap. 1 § 4 st. RB, jfr. med vad som sagts i avsnitt 3.2.3.1.

Den viktigaste skillnaden i förhållande till huvudregeln rör emellertid tillämpningen av de särskilda häktningsgrunderna. Beviskravet risk är borttaget. Istället presumeras dessa grunder föreligga. Av styckets ordalydelse kan man t.o.m. få intrycket av att samtliga häktningsrekvisit presumeras föreligga, således även sannolika skäl. Ändå är den nuvarande lydelsen resultatet av en lagändring som tydligare skulle markera att presumtionen enbart avser de särskilda häktningsgrunderna.[175]

Att såväl kollusions- som flyktfara är vanligt förekommande vid grova brott, är knappast diskutabelt. Däremot har det ifrågasatts, om risken för återfall generellt sett är större vid de allra grövsta brotten. Det har påstått att dessa brott ofta begås under så speciella förhållanden, att ett upprepande inte behöver befaras.[176] Visserligen är knappast mord ett typiskt återfallsbrott; däremot finns ett antal andra brottstyper med högt straffminimum, som ofta begås flera gånger av en och samma person. Grovt rån, våldtäkt, och grovt narkotikabrott hör till dessa. Att dra slutsatsen att någon återfallsrisk vanligtvis ej föreligger vid mycket grova brott, är kanske därför något överilat. Däremot är det tveksamt om risken för återfall är större, ju svårare brottslighet som det är frågan om, och om sålunda häktningspresumtionen i denna del är motiverad.

I motiven har man heller inte sökt förklara häktningspresumtionen enbart med sannolikhetsresonemang. Att grund för häktning alltid anses föreligga vid mycket grova brott, har av lagstiftaren även ansetts ha en allmänpreventiv effekt. Vidare har hänsyn till den misstänkte själv sagts motivera en omedelbar reaktion från samhällets sida, för att skydda denne från en uppretad allmänhet.[177]

Om den misstänkte skall undgå häktning, måste det således vara uppenbart att ingen av häktningsgrunderna föreligger. Den misstänkte, som fram till en fällande dom skall anses som oskyldig, åläggs alltså en bevisbörda. Beviskravet är mycket högt ställt, och det är svårt att se hur den misstänkte, särskilt vid inledningen av förundersökningen, skall kunna få fram tillräcklig bevisning. Att det är den misstänkte som måste prestera bevisning för att undgå inskränkningar av sina rättigheter, är något högst kontroversiellt.[178]

4.2 En obligatorisk häktningsregel?

Med hänsyn till det ovanstående kan man fråga sig om 24 kap. 1 § 2 st. RB enbart skall ses som en regel om omvänd bevisbörda, eller om den skall betraktas som en egen häktningsregel, tillämplig vid särskilt grov brottslighet. Av lagutskottets ursprungliga yttrande framgår att ”bestämmelsen icke

[175] Prop. 1986/87:112 s. 72.
[176] Se exempelvis SOU 1977:50 s. 156 f.
[177] Prop. 1986/87:112 s. 33. Häktningen verkar dock inte ursprungligen varit avsedd att tjäna allmänpreventiva syften, se Olivecrona a.a. s. 210.
[178] Jfr. Ekelöf m.fl. a.a. s. 41.

[får] missuppfattas såsom innebärande en utvidgning av de [övriga] häktningsskälen". Bestämmelsen var enligt utskottet enbart avsedd att underlätta för åklagaren och "öppna möjligheten till häktning vid mycket svåra brott, då det skulle vara stötande om brottslingen lämnades på fri fot, även om något direkt stöd för förhandenvaron av något av häktningsskälen ej förebragts".[179] Uttalandet verkar snarare beskriva en bevisregel än en obligatorisk häktningsregel.

Mot en sådan, för den misstänkte mer generös tillämpning av bestämmelsen, talar det stränga beviskrav, som man i rättspraxis synes ha utvecklat:

> Tillämpningen av uppenbarhetsrekvisitet aktualiserades i NJA 1979 s. 425. Lars Åke O. hade av tingsrätten dömts till fängelse i ett år och åtta månader, för bl.a. rån och olaga vapeninnehav. Han förklarade sig nöjd med tingsrättens dom såvitt angick påföljden, och började därefter avtjäna straffet.
>
> Hovrätten för Västra Sverige ändrade sedermera, efter överklagande av åklagaren, tingsrättens dom på så sätt att rånet bedömdes som grovt, och fängelsestraffet därmed förlängdes till fängelse i fyra år och sex månader. Med hänsyn till brottets svårhetsgrad, och att risk för såväl avvikande som fortsatt brottslig verksamhet ansågs finnas, förordnade hovrätten samtidigt att Lars Åke O. skulle träda i häkte.
>
> Efter det att Lars Åke O. överklagat såväl hovrättens dom som häktningsbeslut, meddelade HD prövningstillstånd i häktningsfrågan. HD ansåg att starka skäl talade mot att den som är intagen på kriminalvårdsanstalt häktades i ett fall som det förevarande. I stället måste man enligt domstolen utgå ifrån att säkerhetsfrågor rörande den intagne löses av kriminalvården. Om flyktfara på detta vis förebyggdes kunde inte heller någon nämnvärd recidivfara anses föreligga. Det var därför enligt domstolen uppenbart att skäl till häktning saknades. Med hänsyn till detta upphävde HD hovrättens häktningsbeslut.

Anmärkningsvärt är att HD vidtog en så omfattande undersökning i detta fall, då det redan vid en första anblick kan tyckas uppenbart att ingen av häktningsgrunderna förelåg.[180] Det är vidare underligt att domstolen begränsade sitt uttalande, om att starka skäl talar mot häktning av den som är intagen på en kriminalvårdsanstalt, till det förevarande fallet. Båda dessa omständigheter tyder på en närmast överdriven försiktighet från domstolens sida i fråga om tillämpningen av uppenbarhetsrekvisitet, åtminstone vid en jämförelse med det tidigare citerade förarbetsuttalandet. I ett senare avgörande har emellertid HD fortsatt att tillämpa sin restriktiva bedömning:

---

[179] NJA II 1943 s. 322. Frågan är emellertid om detta räcker för att motivera regelns existens. Vid brott med straffminimum på två års fängelse torde många av häktningsgrunderna nästan kunna presumeras redan enligt huvudregeln; jfr. Bylund (1993) s. 159 f.

[180] Jfr. revisionssekreterarens korta motivering till samma beslut.

> I NJA 1985 s. 868 hade Mikael L., som var på sannolika skäl misstänkt för våldtäkt, varit anhållen i tre dagar innan han släpptes i avvaktan på rättegång. Först när domen sex månader senare meddelades, häktades han. Efter det att Hovrätten för Övre Norrland fastställt tingsrättens häktningsförordnande, överklagade Mikael L. beslutet till HD.
>
> I sin inlaga anförde Mikael L. bl.a. att han under den långa tid som han varit frigiven visat att häktning var helt onödig. I sitt slutliga beslut konstaterade HD att Mikael L. levde under ordnade förhållanden; han hade såväl fast arbete som bostad, och saknade missbruksproblem. Han hade dock tidigare dömts och avtjänat straff för rattfylleri. Det fanns enligt domstolen förvisso inte någon påtaglig risk för att han skulle försöka avvika, eller undandra sig lagföring eller straff. Det var emellertid inte uppenbart att någon flyktfara inte förelåg. Mikael L. skulle därför alltjämt hållas häktad.

Av referatet synes framgå att grund för häktning enligt huvudregeln i detta fall saknades, då riskkravet inte uppfyllts. Däremot hade det inte gjorts uppenbart att ej någon av häktningsgrunderna förelåg, varför häktning skulle ske enligt 24 kap. 1 § 2 st. RB. Intressant är att HD i sin motivering inte säger något om den häktades uppförande under det halvår han hade befunnit sig på fri fot, fram till dess att domen meddelades. Inte heller verkar man lagt någon större vikt vid att denne ej försökt undandra sig verkställigheten av sitt tidigare fängelsestraff. I detta fall måste emellertid, trots HD:s tystnad därom, Mikael L:s tidigare avtjänade straff ha varit något som tydde på att han inte var flyktbenägen. En ostraffad person skulle troligen haft än större svårigheter att göra det uppenbart att risk för avvikande saknades. Frågan är om det ens varit teoretiskt möjligt för Mikael L. att anföra något som skulle kunna ha vederlagt presumtionen för flyktfara.

Visserligen är det nu aktuella uppenbarhetsrekvisitet ett högt beviskrav. En presumtion skall dock per definition kunna motbevisas. Måhända krävs, mot bakgrund av dessa två rättsfall, att det är fysiskt omöjligt för den misstänkte att undandra sig lagföring för att denne skall kunna undgå häktning. Detta är fallet, om den misstänkte redan är frihetsberövad, som i NJA 1979 s. 425, eller om han är så sjuk att han saknar, eller endast innehar en begränsad rörelseförmåga.[181] En praxis har då kommit att utvecklas, enligt vilken rätten skall besluta om häktning, såvida inte ett frihetsberövande är omöjligt eller bedöms helt sakna ett syfte. I så fall är det mer befogat att tala om 24 kap. 1 § 2 st. RB som en obligatorisk häktningsregel, än enbart som en bevisregel.

[181] Jfr. även prop. 1986/87:112 s. 34.

4.3 Förhållandet till internationella konventioner

24 kap. 1 § 2 st. RB har kritiserats för att strida mot internationella konventioner om mänskliga rättigheter. Framförallt är det då bestämmelsens obligatoriska karaktär som har diskuterats. Enligt exempelvis Melander står regeln helt i strid med de åtaganden som Sverige gjort genom 1966 års FN-konvention om de medborgerliga och politiska rättigheterna.[182] Art. 9.3 i denna konvention föreskriver att ”…det [ej] skall vara allmän regel, att personer som avvaktar rättegång hålls i förvar”. Artikeln verkar inte tillåta häktning som en automatisk följd vid misstanke om brott av en viss svårhetsgrad. Det kan dock, som tidigare diskuterats, ifrågasättas om detta är en beskrivning som passar in på 24 kap. 1 § 2 st. RB. Den svenska lagstiftaren har inte överraskande ansett den nuvarande regleringen förenlig med konventionen.[183]

Även den europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna från 1950 ställer krav på hur en häktningsregel skall vara utformad. Art. 5.1 EMRK begränsar tillåtligheten av frihetsberövanden till fall då:

> ”någon lagligen är arresterad eller eljest berövad sin frihet för att ställas inför vederbörlig rättslig myndighet såsom skäligen misstänkt för att ha förövat brott, eller när det skäligen kan anses nödvändigt att förhindra honom att begå ett brott eller att undkomma efter att ha gjort detta”.

Det verkar råda oklarhet om det nu citerade stadgandet skall anses innehålla två kumulativa, eller två alternativa rekvisit. Frågan är alltså om bestämmelsen enbart tillåter frihetsberövande, då någon skäligen kan misstänkas *och* någon av häktningsgrunderna är för handen, eller om det räcker att någon av dessa två omständigheter föreligger. Bedöms den förra tolkningen vara den riktiga, kan den svenska häktningspresumtionen kritiseras. [184]

Som tillägg till konventionen har dessutom två resolutioner utfärdats i syfte att utvidga dennas principer om häktning. I den första, som är från 1965 och utfärdad av ministerkommittén, förbjuds tvingande häktningsregler som skall tillämpas oavsett fallets faktiska omständigheter.[185] Den andra resolutionen, antagen av ministerrådet 1980, verkar däremot tillåta obligatoriska häktningsregler för särskilda fall av verkligt allvarlig brottslighet.[186] Mera tveksamt är om resolutionen accepterar en ordning, enligt vilken avgräns

[182] Melander, Göran: ”Obligatorisk häktning och mänskliga rättigheter” s. 141 ff. I*: Förvaltningsrättslig tidsskrift* 1992.
[183] Prop. 1986/87:112 s. 34.
[184] Melander a.a. s. 139 ff.; Bylund (1993) s. 152 ff.
[185] Resolution (65) 11.
[186] Resolution (80) 11.

ningen till vad som skall anses som särskilda fall, görs med hjälp av en hänvisning till det aktuella brottets straffminimum.

Melander har jämfört den svenska häktningspresumtionen med tidigare österrikisk lagstiftning, enligt vilken häktning var obligatoriskt vid alla brott med ett straffminimum på tio år.[187] Även denna regel innehöll emellertid en reservation: den häktade gavs möjlighet att överklaga häktningsbeslutet till en appellationsdomstol, som kunde undanröja den lägre domstolens beslut. Efter det att ett ärende rörande tillåtligheten av den österrikiska regeln tagits upp till prövning av kommissionen för mänskliga rättigheter, ändrade emellertid landet sin lagstiftning, varefter ärendet återkallades av klaganden. Något avgörande nåddes därför aldrig.

Den av Melander gjorda jämförelsen förefaller emellertid inte helt rättvis. Det är viktigt att skilja en regel, som liksom den svenska presumerar att grund för häktning föreligger vid svåra brott, från regler, som i likhet med den österrikiska lagstiftningen, undantagslöst föreskriver häktning för dessa brott i första instans.[188] Den svenska regleringen synes utgå från att domstolen, även vid brott som omfattas av häktningspresumtionen, i varje fall tvingas ta ställning till förutsättningarna för häktning, eftersom den måste underlåta häktning om det är uppenbart att ingen av de särskilda häktningsgrunder föreligger.[189] Gör man emellertid bedömningen att häktningspresumtionen genom rättspraxis kommit att utvecklas till en obligatorisk regel, är jämförelsen, och kritiken, mer befogad. Att då, som i vissa fall har skett, motivera regeln med att det för många skulle uppfattas som stötande om den som är misstänkt för ett mycket grovt brott skulle invänta rättegången på fri fot, torde inte räcka för att försvara ett konventionsbrott, än mindre två.[190]

[187] Melander a.a. s. 140 f.
[188] Jfr. prop. 1986/87:112 s. 34.
[189] Prop. 1986/87:112 s. 34; JuU 1987/88:7 s. 28.
[190] SOU 1985:27 s. 140. Att de svenska domstolarna hittills ej har vägrat tillämpa 24 kap. 1 § 2 st. torde sakna betydelse. För att de skall kunna åsidosätta en lag på grund av att den strider mot en högre norm (beträffande europakonventionen 2 kap. 23 § RF) krävs att oförenligheten är uppenbar, se 11 kap. 14 § RF.

5 Häktning av okänd eller utlänning

5.1 Allmänt

Enligt 24 kap. 2 § RB får häktning ske av den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott, oberoende av dess beskaffenhet, om:

- den misstänkte är okänd och vägrar uppge namn och hemvist, eller om hans uppgift om detta kan antas vara osann (p. 1), eller

- han saknar hemvist inom riket och det finns risk för att han genom att bege sig från riket undandrar sig lagföring eller straff (p. 2).

Den viktigaste skillnaden mellan denna bestämmelse och de tidigare beskrivna häktningsreglerna, är givetvis att något krav inte har uppställts på det misstänkta brottets svårhetsgrad. Av särskild betydelse är att häktning genom bestämmelsen blir möjlig även i de fall då endast böter kan komma att utdömas. 24 kap. 1 § 4 st. RB är således inte tillämpligt vid häktning enligt 24 kap. 2 §. Häktning är också tänkbar om ett kortare fängelsestraff kan förväntas, men frihetsberövande enligt huvudregeln inte kan komma ifråga. Däremot kan inte frihetsberövande ske med stöd av bestämmelsen, om åtalseftergift kommer att meddelas.[191]

Häktningsgrunden i p. 1 syftar till att framtvinga identitetsuppgifter av den misstänkte.[192] Det är emellertid även möjligt att ett frihetsberövande ger polisen den tid som krävs för att tillförlitliga identitetsuppgifter skall kunna frambringas. Häktningsgrunden har motiverats med att det skulle vara otillfredsställande att behöva släppa den misstänkte, trots att man inte har lyckats identifiera honom, och därför saknar möjligheter att vidare utreda brottet. Mot ett avskaffande av grunden har vidare anförts att allmänheten, utan denna möjlighet till häktning, lätt kunde få uppfattningen att det genom vägran att uppge namn och adress gick att undvika lagföring och straff.[193] Häktningsgrunden skulle också kunna förklaras med att flyktfara kan presumeras, om den misstänkte vägrar att identifiera sig.

Att som i rubriken tala om häktning av utlänning, med hänvisning till 24 kap. 2 p. 2 RB, är något missvisande. Även en svensk medborgare kan häktas med stöd av bestämmelsen, såvida denne har hemvist utomlands. Häkt

[191] Fitger a.a. s. 24:17.
[192] Av detta kan slutsatsen dras att den misstänktes rätt till tystnad inte omfattar uppgifter om hans namn och hemvist, se Bylund (1993) s. 162.
[193] SOU 1977:50 s. 158; SOU 1985:27 s. 138.

ningsgrunden har i likhet med grunden i p.1 motiverats med intresset av allmän laglydnad.[194]

Bedömningen av huruvida risk föreligger för att den i utlandet bosatte undandrar sig lagföring eller straff, torde ske mot bakgrund av samma faktorer som är avgörande för riskbedömningen enligt 24 kap. 1 § RB, d.v.s. brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållanden och omständigheterna i övrigt.[195] Vid införandet av häktningsgrunden antogs den främst komma ifråga beträffande sjömän, och andra som kan tänkas göra sig skyldiga till olovlig varuinförsel. Ett idag vanligare användningsområde, som även förutsågs i de ursprungliga förarbetena, är brott vid framförande av motorfordon.[196] Vidare torde de tidigare redovisade skälen för bestämmelsen kunna motivera ett frihetsberövande även vid andra former av mindre allvarlig brottslighet.[197]

Häktning enligt 24 kap. 2 § 1 eller 2 p. RB är utesluten om den misstänkte frivilligt deponerar, eller ställer säkerhet för det bötesbelopp som kan komma att utdömas. På samma sätt torde de fall bedömas då den misstänkte anses ha avtjänat sitt straff under den tid han varit frihetsberövad.

De nu aktuella grunderna åberopas emellertid sällan som stöd för häktning. Däremot har de i ett antal uppmärksammade fall använts för att motivera andra tvångsingripanden. JO har i ett ärende tagit ställning till huruvida någon av de två grunderna kunnat motivera en polisinspektörs ingripande efter en misstänkt hastighetsöverträdelse:

> Upprinnelsen till JO 1996/97 s. 102 var ett ingripande vid en hastighetsövervakning. Polisen i Ljungby hade stannat engelske medborgaren Robert P., efter en påstådd hastighetsöverträdelse. I sin anmälan till JO hävdade Robert P. att en polisinspektör försökt förmå honom att erkänna hastighetsöverträdelsen, eller betala ett bötesbelopp. När Robert P. vägrat att göra något av detta, blev han tvingad att följa med till polisstationen i Ljungby. Polisinspektören förklarade för JO denna del av sitt agerande med att han inledningsvis sökt kontakt med åklagare via mobiltelefon, men ej lyckats. Robert P. hade därefter ombetts att följa med till stationen. På stationen gjorde återigen inspektören ett misslyckat försök att komma i kontakt med åklagare. Robert P. vägrade ånyo att betala bötesbeloppet. Efter det att polisinspektören fått veta att Robert P. hade hemvist i Danmark, frånföll denne sitt krav på deposition. Först i detta skede blev Robert P. underrättad om att han inte var frihetsberövad. Han lämnade därefter polishuset, efter en överenskommelse med inspektören att återkomma följande morgon för att eventuellt delges stämning.

[194] SOU 1938:44 s. 299.
[195] Beträffande bedömningen av huruvida flyktfara föreligger, se avsnitt 3.3.2.6; jfr. avsnitt 7.2.2.2.
[196] SOU 1938:44 s. 299; NJA II 1943 s. 323 f.
[197] SOU 1977:50 s. 158. Mindre tillgreppsbrott kan tänkas utgöra exempel på sådan brottslighet.

> JO inledde sin bedömning av ärendet med att slå fast att det aktuella ingripandet hade inneburit en sådan begränsning av Robert P:s rörelsefrihet, som kunde jämställas med ett frihetsberövande. Därefter ifrågasatte JO om det överhuvudtaget funnits laga grund för frihetsberövande. Enligt JO var det vidare självklart att ett sådant tvångsmedel inte fick användas för att framtvinga en förskottsbetalning av böter, särskilt då denna byggde på frivillig medverkan. Med hänsyn till att ingenting hade talat för att de personuppgifter som lämnats av Robert P., och som bekräftats av dennes körkort och pass, varit falska, och då det med beaktande av de nordiska ländernas överenskommelser rörande delgivning och verkställighet av straff inte heller hade förelegat någon risk för att Robert P. skulle undandraga sig lagföring eller straff, fann JO att rättsliga förutsättningar saknats för ett gripande. JO konstaterade därför slutligen att polisinspektörens åtgärder hade inneburit en rättsstridig inskränkning av Robert P.:s rörelsefrihet, som det fanns anledning att se allvarligt på.

Ärendet visar prov på vilken stor vikt JO lägger vid legalitetsprincipen. Saknar en tvångsåtgärd direkt och tydligt lagstöd, skall den inte vidtas. Givetvis saknar det betydelse vilken etikett som sätts på ingripandet; avgörande är istället vilka de faktiska omständigheterna är, och vilka konsekvenser som åtgärden får. Man skulle även av ärendet kunna dra slutsatsen att en tjänsteman, om han är tveksam om tillåtligheten av en åtgärd som ens kan liknas vid ett frihetsberövande, bör avstå från att vidta åtgärden. Att invänta råd eller beslut från överordnad är uppenbarligen inte heller ett godtagbart förfarande. Slutligen verkar det, mot bakgrund av JO:s bedömning, som om medborgare från de nordiska länderna, med hänsyn till dessa länders samarbetsavtal, inte omfattas av häktningsgrunden i 24 kap. 2 § 2 p. RB.

5.2 Förhållandet till proportionalitetsprincipen

Vid en första anblick verkar det uteslutet att proportionalitetsprincipen är tillämplig även vid häktning enligt 24 kap. 2 § RB. Skulle inte häktning i så fall alltid ses som en alltför ingripande åtgärd vid bötesbrott? Innan proportionalitetsprincipen lagfästes skulle den emellertid beaktas vid användningen av samtliga tvångsmedel i rättegångsbalken. Enligt ett uttalande vid lagstiftningens tillkomst var införandet av en uttrycklig lagregel inte avsett att förändra principens tillämpningsområde.[198] Bestämmelsens placering i kapitlets första paragraf saknar således egentlig betydelse.

Även om proportionalitetsprincipen begränsar användningen av den nu aktuella häktningsregeln, är den sålunda inte avsedd att helt utesluta häktning

[198] Prop. 1988/89:124 s. 64 f.

för lindriga brott.[199] De bakomliggande skälen för de två häktningsgrunderna måste därför tydligen ges en inte oväsentlig tyngd vid proportionalitetsprövningen. Ändå bör tillämpningen av bestämmelsen ske med återhållsamhet, och med allt större restriktivitet ju lindrigare brott det är fråga om.

JO har i en utredning tagit ställning till lämpligheten av att vidta straffprocessuella tvångsåtgärder mot en utländsk medborgare, som i likhet med personen i det tidigare refererade ärendet var misstänkt för hastighetsöverträdelse:

> I JO 1997/98 s.147 hade S.W., som var tysk medborgare med hemvist i Portugal, stoppats efter att ha kört 81 km/h på en vägsträcka där den högsta tillåtna hastigheten var begränsad till 50 km/h. Han förnekade brott och ville inte godkänna vare sig ordnings- eller strafföreläggande. S.W., som visade sig vara innehavare av svenskt körkort, kunde identifiera sig med sitt pass. Då emellertid denne inte kunnat uppvisa sitt svenska körkort, greps han en timme efter det han stoppats av polisen. Sedan åklagare beslutat om reseförbud med anmälningsskyldighet frigavs S.W. en timma och 40 minuter efter gripandet. Elva timmar senare upphävdes detta beslut, sedan S.W. uppgett att han kunde nås för delgivning på sin mors adress i Sverige.
>
> JO konstaterade att 24 kap. 2 § RB enligt honom lämnade ett större utrymme för frihetsberövande när någon söker undgå lagföring genom att vägra lämna namn och adress, än när det rör sig om en i utlandet bosatt person som kan antas bli oåtkomlig för lagföring. Vidare noterade JO att S.W. inte hade kunnat deponera det aktuella bötesbeloppet. Efter det att denne såväl lyckats identifiera sig med hjälp av sitt pass, som uppgett sin adress i Portugal, var enligt JO den enda grunden för frihetsberövande att det fanns risk för att han genom att lämna landet skulle undandra sig lagföring. Formellt sett var det visserligen möjligt att gripa S.W. på denna grund; emellertid ansåg JO att proportionalitetsprincipen uteslöt en sådan åtgärd. Då gripandet inte skett i strid med ordalydelsen av 24 kap. 2 §, lät emellertid JO sin utredning stanna vid detta uttalande.

Någon närmare motivering till varför proportionalitetsprincipen ansågs förhindra ett gripande i detta fall, gav inte JO. Värt att notera är att det rörde sig om den enligt JO mer inskränkta häktningsgrunden i 24 kap. 2 § 2 p. RB. Även om JO inte nämnde något om saken, måste det antas att S.W., genom att uppge sin adress i Portugal och hänvisa till sin mor i Sverige för delgivning av en eventuell stämning, kunde anses ha minskat risken för utebliven lagföring. Notabelt är att JO beslutade att inte vidta någon ytterligare åtgärd

[199] Jfr. dock Bylund (1993) s. 162. Sin största betydelse torde emellertid häktningsgrunderna ha genom att de, som tidigare konstaterats, även utgör grund för andra tvångsingripanden, såsom och gripande och anhållande.

med anledning av det felaktiga frihetsberövandet, med motiveringen att åtgärden *endast* hade vidtagits i strid med proportionalitetsprincipen.

Fallet väcker frågan hur denna typ av brottslighet egentligen skall hanteras. Att gripa varje utomnordisk medborgare som vägrar att betala sina fortkörningsböter, är knappast en framkomlig väg. För detta verkar som synes proportionalitetsprincipen sätta käppar i hjulet. Emellertid är inte heller alternativet särskilt lockande: att göra lagföring av trafikbrott begångna av utomnordiska medborgare beroende av om personen i fråga frivilligt deponerar eller ställer säkerhet för bötesbeloppet. Problemet med hur de fall skall hanteras, då utländska medborgare gjort sig skyldiga till mindre allvarlig brottslighet, sträcker sig emellertid längre än så. Vid de upprepade hastighetsöverträdelser som de utländska deltagarna i den illegala biltävlingen ”Gumball” sommaren 2001 gjorde sig skyldiga till, verkade inte heller den svenska ordningen, att godta en betalning eller deponering av bötesbeloppet, acceptabel. Ett behov syntes finnas av att kunna förklara utländska körkort förverkade, eller på något annat sätt, eventuellt genom beslag, förhindra framtida trafikbrott. Lösningen på många av dessa problem torde finnas i ett utökat samarbete mellan EU-länderna i fråga om lagföring och verkställighet av straffdomar, samt straffprocessuella åtgärder.

6 Utredningshäktning

6.1 Allmänt

För häktning enligt 24 kap. 3 § RB, s.k. utredningshäktning, räcker det att någon *skäligen* kan misstänkas för ett brott, samt att övriga förutsättningar för häktning enligt huvudregeln, eller för häktning enligt 24 kap. 2 §, är uppfyllda. Däremot är häktning enligt den nu aktuella bestämmelsen ej möjlig med stöd av häktningspresumtionen i 24 kap. 1 § 2 st. Vid sidan av de nyss nämnda förutsättningarna, krävs dessutom att det är av synnerlig vikt att den misstänkte tas i förvar i avvaktan på ytterligare utredning av brottet.

I paragrafen görs också en hänvisning till 24 kap. 19 § RB, enligt vilken åklagaren åläggs att göra en anmälan till rätten, så snart han anser att bevisgraden sannolika skäl har uppnåtts. Rätten skall efter anmälan hålla ny häktningsförhandling. Oavsett om anmälan inkommit, måste förhandling hållas inom en vecka från det första häktningsbeslutets meddelande. Föreligger vid tiden för denna inte någon grund för häktning enligt 24 kap. 1 eller 2 §§, skall det tidigare häktningsbeslutet upphävas.

6.2 Närmare om beviskravet skäligen misstänkt

Bestämmelsen infördes 1988 tillsammans med, och som en följd av, de förändrade fristerna för frihetsberövande. Införandet motiverades med att det för åklagaren, med tanke på de skärpta tidsfristerna i 24 kap. 11 och 12 §§ RB, många gånger kunde tänkas bli svårt att få fram tillräcklig bevisning till häktningsförhandlingen. Denne gavs därför en möjlighet att göra en framställan om utredningshäktning redan vid skälig misstanke.[200]

Vad som krävs för att skälig misstanke skall anses föreligga, har inte närmare berörts i förarbetena. Inte heller i praxis synes frågan ha varit uppe till prövning.[201] Detta kan förklaras av att utredningshäktning är en sällsynt häktningsform, och att överklaganden av häktningsbeslut av denna typ, med tanke på den snäva tidsfristen, sällan torde förekomma.[202] Med hänsyn till frånvaron av riktlinjer är det vanskligt att uttala sig om vilka krav som en domstol kan tänkas ställa på bevisningen i dessa fall. Återknyter vi till exempel 2 i avsnitt 3.2.2.2., så torde man emellertid på relativt säkra grunder

[200] Prop. 1986/87:112 s. 48 f.
[201] Beviskravet skäligen misstänkt har dock prövats av JO vid dennes granskning av tillämpningen av andra regler än 24 kap. 3 § RB. Enligt JO krävs för skälig misstanke att *konkreta omständigheter* kan påvisas, *som med viss styrka talar för den misstänktes skuld* (se t.ex. JO 1990/91 s. 62). JO:s praxis saknar emellertid i övriga delar direkt betydelse för tillämpningen av den nu aktuella regeln, varför den kan frångås här. Se vidare i denna fråga, Westerlund a.a. s. 22 ff., jämte hänvisningar.
[202] Se beträffande användningen av utredningshäktning avsnitt 9.3.

kunna anta, att en tingsrätt i detta fall skulle finna beviskravet uppfyllt. Y har en koppling till det påstådda brottet, penningförfalskning, genom innehavet och det tidigare bruket av falska sedlar. Han kan dessutom inte ange någon rimlig förklaring till denna koppling. Enbart innehav av en stor mängd falska pengar, kombinerat med ovilja att berätta om besittningstagandet, bör för övrigt räcka för att någon skäligen skall kunna misstänkas för penningförfalskning.

6.3 Kravet på synnerlig vikt

Med tanke på den låga misstankegraden vid utredningshäktning, är det, av hänsyn till den misstänkte**,** viktigt att användningen av tvångsmedlet begränsas till de fall då ett frihetsberövande verkligen är påkallat. En viss begränsande inverkan har den tidigare beskrivna tidsfristen i 24 kap. 19 § RB. Bestämmelsen gör utredningshäktning preliminär i förhållande till övriga former av häktning. Den största inskränkningen av häktningsregelns tillämpning, utgörs dock av att utredningshäktning, enligt 24 kap. 3 § 2 p., förutsätter att det är av *synnerlig vikt* att den misstänkte tas i förvar i väntan på ytterligare utredning om brottet.

Till synes skilda åsikter har framförts om den närmare innebörden av detta krav. Enligt departementschefen innebar kravet på synnerlig vikt att häktning endast kunde ske i de fall, då utredningen visserligen inte hade kommit så långt att någon kunde anses som på sannolika skäl misstänkt för brottet, men det ändå fanns anledning att räkna med att sådana omständigheter skulle framkomma inom kort. Det borde dock, enligt ett senare uttalande, inte räcka med att åklagaren ansett sig ha uppnått misstankegraden skälig misstanke**,** och förväntat nå sannolika skäl först mot slutet av den i 24 kap. 19 § RB angivna fristen. I dessa fall förutsattes åklagaren vänta med sin häktningsframställan till dess han uppnått det högre beviskravet.[203]

En invändning som kan resas mot departementschefens resonemang är, att medan åklagaren kanske vet att utredningen på ett eller annat sätt kommer att kompletteras vid tiden närmast efter häktningsförhandlingen, förefaller det betydligt svårare för honom att på förhand avgöra vilket innehåll kompletteringen kommer att få. Än vanskligare torde det vara för åklagaren att förmedla sin insikt till rätten.

Förutom kravet på att utredningen inom kort beräknas fullständigas, framhöll lagrådet i sitt yttrande att ytterligare starka skäl måste tillkomma. Ett sådant kunde enligt ledamöterna tänkas vara att flykt-, kollusions eller recidivfaran var särskilt hög. Slutligen ville lagrådet att hänsyn skulle tas till om brottet var allvarligt.[204]

[203] Prop. 1986/87:112 s. 48 ff.
[204] Prop. 1986/87:112 s. 91.

Lagrådet verkar som synes ha önskat ställa högre krav än departementschefen för att tillåta utredningshäktning. Denna inställning fick åtminstone delvis stöd av justitieutskottet, som ville begränsa användandet av häktningsformen till enbart de fall då detta påkallades av särskilda, komplicerade omständigheter i förundersökningen, och då någon annan, mindre ingripande åtgärd, inte kunde komma i fråga. Häktning förutsattes därför även fortsättningsvis, i de allra flesta fall, ske enligt huvudregeln.[205]

Slutsatsen som kan dras av dessa uttalanden är att ett högt krav har ställts för att utredningshäktning skall kunna tillgripas. Uttalandena är inte heller *direkt* motstridiga, utan kan istället sägas komplettera varandra. Många av omständigheterna är dessutom identiska med de som aktualiseras vid rättens beaktande av proportionalitetsprincipen. Det verkar exempelvis som om skälen för häktningen, eller med vilken intensitet de särskilda häktningsgrunderna är uppfyllda, får stor betydelse vid båda prövningarna.[206] Kanske kan därför kravet på synnerlig vikt, i mångt och mycket, ses som en kvalificerad proportionalitetsprincip.

En intressant fråga är vilken betydelse som skall ges åt att utredningshäktning, enligt lydelsen av 24 kap. 3 § RB, förutsätter att det skall vara av synnerlig vikt att den misstänkte *tas i förvar*. Bylund tolkar detta som att själva frihetsberövandet skall vara nödvändigt för att förstärka bevisningen om brottet eller häktningsgrunderna.[207] Man kan emellertid ifrågasätta om detta är en riktig tolkning. Om bestämmelsen ges denna innebörd, torde användningen av utredningshäktning vara mer eller mindre begränsad till fall då flykt- eller kollusionsfara kan påvisas. Någon sådan begränsning tycks inte framgå av de tidigare refererade förarbetsuttalandena. Inte heller kan syftet bakom införandet av 24 kap. 3 §, att minska svårigheterna för åklagaren efter de förändrade häktningsfristerna, avgränsas till enbart de fall då häktningen har en bevissäkrande funktion. Vad som däremot talar för Bylunds ståndpunkt, är att en bokstavstolkning i detta fall är till gagn för den misstänkte, samt att, som tidigare framgått, regler som inskränker grundläggande rättigheter bör tolkas restriktivt.[208] Rättsläget får därför anses vara oklart.

Slutligen skall påpekandet göras, att det verkar som om åklagaren uttryckligen måste åberopa samtliga rekvisit i 24 kap. 3 § RB, för att häktning skall kunna ske på enbart skälig misstanke. I det tidigare refererade RH 1995:76, konstaterade nämligen hovrätten att man saknade anledning till att pröva om den misstänkte kunde anses skäligen misstänkt för brottet, eftersom åklagaren inte gjort gällande att det varit av synnerlig vikt att denne togs i förvar.

[205] JuU 1987/88:7 s. 1, 26.
[206] Se vidare beträffande tillämpningen av proportionalitetsprincipen avsnitt 3.2.4.
[207] Bylund (1993) s. 190 f.
[208] Se avsnitt 2.3.

7 Häktningsalternativ

7.1 Inledning

De olika häktningsalternativen, eller häktningssurrogaten som de också kallas, har till dags dato fört en undanskymd tillvaro i svensk rätt. Varför så varit fallet har mycket att göra med häktningsinstitutets många praktiska fördelar: enkelhet, effektivitet och inte alltför stora kostnader i förhållande till resultatet. Den största nackdelen med tvångsmedlet är att det är frågan om ett mycket stort ingrepp i den enskilda människans liv. Detta borde mana till försiktighet i tillämpningen av häktningsreglerna. Det svåra i att finna ett lämpligt alternativ illustreras bäst med hjälp av en redogörelse av vad som eftersträvas: ett mindre ingripande tvångsmedel som ändå skall vara effektivt.[209] De förslag som framkommit under årens lopp har klart uppfyllt det första kravet, men endast i mindre utsträckning det andra.

De olika häktningsalternativens effektivitet är på många sätt beroende av hur mycket de får kosta. Kan endast mindre summor avsättas för användningen av alternativen, blir de med allra största sannolikhet alltför ineffektiva. Ineffektiviteten går i många fall att åtgärda, men till stora kostnader. Kostnaderna blir ofta så avskräckande att föreslagna häktningsalternativ antingen kasseras, eller genomförs, men på grund av den bristfälliga effektiviteten sällan kommer till praktisk användning. Istället kan de fylla en rättfärdigande funktion för användandet av häktning. Ett snabbt konstaterande av att det inte finns några väl fungerande alternativ, kan leda till slutsatsen att häktning måste ske, eftersom den misstänkte inte helt kan lämnas åt sitt öde fram till rättegången. En diskussion om fungerande häktningsalternativ är därför en nödvändig del av den allmänna debatten om häktningsinstitutets tillämpning.

Det får naturligtvis inte bli på det sättet att svårigheterna att finna fungerande alternativ medför att det känns mer eller mindre onödigt att diskutera ämnet. Målet måste hela tiden vara, att i enlighet med behovsprincipen, använda det minst ingripande tvångsmedlet. Eftersom häktning är det mest ingripande medlet, måste det kontinuerligt ifrågasättas om det inte kan skapas andra verkningsfulla alternativ. En annan faktor som gör det viktigt att undersöka vad som kan göras beträffande häktningssurrogaten, är den fakultativa karaktären av 24 kap. 1 § RB. Stor betydelse har också proportionalitetsprincipen, som numera kommer till uttryck i både 24 och 25 kapitlet.[210] Bylund anser att huvudregelns fakultativa karaktär, i kombination med proportionalitetsprincipen, medför att domaren även i fall då det är

[209] I ordet effektivitet kan både kostnadseffektivitet, och effektivitet vad gäller de resultat som åtgärden ger, inkluderas.
[210] För en närmare redogörelse om häktningsregelns fakultativa karaktär och proportionalitetsprincipen, se avsnitt 3.2.1 respektive 3.2.4.

tveksamt om surrogaten kommer att ha tillräcklig effekt, skall kunna avstå från en för den misstänkte eller dennes familj skadlig häktning, om brottet inte är alltför allvarligt.[211] En avvägning får alltså enligt Bylund göras mellan brottets svårighetsgrad och konsekvenserna för den misstänkte och dennes familj.

De alternativ till häktning som svensk lagstiftning erbjuder är *reseförbud*, *anmälningsskyldighet* (25 kap. 1 § RB) och *övervakning* (24 kap. 4 §). Alternativen kommer att behandlas i den nyss nämnda ordningen, och följas av en redogörelse för äldre förslag som aldrig kom att genomföras. Dessa är *tillsyn*, *rannsakningsövervakning* och *natthäkte*. Därefter presenteras ett eget förslag på häktningssurrogat, som vi tror kan fylla en väsentlig funktion, genom att vara ett mellanting av häktning och de befintliga alternativen, vad gäller graden av utövat tvång.

7.2 Reseförbud och anmälningsskyldighet

7.2.1 Allmänt

I detta avsnitt kommer reseförbud och anmälningsskyldighet att behandlas. Det rör sig om de två viktigaste häktningssurrogaten, vilka båda regleras av 25 kap. 1 § RB. Reseförbud innebär att den misstänkte åläggs att inte lämna vistelseorten utan tillstånd. Ofta kombineras reseförbudet med anmälningsskyldighet. Den som ålagts anmälningsskyldighet skall inställa sig hos polisen vid vissa bestämda tidpunkter. Det är vidare möjligt att förena dessa båda häktningssurrogat med villkor och föreskrifter (25 kap. 2 §). Överträdelser av reseförbud, anmälningsskyldighet, och föreskrifter som meddelats i samband med dessa, är sanktionerade. Av sanktionsbestämmelsen i 25 kap. 9 § framgår att resultatet av en överträdelse med största sannolikhet blir häktning.

Vilken funktion kan egentligen reseförbud och anmälningsskyldighet fylla? Reseförbudet kan vare sig hindra eller tvinga någon. Det som i första hand skall hindra den flyktbenägne är hotet om häktning, som följer på misskötsel.[212] Anmälningsskyldighet är egentligen en form av varningssystem som möjliggör för berörda myndigheter att snabbt få reda på om den misstänkte avviker. Vad myndigheterna kan göra när de väl fått denna information, är en annan fråga, som naturligtvis är direkt avhängig vilka resurser som finns tillgängliga. Vidare medför anmälningsskyldigheten att kontakten med den misstänkte upprätthålls.

25 kap. 1 § RB innehåller tre stycken och ganska mycket text, vilket gör att den måste läsas noggrant. Den första delen talar om flyktgrunden i två olika

[211] Bylund (1993) s. 276.
[212] För en närmare redogörelse av sanktionsbestämmelsen, se avsnitt 7.2.6.

fall. Stycke två anger vad som gäller för övriga häktningsgrunder. Det avslutande stycket innehåller en proportionalitetsregel, identisk med den i 24 kap. 1 § 3 st.

7.2.2 Första stycket

7.2.2.1 Första meningen

Första stycket är det mest betydelsefulla, men samtidigt även det mest svårlästa. Som ett första krav för meddelande av reseförbud eller åläggande av anmälningsskyldighet anges att det skall vara frågan om *skälig misstanke* för brott. Det rör sig alltså om ett lägre beviskrav än vad som gäller för häktning enligt huvudregeln. Förklaringen till det lägre beviskravet är att det redan från början var tänkt att reseförbudet i vissa fall också skulle kunna ersätta anhållandet.[213] Beviskravet skälig misstanke används i fråga om häktning, endast i 24 kap. 3 § RB. Här rör det sig om den så kallade utredningshäktningen. Ett lägre ställt krav på bevisningen medför att häktningssurrogaten får ett vidare tillämpningsområde än tvångsmedlet häktning. Den misstänkta brottsligheten skall dock vara sådan att straffskalan innehåller fängelse. Detta är ännu en skillnad gentemot huvudregeln för häktning, som talar om ett år i straffskalan, med den begränsning som följer av 24 kap. 1 § 4 st.

Därefter följer ett krav på att det, med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållanden eller någon annan omständighet, skall föreligga risk för att denne avviker, eller på annat sätt undandrar sig lagföring eller straff. Denna del överensstämmer med flyktgrundens lydelse i 24 kap. 1 § RB, och förtjänar därför ingen närmare kommentar. Nästa del i första styckets första mening klargör att det inte får förekomma någon annan anledning till häktning. Någon annan häktningsgrund än flyktfara får således ej föreligga.

Om nu nämnda förutsättningar är uppfyllda, får istället för häktning, om det är *tillräckligt*, beslutas om reseförbud eller anmälningsskyldighet. Tolkningen av ordet tillräckligt blir därför av stor betydelse. Till vilken grad skall då flyktgrunden vara neutraliserad, för att det skall bli aktuellt att använda häktningssurrogaten? I rättegångsbalkens ursprungliga förarbeten klargörs att flyktfaran skall vara så reducerad att ett frihetsberövande framstår som onödigt.[214] Detta är ett långtgående krav, som omöjliggör användningen av anmälningsskyldighet och reseförbud i de allra flesta fall. Surrogaten är helt enkelt inte tillräckligt effektiva. Kravet på effektivitet har ett nära samband med hur stor den aktuella flyktfaran är. Är risken betydande för att den misstänkte avviker, eller undandrar sig lagföring och straffverkställighet, är det svårt att se reseförbud eller anmälningsskyldighet som realistiska alternativ.

[213] SOU 1938:44 s. 313.
[214] SOU 1938:44 s. 313.

När häktningssurrogaten tillkom, i samband med införandet av rättegångsbalken, fanns fortfarande den så kallade *rallarparagrafen*, det vill säga häktning av person utan fast hemvist. Regeln återfanns i 24 kap. 1 § RB, och ställde som ytterligare krav att fängelse skulle finnas i straffskalan, och att det skäligen kunde befaras att den misstänkte skulle komma att avvika. Reseförbudet var enligt de ursprungliga förarbetena inte avsett att användas i sådana fall då häktning enligt den nyss nämnda paragrafen var utesluten. Undantag tilläts endast i de fall då den misstänkte hade fast hemvist i riket och det kunde konstateras att flyktfara förelåg, genom att det gjorts försök eller förberedelse till flykt.[215]

När nu inte längre rallarparagrafen finns, är frågan vilken betydelse detta får för häktningssurrogatens tillämpningsområde. Fitger verkar mena att det nämnda förarbetsuttalandet medför att tillämpningsområdet för surrogaten har minskat efter rallarparagrafens borttagande.[216] Bylund anser dock att alternativens tillämpningsområde inte alls inskränkts genom förändringen av 24 kap. 1 § RB. Han drar istället slutsatsen att eftersom inte längre häktning kan ske i dessa fall, blir bedömningen om åtgärden är tillräcklig, istället en fråga om den överhuvudtaget kommer att ha någon effekt.[217] Om häktning ej kan följa på brottet, är det enligt Bylund inte nödvändigt att helt neutralisera riskerna, eftersom något annat alternativ saknas. Det intressanta är istället om häktningssurrogatet kan tänkas få någon positiv effekt. Vi anser dock att det är viktigt att komma ihåg proportionalitetsregeln i tredje stycket. Vid en proportionalitetsprövning kommer inte nödvändigtvis små positiva effekter väga upp nackdelarna för den enskilde.

Det är svårt att avgöra vem som har rätt i det aktuella fallet. Fitgers slutsats stöds å ena sidan av förarbetsuttalanden, medan Bylund å andra sidan kommer fram till ett slut som är lätt att tillämpa och som medför att surrogaten kommer till större praktisk användning. Något som talar för Fitgers lösning, är den allmänna principen, att regler om tvångsmedel skall tolkas restriktivt.[218]

7.2.2.2 Andra meningen

25 kap. 1 § 1 st. 2 p. RB klargör att reseförbud eller anmälningsskyldighet får meddelas, oberoende av brottets beskaffenhet, om det finns risk för att den misstänkte lämnar landet. Kravet som ställs är alltså en form av kvalificerad flyktfara, där det inte som vid vanlig flyktfara räcker med att den misstänkte håller sig undan.[219] Det är heller inte tillräckligt att det finns risk för att denne lämnar en ort i landet för en annan.

[215] SOU 1938:44 s. 313.
[216] Fitger a.a. s. 25:1.
[217] Bylund (1993) s. 277, 284.
[218] Se vidare avsnitt 2.3.
[219] Fitger a.a. s. 25:1.

Stadgandet ställer inga krav på hur allvarlig brottsligheten skall vara, vilket innebär att fängelse inte ens behöver ingå i straffskalan.[220] När det är *uppenbart* att inte frihetsstraff kommer att följa, skall endast 25 kap. 1 § 1 st. 2 p. tillämpas.[221] Uppenbart är naturligtvis ett högt ställt krav, vilket gör att uttalandet inte får någon större praktisk betydelse. Det finns emellertid vissa källor som talar för en något annorlunda tillämpning, enligt vilken det istället skall räcka med att det kan antas att den misstänkte kommer att få en bötespåföljd.[222]

Var den misstänkte har sin hemvist är vid tillämpningen av 25 kap. 1 § 1 st. 2 p. RB ointressant. Att reseförbud och anmälningsskyldighet kan användas när det är frågan om bötesbrott, utförda av identifierade personer med hemvist i landet, innebär en utvidgning jämfört med 24 kap. 2 §. Bylund menar att skillnaden kan förklaras med att det rör sig om ett komplement till häktning.[223]

7.2.3 Skillnader gentemot häktning

Vilka skillnader finns mellan förutsättningarna för användning av häktningssurrogaten reseförbud respektive anmälningsskyldighet, och motsvarande regler som rör häktning?[224] De flesta av skillnaderna är redan nämnda, men en sammanfattning kan ändå vara av intresse. Till att börja med står det klart att åklagaren kan besluta om reseförbud och anmälningsskyldighet, men inte om häktning. En annan lättupptäckt skillnad är vilken grad av misstanke som krävs: skäligen misstänkt jämfört med på sannolika skäl misstänkt enligt 24 kap. 1 § RB. Vidare föreligger det skillnader vad gäller kravet på brottets svårhetsgrad. Brottets strafflatitud behöver inte som vid tillämpningen av 24 kap. 1 §, innehålla fängelse i ett år. Det finns heller ingen motsvarighet till 24 kap. 1 § 4 st., där det talas om ett förbud mot häktning om ett bötesstraff kan förväntas. Den andra meningen i 25 kap. 1 § 1 st. är inte, som 24 kap. 3 § begränsad till att vara tillämplig då den misstänkte saknar hemvist i landet. Den sista skillnaden är att den aktuella flyktfaran kan vara något mindre när det är frågan om reseförbud.[225] Reseförbud och anmälningsskyldighet är alltså dels surrogat för häktning, dels självständiga tvångsmedel när inte häktning är möjlig.

Det är lätt att avfärda skillnadernas betydelse med hänsyn till hur lite häktningssurrogaten används. Det kan dock inte uteslutas att surrogaten kommer

[220] I detta sammanhang finns likheter med 24 kap. 2 § RB, se avsnitt 5.1.
[221] SOU 1938:44 s. 313.
[222] Gärde a.a. s. 343.
[223] Bylund (1993) s. 284.
[224] Sammanställningen har ingen ambition att vara komplett. Surrogaten jämförs i detta sammanhang med häktning enligt huvudregeln i 24 kap. 1 § RB, utredningshäktning i 24 kap. 3 § och häktning enligt 24 kap. 2 §.
[225] Detta är en åsikt som framförs av Bylund, se Bylund (1993) s. 284.

till större användning i framtiden. Det är då viktigt att vara medveten om vilka effekter som dagens skillnader medför.[226]

7.2.4 Andra stycket

7.2.4.1 Allmänt

Paragrafens andra stycke föreskriver att om det föreligger skäl till häktning eller anhållande, kan reseförbud eller anmälningsskyldighet vara tänkbara alternativ även i andra fall än de som avses i första stycket. Denna möjlighet fanns inte vid rättegångsbalkens införande, utan tillkom först 1981. Det ställs som krav att syftet bakom häktningen kan tillfredsställas med hjälp av häktningssurrogaten.

Stycke två inriktar sig framförallt på situationer då flyktfara ej föreligger. Det rör sig istället främst om fall då det finns förutsättningar för häktning på grund av kollusions- eller recidivfara.

7.2.4.2 Reseförbud och anmälningsskyldighet vid kollusionsfara

Andra styckets betydelse som alternativ till häktning grundad på kollusionsfara är begränsad. Fall där reseförbud kan få betydelse är när den misstänkte måste resa till annan ort för att förstöra bevis eller påverka vittnen. Beläggande av reseförbud torde emellertid oftast vara en otillräcklig åtgärd vid kollusionsfara, även om vittnet befinner sig på en annan plats. Den misstänkte kan mycket väl tänkas hota vittnen per telefon, brev eller genom budbärare. Åläggs den misstänkte även anmälningsskyldighet, ökar givetvis uppsikten över honom och hans förehavanden. Dock kan i de allra flesta fall säkerligen dessa tvångsmedel inte förhindra samtliga möjliga illojala åtgärder.

Anledningen till varför så få goda alternativ synes finnas till häktning grundad på kollusionsfara, är givetvis grundens nära samband med åklagarens tillstånd att meddela restriktioner.[227] Det verkar inte finnas något tvångsmedel som ger åklagaren en så god kontroll över den misstänkte, som häktning kombinerat med tillstånd att meddela restriktioner.

Samtidigt skall det poängteras att den befintliga bevisningen i en del fall kan vara så omfattande att åklagaren betraktar den misstänktes möjligheter att påverka utredningen som mycket små.[228] De tidigare beskrivna tvångsmedlen kan i dessa situationer tänkas helt avlägsna de återstående möjligheterna, utan att något frihetsberövande behöver ske.

---

[226] Åsikter som också delas av Bylund, se Bylund (1993) s. 284.
[227] Se vidare avsnitt 8.2.
[228] Jfr. med vad som sägs i avsnitt 3.3.3.3.

7.2.4.3 Reseförbud och anmälningsskyldighet vid recidivfara

När det gäller recidivfara kan möjligen alternativen fylla en något större funktion. Det är i så fall främst anmälningsskyldighet som kan ha betydelse. Den inte alltför förhärdade brottslingen kan bli både tidsmässigt förhindrad och känna sig alltför iakttagen, för att kunna begå brott under den aktuella tiden. Av betydelse är hur ofta och på vilket sätt anmälningsskyldigheten skall fullgöras. Återfallsriskens omfattning är vidare av stor vikt, när det gäller att bedöma om ett inte lika effektivt tvångsmedel kan tänkas ersätta häktning. Är risken för återfall stor är det svårt att se anmälningsskyldighet som ett gångbart alternativ.

Det är säkerligen inte speciellt vanligt att häktning på grund av återfallsrisk, faktiskt ersätts med anmälningsskyldighet. Användning av tvångsmedlet i dessa fall är dock inte uteslutet:

> I RH 83:138 hade den misstänkte åtalats för diverse tillgreppsbrott. Åklagaren yrkade på att häktning skulle ske på grund av att recidivfara förelåg. Av betydelse för häktningsfrågan var kriminalregisterutdraget, där det framgick att den misstänkte blivit dömd tretton gånger, senast några månader innan häktningsförhandlingen.[229] Till sakomständigheterna hörde också att den misstänkte redan vid tiden för häktningsförhandlingen hade erkänt ett av brotten, men att han i övrigt förnekade inblandning i den av åklagaren påstådda brottsligheten.
>
> Tingsrätten fann att den misstänkte var på sannolika skäl misstänkt för nämnda gärningar, och att det förelåg risk för fortsatt brottslig verksamhet. Domstolen fattade därför beslut om häktning. Den misstänkte överklagade tingsrättens beslut och yrkade på att bli släppt på fri fot.
>
> Svea hovrätt kom fram till att skäl för häktning förelåg, men att ändamålet bakom frihetsberövandet skulle kunna tillfredsställas med anmälningsskyldighet. Vidare uttalade hovrätten att om inte anmälningsskyldigheten fullgjordes så skulle den misstänkte omedelbart häktas.

Reseförbudet har i sin tur endast betydelse när det finns anledning att tro att den befarade brottsligheten kommer att begås på annan ort, något som måste vara ovanligare än att vittnen eller bevis befinner sig på annan plats.

[229] Det sista avsnittet i kriminalregisterutdraget nämns speciellt i referatet, trots att detta handlande om misshandel, vilket inte borde ha någon större betydelse för den aktuella återfallsprognosen.

7.2.4.4 Reseförbud och anmälningsskyldighet som alternativ till häktning enligt 24 kap. 1 § 2 st. och 24 kap. 3 § RB

Vid brott med ett straffminimum på två års fängelse bör sannolikt andra tvångsmedel än häktning knappast komma i fråga. För att reseförbud eller anmälningsskyldighet skall vara tänkbara alternativ, när det rör sig om brottslighet som omfattas av 24 kap.1 § 2 st., måste det utöver övriga krav också framstå som uppenbart att anledning till häktning saknas.[230]

Misstankegraden och kravet på att häktning skall vara av synnerlig vikt, skiljer 24 kap. 3 § RB från huvudregeln. Kravet på synnerlig vikt skall givetvis vara uppfyllt även då häktningsgrunden används för att motivera ett häktningsalternativ. Med tanke på det som tidigare anförts om detta krav, bör de nu aktuella häktningssurrogaten sällan anses tillräckliga för att ersätta häktning i dessa fall.[231]

7.2.5 Tredje stycket - proportionalitetsprincipen

Tredje stycket innehåller en proportionalitetsregel, enligt vilken skälen för åtgärden skall vägas mot intrånget i den misstänktes privatliv och övriga men, som denna medför. Regelns utformning gör det möjligt att vid bedömningen ta hänsyn till en mängd olika faktorer. Trots att det framförts mycket kritik mot reseförbud och anmälningsskyldighet, på grund deras bristande effektivitet, är det ändå viktigt att komma ihåg att tvångsmedlen kan uppfattas som mycket ingripande av den misstänkte.

Proportionalitetsprincipen torde ha störst betydelse vid häktning, vilket dock inte utesluter att den också kan komma att förhindra användningen av häktningssurrogat. Vid bagatellartade brott, begångna av utlänningar som endast tillfälligt vistas i riket, aktualiseras frågan om det i dessa fall verkligen kan vara rimligt att ålägga de misstänkta reseförbud.[232] JO har uttalat sig i denna fråga och ansett att om man står inför ”valet mellan att säkerställa lagföring genom att meddela reseförbud, å den ena sidan, och låta honom lämna landet och eventuellt undgå lagföring, å den andra, ofta ha att välja det senare alternativet.”[233] Det speciella är att reseförbudet får mycket större konsekvenser för denna personkategori än vad som normalt är fallet. Detta skall vägas mot att det är ett bagatellartat brott som riskerar att förbli icke lagfört. Reseförbud för utlänningar som begått bagatellbrott förekommer sällan, men frågan visar ändå prov på hur viktigt det är att se till konsekvenserna i det enskilda fallet.[234]

---

[230] Fitger a.a. s. 25:1.
[231] Se avsnitt 6.3.
[232] Det kan t.ex. vara frågan om person som befinner sig i landet på semester eller tjänstesa.
[233] JO 1997/98 s. 155.
[234] Se närmare om problematiken i avsnitt 5.2 och 5.3.

Det finns få rättsfall som ger ledning för hur proportionalitetsprövningen skall göras. I ett hovrättsavgörande, som rörde grovt skattebedrägeri, diskuterades bl.a. när reseförbud skall upphävas:

> De misstänkta hade i RH 1984:26 hållits häktade i två månader innan häktningen ersattes med reseförbud. Frågan om omprövning av reseförbudet uppkom, men beslutet kvarstod i tingsrätten. Avgörandet överklagades till Svea hovrätt, där det slogs fast att det skäligen kunde befaras att de misstänkta skulle avvika eller undandra sig lagföring eller straff om reseförbudet hävdes. Det kunde därför konstateras att reseförbudet var lagligt när det tillkom. Reseförbudet hade vid denna tidpunkt varat i 23 månader. I sammanhanget diskuterades 2 kap. 8 och 12 §§ RF, Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och europakonventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna. Enligt domstolen framgick av de särskilda reglerna om reseförbud, att tvångsmedlet endast skulle gälla under den tid som det var oundgängligen nödvändigt. Det verkade vidare som om att åtalet inte hade skötts på ett tillfredsställande sätt, och att målet borde ha behandlats mer skyndsamt. Dessa överväganden, tillsammans med det faktum att avsevärd tid hade förflutit sedan tvångsmedlet börjat gälla och då det förmodligen skulle komma att ta ännu längre tid innan processerna var slutförda, gjorde att domstolen kom fram till att reseförbudet i alltför hög grad kränkte de grundläggande friheterna, som regeringsformen tillförsäkrade medborgarna.

Lärdomen som kan dras av målet torde bl.a. vara att stor hänsyn måste tas till vilken tid som reseförbudet kan tänkas omfatta. Tyder mycket på att reseförbudet kommer att gälla under lång tid, talar detta för att åtgärden redan från början bör undvikas.

7.2.6 Sanktioner

Regeln i 25 kap. 9 § RB fyller en viktig funktion som sanktionsbestämmelse för överträdelser av reseförbud, anmälningsskyldighet och därtill föreskrivna villkor. Sanktionen utgörs av häktning eller anhållande och skall inträda om det inte är uppenbart att skäl till detta saknas. Det höga beviskravet medför att det blir svårt för den misstänkte att undgå frihetsberövande. Bylund kallar detta ett slags straff inom tvångsmedelssystemet.[235] Eftersom häktningssurrogaten omfattar fler fall än häktningsreglerna, kan konsekvensen av sanktionsregeln bli, att häktning sker när det annars inte hade varit möjligt. Häktning kan alltså komma att ske trots att det inte är motiverat av syftena bakom häktningsreglerna. En viss obalans mellan häktningsgrunderna uppkommer också av att det endast är vid flyktfara som resultatet kan bli sådant. Vid kollusions- och recidivfara skiljer sig, som framgått, inte häktningsreglernas tillämpningsområde från surrogatens.[236]

[235] Bylund (1993). s. 285.
[236] Se vidare Bylund (1993) s. 285.

Häktning kan tyckas vara en kraftfull sanktion, men den har endast effekt på en person som beaktar risken att åka fast efter ett avvikande. De misstänkta som inte tänker i dessa banor, kommer därför förmodligen att helt strunta i sanktionen. Sanktionens betydelse är också, på grund av reglerna om avräkning av häktningstiden, mindre än vad den ger sken av. Den som bryter mot reseförbudet eller anmälningsskyldigheten riskerar endast att tillbringa tiden fram till rättegången i häktet, tid som sedan kommer att avräknas från ett eventuellt framtida straff.

Det är av naturliga skäl viktigt att den misstänkte förstår hur reseförbudet och anmälningsskyldigheten fungerar. Detta faktum accentueras av att överträdelser är sanktionerade. Betydelsen av kommunikation med den misstänkte illustreras av rättsfallet RH 1997:4:

> En man hade i tingsrätten dömts för bl.a. skattebedrägeri. I domen förordnades att reseförbud och anmälningsskyldighet skulle bestå fram till dess domen vunnit laga kraft. Anmälningsskyldigheten fullgjordes inte av den tilltalade, vilket dock inte fick Svea hovrätt att häkta denne, eftersom det inte kunde konstateras att det i domen meddelade beslutet hade delgivits honom.

7.3 Övervakning

7.3.1 Allmänt

Bestämmelsen om övervakning återfinns i 24 kap. 4 § RB. Det är en åtgärd som används ytterst sällan, så sällan att Bylund kostar på sig att kommentera den som ”ointressant, i varje fall ur statistisk synvinkel.”[237] Regeln kan i första hand motiveras av humanitära skäl. Tvångsmedlets historia är relativt lång; dess ursprung går tillbaks ända till rättegångsbalkens tillkomst. Den nuvarande utformningen är inte exakt densamma som då, men innehållsmässigt finns stora likheter.

Ursprungligen avsågs med bestämmelsen att hänsyn endast kunde tas till ungdom eller sjukdom. 1981 gjordes ett tillägg, vilket innebar att också hög ålder blev en faktor av betydelse. Förändringen medförde att bestämmelsen fick ett utökat tillämpningsområde. Detta skedde trots att den bakomliggande utredningen föreslagit att övervakningsinstitutet helt skulle tas bort. Departementschefen kommenterade förslaget med att det knappast fanns någon anledning att ta bort häktningsalternativet.[238]

[237] Bylund (1993) s. 274.
[238] Prop. 1980/81:201 s. 29.

Beslut om reseförbud eller anmälningsskyldighet kan meddelas av antingen åklagaren eller rätten.[239] Vanligtvis är det åklagaren som fattar dessa beslut.[240]

7.3.2 Närmare om tillämpningen

Paragrafen klargör att relevanta faktorer för bedömningen om övervakning kan ske, är ålder, hälsotillstånd och annan liknande omständighet. Ett exempel på en annan liknande omständighet är gravt handikapp. Vidare kan det röra sig om kvinnor i tiden strax före, eller efter en förlossning.[241] Paragrafen innehåller också en förklaring, att övervakning även kan ske av kvinna som fött barn så kort tid före det aktuella ingripandet, att det kan antas att barnet kommer lida allvarliga men av frihetsberövandet. De uppräknade faktorerna visar att det inte är ett häktningssurrogat för annat än undantagssituationer.

Nämnda omständigheter skall göra att häktningen kommer att medföra allvarliga men. Häktning får då endast ske om det är uppenbart att det inte kan ordnas betryggande övervakning. Att ordet *får* används, visar på att regeln är fakultativ till sin karaktär. Avslutningsvis sägs det i första stycket att övervakning är beroende av att den misstänkte samtycker till åtgärden.

Regeln riktar således in sig på fall där det kan antas att häktning kommer att medföra allvarliga men för hälsan eller liknande. Redan från början är därmed antalet kandidater begränsat, då det för att utföra de flesta typer av brott krävs en någorlunda normal hälsa. Det är emellertid möjligt att den dåliga hälsan uppkommer efter det att brottet begås, något som dock inte torde vara alltför vanligt. Utrymmet för att tillämpa regeln minskar ytterligare när man betänker att syftet är att ersätta häktning. Ett försämrat hälsotillstånd innebär att risken för flykt, kollusion och återfall, minskar dramatiskt, vilket i sin tur medför att grund för häktning saknas.[242] Övervakning kan sålunda endast bli aktuellt i de fall då det kan antas att häktningen kommer att medföra allvarliga men för hälsan, men då denna inte är så dålig att den utesluter att någon av häktningsgrunderna föreligger.

Det kan mycket väl tänkas att häktning i vissa fall medför allvarliga men för andra än den misstänkte.[243] Av förarbetena framgår dock att dessa fall inte omfattas av bestämmelsen. Förutsättningarna att underlåta häktning är då istället beroende av de möjligheter som häktningssurrogaten reseförbud och anmälningsskyldighet innebär.[244]

---

[239] 25 kap. 3 § 1 st. talar endast om reseförbud, men enligt 25 kap. 2 § 2 st. gäller detsamma för anmälningsskyldighet.
[240] Fitger a.a. s. 25:3.
[241] Prop. 1980/81:201 s. 41.
[242] Ett faktum som redan konstaterades i samband med rättegångsbalkens utformning, se NJA II 1943 s. 324.
[243] Se vidare avsnitt 3.2.4.
[244] Prop. 1980/81:201 s. 42.

Häktningssurrogatet övervakning har således samma tillämpningsområde som häktningsreglerna. Detta medför att häktningssanktionen mot överträdelser av övervakningen inte kan komma att utlösas i situationer då det inte är möjligt att häkta den misstänkte.

Övervakning är som tidigare nämnts avhängigt samtycke från den misstänkte. Detta kan tyckas vara underligt, då det normala är att frågor av denna typ är indispositiva. Förklaringen är att det är frågan om ett alternativ i den misstänktes intresse.[245] Bylund anser emellertid att samtycket enbart borde vara något som tas in i den totala bedömningen av om övervakning bör ske.[246] Den stora betydelsen som samtycket nu ges, gör det naturligtvis viktigt att den misstänkte förstår vikten av sin inställning. Samtycket kan även fylla en funktion genom att det visar på den misstänktes avsikter, vilket är viktigt då det är frågan om ett tvångsmedel som inte är lika effektivt som häktning.

Hur kan då själva övervakningen ordnas? Naturliga alternativ är den misstänktes, eller annan närståendes hem. I förarbetena nämns vidare lämplig anstalt, ungdomsvårdsskola eller inackorderingshem. Klart är också att sjukhus under vissa förhållanden kan vara en plats där övervakning kan ske, vilket spelar viss roll eftersom den misstänktes hälsotillstånd är av betydelse.[247] Åklagarens skyldighet att ordna övervakning regleras av 26-28 §§ förundersökningskungörelsen (1947:948).

Paragrafens andra stycke påminner om att det finns ytterligare begränsningar i möjligheterna att häkta den som är under arton år. Det som åsyftas är de begränsningar som framgår av 23 § LUL. Regeln klargör att häktning endast får ske när det är uppenbart att betryggande övervakning inte kan ordnas och att det dessutom föreligger synnerliga skäl för häktning. Låg ålder får på det här sättet stor betydelse, betydligt större än hög ålder.

7.4 Äldre förslag

7.4.1 Inledning

Är det verkligen meningsfullt att diskutera förslag som aldrig kom att genomföras? Enligt vår mening är det bl.a. viktigt att konstatera vilka de föreslagna häktningsalternativens svagheter var, det vill säga vilka faktorer som gjorde att förslagen aldrig kom att genomföras. Den lärdomen är av stor betydelse, om det skall vara möjligt att presentera förslag med större framtidspotential.

[245] SOU 1938:44 s. 300.
[246] Bylund (1993) s. 278.
[247] SOU 1977:50 s. 93.

7.4.2 Tillsyn

25 kap. 1 § RB, föreslagen lydelse:

Är någon på sannolika skäl misstänkt för brott, för vilket är stadgat fängelse i ett år eller däröver, och kan det skäligen befaras att han fortsätter sin brottsliga verksamhet, må han ställas under tillsyn.

Tillsyn skall förenas med föreskrift att vara tillgänglig eller anmäla sig på viss tid och plats eller att vistas i tillsynshem.

I den mån det lämpligen kan ske, skall åtgärd vidtagas för att ge den som ställs under tillsyn det personliga stöd och annan hjälp som han behöver. Sådan åtgärd får dock vidtagas endast om han samtycker därtill.

Tillsyn var ett alternativ som föreslogs av 1974-års häktningsutredning. Som de flesta av utredningens förslag vann inte heller detta någon framgång. Utredningen föreslog en skärpning av recidivgrunden. Skärpningen gjorde det nödvändigt att presentera alternativ som skulle kunna användas i en del av de fall då häktning inte längre var möjlig. Detta förklarar varför de föreslagna häktningsalternativen nästan uteslutande var inriktade på att ersätta häktning grundad på recidivfara.

Förslaget fokuserade på att tillsyn skulle kunna komma i fråga vid lindrigare brottslighet.[248] Tvångsmedlet innefattade möjlighet till effektiv kontroll, vilket var viktigt för att alternativet skulle komma till praktisk användning. Tillsyn innebar att den misstänkte var skyldig att inställa sig på en förutbestämd plats vid en viss tidpunkt. Förslaget klargjorde att myndigheterna skulle välja plats på ett sätt som innebar en avvägning mellan behovet av övervakning och hänsyn till den enskilde. Exempel på möjliga platser var hemmet eller arbetsplatsen. Vårdades den misstänkte på sjukhus fanns det möjlighet att ta hänsyn till detta.[249]

För att göra alternativet effektivare skulle det vara möjligt att komplettera tillsynen med föreskrifter, utformade med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Utrymmet för skönsmässiga bedömningar var begränsat, vilket ansågs viktigt med tanke på de stora konsekvenser som dessa kunde få för den enskilde. Föreskrifternas bakomliggande syfte var att förhindra att nya brott begicks. Det normala skulle vara att dessa angav på vilken plats den misstänkte skulle vara tillgänglig. Föreskrifter av den här typen antogs inte skapa några oklarheter eller tolkningsproblem.[250]

[248] Läsaren skall i detta sammanhang komma ihåg att det häktningsgrundande brottet vid recidivfara, enligt utredningen skulle ha fyra år i straffskalan.
[249] SOU 1977:50 s. 136.
[250] SOU 1977:50 s. 159.

Hur ofta, och på vilket sätt, skulle den misstänkte finnas tillgänglig? Det som i första hand ansågs påverka utformningen var det existerande kontrollbehovet. För förslagets effektivitet var det viktigt att även den misstänkte upplevde tillsynen som effektiv. Detta gjorde att kontroll normalt borde ske varje eller varannan dag. En avvägning mellan ingreppets för- och nackdelar skulle alltid göras, för att inte äventyra den personliga integriteten. Förslaget förutsatte att kontrollen normalt kunde utföras som en form av anmälningsskyldighet. En förutsättning var dock att det fanns anledning att anta att anmälningsskyldigheten skulle komma att fullföljas. Åtgärden fick inte heller vara en omdöpt variant av husarrest; den tid som den misstänkte skulle finnas tillgänglig fick inte överskrida ett par timmar per tillfälle.[251]

Effektivitet var självklart lika viktigt vid tiden för förslagets utformning, som den är idag. I sammanhanget var det av största vikt att den misstänkte uppfyllde alla krav som ställdes på honom. Utredningen föreslog därför att sanktioner skulle kunna inträda om inte alla föreskrifter följdes. Den effektivaste sanktionen var häktning. Tillsyn fick på detta sätt karaktär av villkorlig häktning, vilket skulle avhålla den misstänkte från fortsatt brottslighet.[252] Det var också viktigt att någon sanktion inte följde om överträdelsen var att bedöma som ursäktlig. Häktning på grund av åsidosatta föreskrifter kunde enligt förslaget, på samma sätt som vid reseförbud och anmälningsskyldighet, följa på brott som normalt inte var häktningsgrundande.[253]

7.4.3 Tillsynshem

Många som är inblandade i brottslighet kommer från svåra sociala förhållanden. I många sådana fall ansågs det vara omöjligt att åstadkomma fungerande tillsyn, vilket fick utredningen föreslå att speciella tillsynshem borde inrättas. De som i första hand kunde tänkas hamna på dessa hem, var personer som saknade fast bostad eller på annat sätt föreföll vara utsatta för stor återfallsrisk. Brottslighetens svårhetsgrad skulle dock inte avgöra placeringen. Tillsynshemmen förutsattes enligt förslaget ha ordningsregler med samma syfte som föreskrifter vid tillsyn: att avhålla den misstänkte från återfall i brottslighet. Avvikelser från ordningsregler sanktionerades i förslaget genom häktning, på samma sätt som brott mot föreskrifter meddelade i samband med tillsyn. Tillsynshemmens ordningsregler kunde dock vara mer ingripande än dessa föreskrifter. Exempelvis skulle det ha varit förbjudet att inneha eller bruka droger på tillsynshemmen. Enligt förslaget var det dock viktigt att inte onödiga restriktioner kom att ingå i ordningsreglerna, med tanke på den häktningssanktion som kunde följa på överträdelser.[254]

Utredningen var noggrann med att poängtera att vistelsen på ett tillsynshem inte var att jämställa med vistelse på kriminalvårdsanstalt. Det var inte me

[251] SOU 1977:50 s. 160.
[252] SOU 1977:50 s. 136.
[253] SOU 1977:50 s. 164.
[254] SOU 1977:50 s. 160 f.

ningen att något direkt tvång skulle kunna utövas. Enligt förslaget stod det därför den misstänkte fritt att lämna hemmet utan tillstånd. Denne riskerade dock i så fall häktning. De inskränkningar som det innebar att vistas på ett tillsynshem skulle inte vara mer långtgående än vad som var nödvändigt. Utredningen ansåg att det borde vara möjligt att bedriva ett arbete under vistelsen.[255]

7.4.4 Kommentar till förslagen om tillsyn och tillsynshem

Förslagen vann som tidigare nämnts ingen framgång. En orsak till utredningens misslyckande var att såväl de flesta av remissinstanserna, som departementschefen, ställde sig tveksamma till utredningens kritik mot den då gällande lagstiftningen.[256] Bakgrunden till utredningens förslag var, som tidigare framgått, att ett för stort antal misstänkta häktades, främst med stöd av recidivgrunden. Ansåg man inte att häktningsstatistiken uttryckte något problem, så blev också synen på de föreslagna förändringarna av häktningsalternativen annorlunda.

Departementschefen instämde i utredningens konstaterande, att det borde vara möjligt att i lindrigare fall ersätta häktning med någon form av surrogat. Där slutade dock likheterna i åsikter. Departementschefen menade att det fanns fog för att ifrågasätta om tillsyn i praktiken skulle komma att medföra en så effektiv kontroll att häktning kunde underlåtas.

När det sedan gällde de så kallade tillsynshemmen, antogs att tvångsmedlet skulle kräva betydande investeringar. Departementschefen klargjorde att det statsfinansiella läget inte medgav att resurser avsattes till sådana ändamål. Tillsynshemmens nackdel var alltså inte ineffektivitet, utan snarare de stora kostnader som införandet av dem förväntades medföra.

7.4.5 Rannsakningsövervakning

> *25 kap. 1 § RB, föreslagen lydelse[257]:*
>
> *Om det finns skäl att häkta någon, men det kan antas att syftet därmed kan tillgodoses genom mindre ingripande tvångsmedel får istället den misstänkte*
> *1. underkastas rannsakningsövervakning,*
> *…..*
> *Rannsakningsövervakning får även åläggas den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott, där straffet är fängelse i minst ett år om det finns påtaglig risk att han på nytt begår brott av samma art.*

[255] SOU 1977:50 s. 161.
[256] Prop. 1980/81:201 s. 25.
[257] SOU 1985:27 s. 21 f.

I SOU 1985:27 presenterade 1983-års häktningsutredning sina förslag till häktningsalternativ. Främst rörde det sig om *rannsakningsövervakning*. Namnet valdes för att visa att det var frågan om ett straffprocessuellt tvångsmedel, och inte ett behandlingsinstrument eller en påföljd. Också denna utredning fann det nödvändigt att kunna presentera ett alternativ som var mer effektivt än de befintliga häktningssurrogaten, för att om möjligt minska antalet häktade.[258]

Förutsättningarna för rannsakningsövervakning var enligt förslaget i princip de samma som för häktning. Syftet var att nå vissa personer som inte längre kunde häktas med hjälp av de skärpta häktningsgrunderna. Rannsakningsövervakningen skulle inte kräva samtycke på samma sätt som övervakning gör idag. Utredaren ansåg det principiellt tveksamt att för användningen av ett straffprocessuellt tvångsmedel uppställa ett sådant krav.[259]

Den som omfattades av rannsakningsövervakning skulle följa givna instruktioner och kunna utsättas för en långtgående kontroll. Detta var enligt utredaren nödvändigt för att förhindra fortsatt brottslighet. Det normala borde vara att den misstänkte ålades att vistas på en bestämd plats vid en viss tidpunkt. Det kunde t.ex. vara frågan om hemmet eller arbetsplatsen. Utredaren medgav, att om att den misstänkte var tvungen att vistas i hemmet, fick rannsakningsövervakning karaktär av husarrest. Det skulle också enligt förslaget vara möjligt att lämna föreskrifter rörande missbruk. Vidare gavs även en möjlighet till att ställa krav på att olika former av vård genomfördes. Utredaren ansåg detta speciellt lämpligt, om det kunde förutses att den misstänkte senare skulle komma att få en påföljd med ett sådant innehåll. Det viktigaste syftet med att förena rannsakningsövervakningen med föreskrifter om vård, utgjordes emellertid av att det var ett för alla parter passande sätt att utöva kontroll över den misstänkte.[260]

Det var tvunget att effektiva sanktioner skulle kunna tillgripas om problem uppstod. I vanliga fall skulle ett brott mot föreskrifterna leda till omedelbar häktning. Normalt borde också enbart misstanken om nya brott leda till häktning. Även rannsakningsövervakning var alltså en form av villkorlig häktning.

Enligt förslaget skulle åklagaren kunna besluta i frågor om rannsakningsövervakning. Förfarandet förväntades därigenom bli snabbare, samtidigt som domstolarna förskonades från extra arbete.[261] Ansvaret för att tillgodose behovet av övervakare borde inte ligga på kriminalvården.[262] Istället föreslogs att övervakarna skulle vara helt fristående, vilket antogs medföra ett

[258] SOU 1985:27 s. 163.
[259] SOU 1985:27 s. 163 f.
[260] SOU 1985:27 s. 164 f.
[261] SOU 1985:27 s. 166.
[262] Vilket var fallet i förslaget om tillsyn.

större personligt engagemang från deras sida. Särskilt bra var det om lekmän kunde engageras för dessa uppgifter.[263]

7.4.6 Natthäkte

Natthäkte var också ett häktningsalternativ med ursprung i en önskan om att minska antalet misstänkta som frihetsberövades på grund av recidivfara. 1983-års utredning kom med påståendet, att de brott som begicks av personer som riskerade att häktas på denna grund**,** oftast förövades nattetid. Som stöd för påståendet redovisades erfarenheter från frigivningspermissioner, där fångarna nattetid hade lyckats begå nya brott, trots att hård kontroll skett dagtid.[264]

Förslaget innebar att den misstänkte nattetid vistades i häktet och på dagen i frihet. Detta skulle möjliggöra att ett normalt förvärvsliv kunde upprätthållas. För tiden i frihet skulle restriktioner och föreskrifter kunna ges. Ett naturligt inslag var anmälningsskyldighet. Även dagtid skulle den misstänkte anses vara häktad. På samma sätt som för andra häktningssurrogat, innehöll förslaget en häktningssanktion.

Beslut om natthäkte skulle enligt förslaget fattas av domare eller åklagare. Utredaren var noggrann med att påpeka att åtgärden inte antogs medföra att tvångsmedelsanvändningen ökade. Natthäkte var istället tänkt att göra systemet mer flexibelt, genom att ett mellanting mellan vanlig häktning och övriga häktningssurrogat tillskapades.[265]

7.4.7 Kommentar till förslagen om rannsakningsövervakning och natthäkte

Som tidigare nämnts hade de nu redovisade förslagen sitt ursprung i en önskan att minska antalet häktade, främst genom en skärpning av recidivgrunden. Även i detta fall verkar det ha funnits en grundläggande skillnad i synen på tvångsmedelsanvändningen mellan utredning och departement. Utredningen ansåg att det var viktigt att minska antalet häktade, medan departementschefen menade att alla inskränkningar i möjligheterna att häkta var ett hot mot samhällsskyddet och effektiviteten i lagföringen.

Från denna utgångspunkt kom departementschefen fram till att det var orealistiskt att tro att man genom övervakning och föreskrifter, skulle kunna hindra misstänkta från att fortsätta sin brottsliga verksamhet. Den omfattande övervakning som skulle krävas för att göra åtgärden framgångsrik, förväntades medföra betydande kostnader och stora praktiska svårigheter. Det nämndes också i sammanhanget att de vanligt förekommande sociala pro

[263] SOU 1985:27 s. 16.
[264] SOU 1977:27 s. 168.
[265] SOU 1977:27 s. 168 f.

blemen, medförde att förslaget om rannsakningsövervakning inte var praktiskt genomförbart.[266]

När det gällde natthäkte reste departementschefen invändningar mot utredningens antagande att det förelåg störst återfallsrisk under kvällar och nätter. Han anförde som stöd för sin åsikt exempel på brott som vanligtvis begås dagtid: bostadsinbrott, bank- och postrån, och kvalificerade bedrägerier. Slutsatsen blev därför att tvångsmedlet natthäkte i många fall skulle vara mindre lämpat att förhindra återfall.[267]

Departementschefens avslutande kommentar var, att eftersom det hade anförts många invändningar mot de föreslagna alternativen, och då utredningens förslag till förändring av häktningsförutsättningarna inte skulle komma att genomföras, så fanns det inte heller någon anledning att införa de nya häktningsalternativen.

Själva anser vi att det är lätt att instämma i det mesta av kritiken mot förslagen. Man slås även av likheterna med de redan befintliga häktningssurrogaten, vilket också gör det svårt att se förslagen som något som väsentligt skulle kunna förändra förutsättningarna för häktning. Det som skulle göra rannsakningsövervakning effektivt var den långtgående kontrollen som skulle utövas. Vi instämmer här i departementschefens kritik, vilken gick ut på att det skulle vara svårt att utföra övervakning av den här typen. Utredningens förslag, om hur övervakningen borde organiseras, är i detta sammanhang värd en egen kommentar. Utredaren ville som framgått att övervakarna skulle vara helt fristående från kriminalvården, och allra helst utgöras av lekmän. Detta låter naturligtvis tilltalande i teorin, men torde i praktiken vara ogenomförbart. Totalt sett var rannsakningsövervakning ett alternativ som skulle ge dålig effektivitet i förhållande till de resurser som förväntades krävas.

När det gäller natthäkte har vi däremot svårare att instämma i den av departementschefen framförda kritiken. Det kan i och för sig ligga något i påståendet att många typer av brottslighet utförs dagtid. Detta utesluter dock inte att natthäkte kunde tänkas vara ett alternativ vid viss annan typ av brottslighet. Vi anser att styrkan i tvångsmedlet ligger i att åtgärden möjliggör relativt god kontroll över den misstänkte, utan att ett helt nytt övervakningssystem behöver byggas upp. Införandet av ett sådant tvångsmedel torde därför inte innebära några direkta kostnadsökningar, men däremot medföra att en mindre ingripande form av tvångsmedel tillskapas.

[266] Prop. 1986/87:112 s. 60.
[267] Prop. 1986/87:112 s. 61 f.

7.5 Elektronisk övervakning – ett eget förslag till häktningsalternativ

7.5.1 Inledning

När nya idéer och förslag skall diskuteras är det lämpligt att ta avstamp i vilka vinster dessa skulle kunna medföra. Hela detta arbete har haft som utgångspunkt, att tvångsmedel utgör inskränkningar av de grundlagsskyddade rättigheterna. Sådana inskränkningar skall inte vara mer omfattande än vad som är nödvändigt.[268] Häktning är det tvångsmedel som drabbar den misstänkte hårdast, vilket gör det nödvändigt att titta på vilka andra alternativ som kan komma ifråga.

Förhållandet mellan antalet häktningar och de fall då häktningssurrogat kommit till användning, visar också att det finns ett behov av ytterligare alternativ. Det främsta målet med sökandet efter ett nytt alternativ, är att finna ett mindre ingripande tvångsmedel som i vissa fall skall kunna ersätta häktning. För att inte ett nytt förslag skall vara slöseri med papper och tid, är det även viktigt att det är ekonomiskt genomförbart. Verkningsfullhet och kostnadseffektivitet är således ledorden i utvecklandet av nya, mindre ingripande surrogat.

Den tekniska utvecklingen går onekligen snabbt framåt. Detta har emellertid inte påverkat alternativen till häktning, som i princip har fått stå oförändrade sedan införandet av rättegångsbalken. De alternativ som idag finns tillgängliga, används, som tidigare antytts, sällan på grund av att de inte är tillräckligt verkningsfulla. Att genomföra effektivare förslag, som bygger på ungefär samma typ av åtgärder som de redan idag existerande, är förvisso möjligt, men skulle då kosta alltför mycket för att vara praktiskt genomförbara.

När det gäller straffverkställighet har öppenheten för teknikens landvinningar varit större. Elektronisk övervakning har blivit ett vanligt förekommande alternativ till fängelse. Utvärderingarna från användandet av denna form av övervakning har varit genomgående positiva.[269] Detta föranleder oss att föreslå att metoden också införs som straffprocessuellt tvångsmedel.

7.5.2 Utformning

Hur bör tvångsmedlet elektronisk övervakning utformas? Ett tvångsmedel av den här typen består i grunden endast av föreskrifter, främst om var den misstänkte skall befinna sig.[270] Detta gör att elektronisk övervakning ofta får karaktären av husarrest eller utegångsförbud. Till detta knyts emellertid ock

[268] Jfr. med vad som sagts i avsnitt 2.
[269] Se t.ex. prop. 1995/96:156 s. 14 ff.
[270] Edelstam, Henrik: ”Elektronisk övervakning som straffprocessuellt tvångsmedel” s. 631 I: *Juridisk tidsskrift* 1993/94.

så möjligheten att på ett effektivt sätt, exempelvis genom en elektronisk fotboja**,** kontrollera att den misstänkte befinner sig på föreskriven plats. Den stora fördelen med den elektroniska övervakningen är effektiviteten i förhållande till kostnaderna. Övervakningen dras annars med samma nackdelar som reseförbud i kombination med anmälningsskyldighet; det är inte frågan om ett verkligt hinder för den som vill avvika, förstöra bevisning eller begå nya brott. Om den misstänkte avviker, är det dock betydligt lättare att finna denne, förutsatt att informationen om avvikandet kommer rätt personer tillhanda på ett snabbt sätt.

I föregående stycke sades att tvångsmedlet blir en form av husarrest. I förarbetena till försöksverksamheten med elektronisk övervakning uttalades, att övervakningen inte fick resultera i att den misstänkte tvingades tillbringa dygnets alla timmar i hemmet.[271] Det framhölls därför att det var viktigt att den dömde utförde någon form av aktivitet dagtid. Detta torde inte vara av lika stor betydelse om övervakningen används som häktningssurrogat. Dels är det frågan om kortare tider, dels om ett substitut för häktning, ett tvångsmedel som inte tillåter någon form av arbete. Det är naturligtvis positivt om det finns någon form av sysselsättning, men avsaknaden av en sådan bör inte innebära diskvalifikation från häktningsalternativet.

I framtiden kommer det säkerligen finnas billiga och effektiva medel, inte bara för att kontrollera om en person befinner sig på en viss plats, utan också för att övervaka alla förflyttningar som denne gör.[272] Vid övervakning av den här typen, uppkommer frågan om en sådan kontroll verkligen är eftersträvansvärd. Utvärderingen av om inskränkningarna integritetsskyddet går alltför långt, måste dock göras med beaktande av att det är frågan om ett alternativ till häktning.

7.5.3 Förutsättningar för elektronisk övervakning

Det är lätt att konstatera att det finns fall då elektronisk övervakning i hemmet inte är ett lämpligt alternativ. Ett exempel på detta, är när den aktuella brottsligheten har ett samband med hemmet. Det kan röra sig om våldsbrott eller sexuella övergrepp, riktade mot nära anhöriga.

Det nämndes tidigare att elektronisk övervakning dras med nackdelen att det endast är en form av kontroll, som inte kan hindra någon från att utföra en handling. Denna nackdel gör att elektronisk övervakning normalt inte torde vara ett alternativ till häktning när det är frågan om allvarligare brottslighet, och inte heller när det föreligger en stor risk för flykt, kollusion eller återfall.

Elektronisk övervakning synes också kräva fast bostad. Saknas sådan är det svårt att se hur övervakningen skall gå till. Vidare skulle förmodligen detta

[271] Prop. 1993/94:184 s. 22.
[272] Edelstam a.a. s. 633 f.

häktningsalternativ få störst betydelse när tiden i häktet kan förväntas bli lång. Exempel på brott då det kan tänkas vara lämpligt att använda denna form av övervakning, är olika typer av ekonomisk brottslighet, för vilka brottsutredningarna, som framgått, ofta drar ut på tiden.[273] Ett problem är emellertid att det i dessa fall ofta föreligger en stor risk för flykt, vilket kan göra den elektroniska övervakningen otillräcklig.[274]

7.5.4 För- och nackdelar med tvångsmedlet

Ett krav på fast bostad diskvalificerar en hel del misstänkta från tillämpningen av elektronisk övervakning. Detta torde tråkigt nog resultera i en social snedvridning vad gäller tvångsmedelsinsatser: övervakning för de med fast bostad, och häktning för de hemlösa. Detta är olyckligt men inget hållbart argument mot att införa alternativet. Att en grupp människor utsätts för ett onödigt ingripande tvångsmedel medför inte något positivt för någon annan.

Det är uppseendeväckande att elektronisk övervakning inte har införts som ett häktningsalternativ, särskilt eftersom flera av övervakningens största nackdelar är inskränkta till dess användning som straffverkställighetsform. Det kan t.ex. hävdas att elektronisk övervakning är en alltför lindrig påföljd. Denna invändning saknar relevans när det gäller funktionen som tvångsmedel. Tvångsmedel får absolut inte fungera som straff; den misstänkte har än så länge inte blivit dömd för något.

Argumentet att det skulle vara dyrt att införa denna form av tvångsmedel, har inte längre samma vikt, då det skulle bli frågan om en tillämpning av det redan existerande övervakningssystemet.

Tidigare avfärdades kritiken som gick ut på att sociala skillnader medför olikheter i tvångsmedelsanvändningen. Den kritiken har betydligt större tyngd vad gäller funktionen som påföljd. Det kan framstå som stötande att socialt välanpassade får ett mindre kännbart straff.

7.5.5 Krav på samtycke

Häktningssurrogatet övervakning förutsätter, som tidigare nämnts, att den misstänkte samtycker till åtgärden. Frågan är om också den elektroniska övervakningen bör förses med ett sådant krav. I förarbetena till rättegångsbalken motiverades kravet på samtycke vid övervakning med att det var en bestämmelse till förmån för den misstänktes.[275] Resonemanget torde ha samma bärkraft för frågan om elektronisk övervakning. Särskilt bör beaktas

[273] Se vidare avsnitt 3.2.3.2.
[274] Beträffande flyktfaran i dessa fall, se avsnitt 3.3.2.4.2; jfr. med vad som sägs om användningen av elektronisk övervakning vid flyktfara i avsnitt 7.5.9.1.
[275] SOU 1938:44 s. 133.

att det är frågan om en åtgärd som egentligen inte kan hindra den misstänkte från att avlägsna sig från den plats där övervakningen sker. Vid en jämförelse med övervakning enligt 24 kap. 4 § RB, finns det möjligen än större anledning att kräva samtycke till åtgärden. Elektronisk övervakning skulle inte vara begränsad till misstänkta med försämrat hälsotillstånd, vilket ökar risken för avvikanden. Elektronisk övervakning kan också komma att användas vid allvarligare former av brottslighet. Detta gör att det framstår som än mer nödvändigt att försäkra sig om den misstänktes positiva inställning. En faktor som kan tänkas få betydelse för bedömningen av huruvida elektronisk övervakning bör ske, är om det förefaller troligt, att påföljden vid en fällande dom kommer bli densamma.

Skall det t.o.m. krävas att den misstänkte på ett aktivt sätt verkar för elektronisk övervakning? Straffverkställighet genom elektronisk övervakning förutsätter en ansökan från den dömde.[276] Funktionen som tvångsmedel är emellertid så olik den som straffverkställighetsform, att kravet inte är lika motiverat i dessa fall. Det är bl.a. frågan om kortare tider, vilket gör att det bör räcka med att den misstänkte samtycker till åtgärden.

7.5.6 Kombination med föreskrifter

Den elektroniska övervakningen måste förenas med tydliga föreskrifter. Den viktigaste föreskriften torde vara en instruktion om var den misstänkte skall befinna sig. Har denne en sysselsättning är det lämpligt att ett närvarokrav på arbetsplatsen blir en del av föreskrifterna. Vanligtvis bör även en viss anmälningsskyldighet inkluderas. Missbruk är många gånger ett stort problem, och en källa till återfall i brottslighet. Detta gör ett absolut förbud mot intag av droger till en naturlig del av övervakningen. Utöver dessa grundläggande föreskrifter måste det vara möjligt att anpassa åtgärderna för det aktuella behovet. Eftersom beslutsunderlaget ofta är bristfälligt, och tiden som beslutet rör begränsad, kommer emellertid inte en möjlighet till helt individuellt utformade föreskrifter att fylla någon större funktion.

Vad som istället bör vara avgörande för sammansättningen av föreskrifter, är vilken häktningsgrund som föreligger. Även om det är frågan om ett lindrigare tvångsmedel än häktning, måste alla föreskrifter som meddelas vara både nödvändiga och motiverade. Detta är mycket viktigt, bl.a. därför att överträdelser av föreskrifterna kommer att vara sanktionerade.

7.5.7 Sanktioner vid överträdelser av övervakningen

En viktig fråga är vad som skall ske vid överträdelser av den elektroniska övervakningen. Dras en parallell till andra häktningssurrogat, borde en häktningssanktion ingå i systemet. En sådan sanktion kan vara ganska hård, vilket gör det nödvändigt att för den misstänkte klargöra vilken effekt överträ

[276] 2 § 1 st. lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll.

delser kan få. Syftet är att avskräcka den misstänkte från överträdelser. Det kan alltid diskuteras hur effektiv en sådan sanktion är, men något bättre alternativ verkar inte finnas.[277]

Elektronisk övervakning blir i många fall det enda alternativet till häktning. Det är således frågan om en åtgärd i den misstänktes intresse. Som vi tidigare konstaterat kan elektronisk övervakning komma att användas även vid mer kvalificerade risker, vilket gör häktningssanktionen än mer nödvändig. Kravet i 25 kap. 9 § RB för att den misstänkte skall kunna undgå häktning, är att det skall vara uppenbart att skäl för häktning saknas, vilket gör häktning till en närmast oundviklig konsekvens vid överträdelser. Straffverkställighet genom elektronisk övervakning är också sanktionerat på detta sätt.[278] Det kan därför framstå som rimligt att även det straffprocessuella tvångsmedlet elektronisk övervakning skall ha en sådan sanktion**.** Sanktionsregeln bör ändå ge ett visst utrymme för att bortse från bagatellartade överträdelser.

7.5.8 Ett tillämpningsområde utanför häktningsfallen?

Skall elektronisk övervakning endast vara ett alternativ till häktning, eller skall åtgärden ges ett vidare tillämpningsområde? Frågan aktualiseras främst vid en jämförelse med reseförbudets och anmälningsskyldighetens utformning. Som tidigare påpekats, föreligger det ett antal skillnader mellan dessa tvångsmedel och häktningsreglerna, vilket gör att tillämpningsområdet för surrogaten blir vidare. Främst rör det sig om skillnader vad gäller beviskrav och brottets svårhetsgrad. Det påpekades tidigare att dessa skillnader medför vissa problem, exempelvis vad gäller sanktionssystemets utformning.[279]

Elektronisk övervakning är ett ingripande tvångsmedel, betydligt mer ingripande än reseförbud och anmälningsskyldighet. Detta talar för att tillämpningsområdet bör vara identiskt med vad som omfattas av häktningsreglerna.[280] Då undviks också den potentiella konflikten med sanktionssystemet. För att åstadkomma likhet mellan systemen borde också en bestämmelse om elektronisk övervakning innehålla en proportionalitetsregel. En sådan regel medför flera fördelar. Den utgör främst ett påpekande om att det är viktigt att i varje enskilt fall beakta omständigheter som väger för och emot användandet av tvångsmedel, men det är också ett skydd mot automatisk tillämpning i fall då det är tveksamt om övervakning bör ske.

[277] För ett närmare resonemang kring häktningssanktonen, se avsnitt 7.2.6.
[278] 14 § lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll.
[279] Se vidare avsnitt 7.2.6.
[280] En åsikt som delas av Edelstam. Han anser att frihetsinskränkningen är lindrigare än vid häktning, men inte så mycket lindrigare att det motiverar avsteg från kravet på sannolika skäl och ett års fängelse i straffskalan, se Edelstam a.a. s. 637.

7.5.9 Närmare om elektronisk övervakning vid huvudregelns häktningsgrunder

7.5.9.1 Elektronisk övervakning vid flyktfara

Elektronisk övervakning skulle säkerligen komma till störst användning vid flyktfara. Denna form av övervakning är lämpad att användas vid inte alltför allvarliga former av flyktfara. Som tidigare nämnts, är det verkliga tvångsmedlet en föreskrift om husarrest, och den elektroniska övervakningen endast ett sätt att kontrollera att föreskriften efterföljs. Detta gör att alternativet inte kan användas när det föreligger stor risk för avvikande. Särskilt gäller detta om det är frågan om risk för flykt från landet, som kan innebära att alla chanser för lagföring och straff går förlorade. För att göra övervakningen effektivare bör det också vara möjligt att beslagta exempelvis pass och legitimation.

Bortsett från de allvarligaste fallen, kan elektronisk övervakning således bli ett betydelsefullt alternativ i flyktfallen. Betydelsen inskränks dock av att flyktfara ofta har ett nära samband med avsaknad av fast bostad**,** vilket som tidigare framgått borde utesluta surrogatets tillämplighet.

7.5.9.2 Elektronisk övervakning vid kollusionsfara

Elektronisk övervakning som häktningssurrogat, skulle säkerligen fylla minst funktion vid kollusionsfara. Samtidigt vore denna form av övervakning sannolikt det tvångsmedel som, vid sidan av häktning, skulle vara mest effektivt för att förhindra illojalt agerande av den misstänkte. För att göra elektronisk övervakning mer verkningsfullt vid kollusionsfara kan det vara nödvändigt att lägga till ytterligare kontrollmetoder. Särskilt intressant skulle en kombination av elektronisk fotboja och teleövervakning vara. Genom detta åtgärdspaket borde sannolikt en stor grupp av otillåtna handlingar kunna förebyggas. Dock skulle det krävas än mer omfattande övervakning, eventuellt avlyssning och förbud att ta emot besök, för att förhindra alla typer av missbruk. Detta system skulle troligen bli alltför dyrt för att anses som ett realistiskt alternativ till häktning. Frågan är också om en sådan omfattande övervakning vore acceptabel ur integritetssynpunkt, och även för den misstänkte vara att föredra framför häktning.

Det är svårt att finna ett bra och verkningsfullt alternativ till häktning, när kollusionsfara föreligger. Det som gör det så svårt är att alternativen hela tiden jämförs med häktningens effektivitet. Att så sker är ofrånkomligt, men samtidigt är det viktigt att komma ihåg att elektronisk övervakning ändå torde vara det enda möjliga alternativet. Med beaktande av proportionalitetsprincipen och häktningsreglernas fakultativa karaktär, bör därför elektronisk övervakning ha en funktion att fylla, även vid kollusionsfara.

7.5.9.3 Elektronisk övervakning vid recidivfara

Vilken funktion kan elektronisk övervakning fylla vid fall av häktningsgrunden recidivfara? Det finns ingen anledning att i lagstiftningsarbetet reservera ett surrogat för en viss häktningsgrund. Det förefaller lämpligt att låta rättstillämpningen i stort, och domaren i det enskilda fallet, bedöma om elektronisk övervakning kan vara tillräckligt effektivt. Vid inte alltför allvarliga former av recidivfara kan säkerligen elektronisk övervakning vara ett lämpligt alternativ. När det inte rör sig om risk för återfall i allvarligare former av brottslighet, exempelvis grövre våldsbrott, då inte ens en mindre risk för återfall kan tolereras, bör sannolikt denna form av övervakning medföra en minskad användning av häktning.

De tidigare föreslagna alternativen, tillsyn och rannsakningsövervakning, har mycket gemensamt med vårt förslag, bortsett från att det i det senare har inkluderats ett effektivt och förhållandevis billigt sätt att kontrollera om föreskrifterna efterlevs. Tillsyn och rannsakningsövervakning har båda varit avsedda att i vissa fall kunna ersätta just häktning på grund av återfallsrisk. Den främsta kritiken mot förslagen gick ut på att de var antingen för ineffektiva eller för dyra att genomföra. Denna kritik är inte lika berättigad vad gäller elektronisk övervakning.

8 Möjligheten för åklagaren att meddela restriktioner

8.1 Meddelande av restriktioner

Med tillstånd för åklagaren att meddela restriktioner menas tillåtelse för denne att besluta om inskränkningar i den frihetsberövades kontakter med omvärlden. Bruket av restriktioner regleras av lagen (1976:371) om behandlingen av häktade och anhållna m.fl. (HäktL). De inskränkningar som enligt denna lag kan komma ifråga, avser exempelvis rätten att vistas med andra (3 §), ha tillgång till tidningar (6 §), och möjligheten att kontakta omvärlden (10-12 §§). Restriktioner kan även göras partiella; på så sätt kan t.ex. bevakade besök och avlyssnade telefonsamtal tillåtas. De vanligast förekommande restriktionerna är förbud mot att använda telefon, ta emot besök, samt inskränkningar i brevkorrespondensen.[281]

I likhet med vad som gäller för övriga tvångsåtgärder, är åklagarens möjlighet att meddela restriktioner underkastad proportionalitetsprincipen. Vid proportionalitetsprövningen bör särskilt beaktas att det är frågan om åtgärder som kan medföra stora intrång i den personliga integriteten. Vid sidan av detta är upprätthållandet av restriktioner högst resurskrävande.

Möjligheten att meddela restriktioner motiveras med att brottsutredningen och rättegången måste kunna säkerhetsställas även i de fall då det föreligger risk för att den misstänkte på något sätt, trots att han frihetsberövats, kan komma att vidta illojala åtgärder. Bland de ageranden som räknas upp i förarbetena märks exempelvis att den häktade, genom kontakter med utomstående, förmår dessa att undanröja bevismateriel, eller att den misstänkte själv kontaktar vittnen för att med hot om repressalier söka få dem att ändra sina utsagor till huvudförhandlingen.[282] Oftast bibehålls också restriktionerna fram t.o.m. huvudförhandlingen.[283]

8.2 Sambandet mellan häktningsgrunden och åklagarens möjlighet att meddela restriktioner

8.2.1 Bakgrunden till den nuvarande regleringen

För att åklagaren skulle kunna besluta om restriktioner för den häktade krävdes, fram till en lagändring 1993, enbart att häktningsbeslutet var grun

[281] Ds 1996:46 s. 52.
[282] Prop. 1997/98:104 s. 33 f.
[283] Ds 1996:46 s. 56 f.

dat på kollusionsfara.[284] Om åklagaren meddelade restriktioner, kunde dessa i sin tur endast överklagas till överordnad åklagare. Möjligheten att överklaga domstolens bedömning av huruvida kollusionsfara förelåg, tog HD ställning till i två uppmärksammade avgöranden:

> NJA 1980 s. 444 rörde frågan huruvida åklagare hade rätt att överklaga ett avgörande grundat på ”fel” häktningsgrund. Åklagaren hade i tingsrätten begärt Torbjörn B. häktad såsom på sannolika skäl misstänkt för bl.a. grov stöld, då det skäligen kunde befaras att denne skulle avvika, och genom undanröjande av bevis eller på annat sätt, försvåra sakens utredning. Tingsrätten förklarade Torbjörn B. häktad. Som skäl för sitt beslut angav tingsrätten att denne var på sannolika skäl misstänkt för den aktuella brottsligheten, och att flyktfara förelåg. Riksåklagaren överklagade tingsrättens beslut, eftersom beslutet inte grundats på kollusionsfara, och därför inte gav åklagaren möjlighet att meddela restriktioner.
>
> HD avvisade riksåklagarens överklagande, då tingsrätten genom sitt beslut bifallit åklagarens talan, och denna enligt domstolen inte fick fullföljas enbart vad avsåg skälen för beslutet.

Efter detta avgörande stod det klart att åklagaren saknade möjlighet till överprövning av om häktningsgrunden kollusionsfara förelåg eller ej, och därmed också huruvida restriktioner skulle få meddelas. I och för sig fanns inget som hindrade denne från att vid en senare omhäktningsförhandling hävda att kollusionsfara förelåg. Med tanke på det som tidigare sagts om att kollusionsfaran i regel minskar i takt med utredningstiden, måste dock hans möjligheter att framgångsrikt åberopa denna häktningsgrund vid en andra förhandling varit små. Vidare torde av samma skäl nyttan av restriktioner, sedan flera veckor förflutit efter det första häktningsbeslutet, i regel ha varit mycket liten.

I det andra rättsfallet var situationen den motsatta; nu var det den misstänkte som ville överklaga den av tingsrätten åberopade häktningsgrunden:

> I NJA 1989 s. 747 hade misstänkte Christer L. anfört besvär, och yrkat att Göta hovrätt skulle undanröja häktningsgrunden kollusionsfara. Som skäl för sitt överklagade angav Christer L. att han ville börja avtjäna ett honom tidigare ådömt fängelsestraff, och att någon möjlighet till detta inte fanns så länge han var häktad på grund av kollusionsfara. Hovrätten tog upp Christer L.:s överklagande till prövning, eftersom man ansåg att häktningsgrunden hörde till domslutet. Hovrätten motiverade sitt ställningstagande med att grunden i detta fall hade viktiga rättsverkningar för Christer L. Emellertid fann domstolen att kollu

[284] 24 kap. 5 a § infördes genom lagen (1993:1408) om ändring av rättegångsbalken. Det tidigare kravet på kollusionsfara var inte lagfäst, utan framgick endast av förarbetena till lagen (1976:371) om behandlingen av häktade och anhållna m.fl. (Prop. 1975/76:90 s. 54), jfr. JO 1978/79 s. 40.

sionsfara förelåg, varför besvären lämnades utan bifall. Christer L. överklagade hovrättens beslut.

HD nämnde i skälen för sitt beslut NJA 1980 s. 444. Man konstaterade dock även att domstolen i ett senare avgörande, NJA 1983 s. 894, hade ansett att den av häktningsbeslutet omfattade brottsligheten hörde till domslutet, eftersom detta kunde ha stor betydelse för den häktade i fall då denne begärts utlämnad.[285] Med hänsyn till att åklagaren allt efter behov kunde göra restriktionerna partiella, och även dra tillbaka dem, ansåg emellertid domstolen att den åberopade häktningsgrunden inte hade samma betydelse för den häktade, som för vilken brottslighet som han häktades. Enligt ett förarbetsuttalande, som hade gjorts efter NJA 1980 s. 444, krävdes vidare en lagändring för att överklagande av häktningsgrunder skulle kunna tillåtas.[286] Med undanröjande av hovrättens beslut avvisade därför HD Christer L.: s talan.

Mot bakgrund av det tidigare avgörandet i NJA 1980 s. 444, kunde man tycka att utgången i detta senare mål var ganska given. HD:s motivering tyder emellertid på att så inte var fallet. Skälen för beslutet omfattar flera sidor, vilket skall jämföras med motiveringen i NJA 1980 s. 444, som består av en enda mening. I stället för att enbart hänvisa till det första rättsfallet, underkastade domstolen den misstänktes skäl, för att få häktningsgrunden överprövad, en noggrann granskning. Bakom detta agerande låg med all sannolikhet hänsynstaganden till den enskildes rättssäkerhet och dennes möjlighet att överklaga ett beslut som är till hans nackdel. Underligt är att HD verkar ha lagt så stor vikt vid NJA 1983 s. 894, som förvisso också rörde frågan om möjligheten till överklagande, men ändå innehöll särskilda komplikationer, då saken gällde ett utlämningsärende. Fokuseringen på detta rättsfall blir svårförståelig, även om man accepterar att fallen var jämförbara. Att den häktades intresse av en överprövning var större i det första rättsfallet, utesluter väl i sig inte att dennes skäl för att få grunderna till häktningsbeslutet prövade i det andra målet, var så beaktansvärda, att de motiverade en möjlighet till överprövning?

Efter NJA 1989 s. 747 stod det klart, att den misstänktes enda möjlighet till att få de av åklagaren beslutade restriktionerna omprövade, var att vända sig till en överordnad åklagare. Att denna situation var ohållbar framkom sedan Europarådets kommitté för förhindrande av tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling rekommenderat Sverige att vidta åtgärder, för att tillförsäkra en frihetsberövad person möjligheten att överklaga honom ålagda restriktioner till en oberoende instans.[287]

Efter en lagändring 1993 ändrades den nu beskrivna ordningen, genom att åklagarens möjligheter att meddela restriktioner gjordes beroende av att rät

[285] Jfr. 4 § 1 st. lagen (1957:668) om utlämning för brott.
[286] Se prop. 1986/87:112 s. 61 f.
[287] CPT (91) 80 s. 24.

ten, i ett uttryckligt beslut, bifallit en begäran om detta (24 kap. 5 a § RB).[288] För att rätten skulle kunna ge ett sådant tillstånd uppställdes kravet att kollusionsfara måste föreligga. Denna modell valdes, eftersom en möjlighet att begära omprövning av tingsrättens häktningsskäl ansågs stå i dålig samklang med förbudet mot att överklaga domsskäl.[289] Samtidigt med denna ändring erhöll den misstänkte en möjlighet att särskilt överklaga domstolens bifall till åklagarens begäran att meddela restriktioner.

För att hålla restriktionsanvändningen vid ett minimum gavs, genom ytterligare ett tillägg 1998, den misstänkte även rätt att överklaga av åklagaren meddelade restriktioner.[290] Möjligheten till överprövning av överordnad åklagare bibehölls dock i viss mån även efter lagändringen.[291]

8.2.2 Tillämpningen av de gällande bestämmelserna

8.2.2.1 Allmänt

Med det nuvarande systemet fungerar rättens tillstånd till åklagaren som ett slags rambeslut. Domstolens ställningstagande innebär i sig inte att den häktade åläggs restriktioner. Det är istället åklagaren som genom tillståndsbeslutet ges en form av bemyndigande att vidta lämpliga åtgärder. Åklagaren eller förundersökningsledaren avgör sedan, i enlighet med HäktL och sina övriga tjänsteåligganden, vilka inskränkningar som skall göras. Ett tillstånd att meddela restriktioner skall vidare ex officio omprövas av rätten, vid en omhäktningsförhandling i tingsrätten, eller efter ett överklagande av häktningsbeslutet i dess helhet till hovrätten (24 kap. 5 a § RB). Om åklagaren vid denna senare förhandling inte begärt ett fortsatt tillstånd till restriktioner, skall det tidigare meddelade tillståndet förfalla.[292]

Åklagaren kan för övrigt även meddela restriktioner för såväl anhållna som gripna (23 § HäktL). Med hänsyn till de korta tidsfrister som gäller för dessa typer av frihetsberövanden, krävs dock inte något beslut av rätten i dessa fall. Det finns även en möjlighet för åklagaren att i undantagsfall meddela restriktioner för häktade, utan något föregående domstolsbeslut. Detta framgår av 24 kap. 5 a § 2 st. RB, som dock gör tillåtligheten av sådana restriktioner beroende av att det är nödvändigt på grund av omständigheter som tillkommit efter häktningsförhandlingen. Dessutom skall åklagaren, efter det att restriktionerna meddelats, samma dag eller senast dagen efter, underställa dem rättens prövning.

[288] Lagen (1993:1408) om ändring av rättegångsbalken.
[289] Prop. 1993/94:24 s. 70. Se beträffande detta förbud exempelvis NJA 1877 s. 307 och NJA 1980 s. 179.
[290] Lagen (1998:601) om ändring av rättegångsbalken.
[291] Prop. 1997/98:104 s. 43.
[292] Jfr. Prop. 1997/98:104 s. 44, 65.

Däremot verkar det inte vara möjligt för rätten att bevilja åklagaren tillstånd att meddela restriktioner vid häktning enligt 24 kap. 2 § RB:

> Åklagaren begärde i RH 2000:4 Sergei O. häktad som på sannolika skäl misstänkt för snatteri. Som grunder angavs att det fanns risk att denne genom att undanröja bevis eller på annat sätt skulle försvåra sakens utredning, samt att han saknade känt hemvist inom riket och det förelåg risk för att han genom att bege sig från riket skulle undandra sig lagföring eller straff. Sergei O. bestred häktningsyrkandet, men hade ingen erinran mot att bli ålagd restriktioner, om tingsrätten skulle finna att kollusionsfara förelåg. Tingsrätten förklarade Sergei O. häktad på de skäl som åklagaren hade anfört, och biföll dennes begäran om tillstånd att meddela restriktioner. Häktningsbeslutet överklagades.
>
> Svea hovrätt lämnade Sergei O.:s yrkande om att bli försatt på fri fot utan bifall. Domstolen fastslog därefter att det för snatteri inte är föreskrivet strängare straff än sex månader, och att häktning för sådant brott, enligt 24 kap. 2 § RB, inte kunde grundas på kollusionsfara. Med hänsyn till detta saknade rätten möjlighet att meddela tillstånd till restriktioner enligt 24 kap. 5 a §. Domstolen upphävde därför tingsrättens tillståndsbeslut.

Trots att 24 kap. 5 a § RB inte innehåller någon form av begränsning, avseende vilken häktningsregel eller häktningsgrund som förutsätts ha använts för att tillstånd till restriktioner skall kunna meddelas, har således Svea hovrätt i detta fall vägrat att ge sådant tillstånd med hänvisning till den åberopade häktningsregeln. Domstolen har fattat sitt beslut, till synes utan att ta ställning till huruvida kollusionsfara förelegat. Mindre anmärkningsvärt, med hänsyn till det som tidigare anförts om användningen om tvångsmedel, är att rätten inte fäst något avseende vid den misstänktes medgivande till restriktioner.[293]

Kanske kan hovrättens ställningstagande förklaras av den tidigare gällande ordningen och dess klara koppling mellan restriktioner och kollusionsfara som häktningsgrund. Domstolen har med hänsyn till detta samband troligen inte önskat utvidga möjligheten att meddela restriktioner till fall då förekomsten av kollusionsfara saknar betydelse för bedömningen av själva häktningsfrågan. En parallell kan dras till ett uttalande som gjordes i förarbetena till införandet av 24 kap. 5 a §. Enligt detta måste vid häktning enligt 24 kap. 1 § 2 st. ett uttryckligt konstaterande göras av att kollusionsfara föreligger, för att restriktioner skall kunna meddelas.[294] Uttalandet kan sägas innebära en markering av sambandet mellan kollusionsfara som häktningsgrund och tillstånd till restriktioner. Det torde emellertid i sig inte utesluta att konstaterandet görs utanför häktningsskälen.

[293] Se avsnitt 2.3 och 3.3.1.
[294] Prop. 1993/94:24 s. 68 f.

8.2.2.2 Särskilt om prövningen av behovet av restriktioner

Ett av målen med ett ökat domstolsinflytande var att se till att restriktioner endast förekom då det var absolut nödvändigt. Detta ansågs mycket viktigt, inte minst med tanke på att Sverige, vid en internationell jämförelse, låg på en förhållandevis hög nivå i fråga om antalet meddelade beslut om inskränkningar av den häktades kontakter med omvärlden.[295] För att detta mål skall kunna uppnås krävs att rätten, för det första låter åklagarens påstående om kollusionsfara underkastas en ordentlig prövning, och för det andra gör en självständig bedömning av om restriktioner verkligen är nödvändiga. Sedan den misstänkte frihetsberövats, finns kanske ingen risk för att denne undanröjer bevis, eller på annat sätt försvårar sakens utredning. Att i denna fråga enbart förlita sig till åklagarnas bedömning, torde stå i dålig överensstämmelse med lagstiftarens intentioner.

En enkätundersökning som gjordes efter införandet av 24 kap. 5 a § RB tyder dock på att lagstiftningsreformens åsyftade effekter uteblivit.[296] På frågan om i vilken utsträckning åklagaren brukar få bifall till en begäran om tillstånd att meddela restriktioner, svarade i stort sett samtliga domare att rätten ”alltid”, ”regelmässigt”, ”nästan alltid”, ”nästan undantagslöst” eller ”i stor utsträckning” bifaller åklagarens begäran. Vissa domare sade sig t.o.m. behandla frågan som direkt avhängig av huruvida kollusionsfara bedömdes föreligga.

Enkätsvaren är anmärkningsvärda eftersom 24 kap. 5 a § enbart föreskriver att restriktioner *får* meddelas om kollusionsfara föreligger. Bestämmelsen är således fakultativ, varför exempelvis proportionalitetsprincipen borde få stor betydelse vid rättens prövning av åklagarens begäran. Enligt 24 kap. 14 § 2 st. skall vidare åklagaren, i samband med sin begäran om att få meddela restriktioner, tydligt ange skälen för dessa.[297] Ofta torde visserligen dessa vara identiska med de omständigheter som åberopats som grund för kollusionsfara; om det med hänsyn till utredningen är möjligt, bör dock skälen för de enskilda restriktionerna kunna preciseras. Att åklagaren, som ibland sker, enbart konstaterar att ”…och så begärs det tillstånd att få meddela restriktioner”, kan knappast anses som tillräckligt.

För att tingsrätten skall kunna få ett fullgott underlag för sin bedömning i restriktionsfrågan, kan det tyckas att domstolen måste få vetskap om vilka restriktioner, som åklagaren avser att meddela. Ändå svarade en överväldigande majoritet av domarna i den ovannämnda undersökningen ”nej” på frågan om åklagaren brukar precisera vilken typ av restriktioner han avser att använda. Samtidigt förklarade nästintill samtliga åklagare att de aldrig anmodas att redogöra för de restriktioner, som de avser att meddela.[298] Hu

[295] Prop. 1993/94:24 s. 68.
[296] Ds 1996:46 s. 37 ff.
[297] Prop. 1997/98:104 s. 51 f.; jfr. 19 c § förordningen (1976:376) om behandlingen av häktade m.fl.
[298] Ds 1996:46 s. 43.

ruvida domarna eller åklagarna kan sägas agera felaktigt, låter vi vara osagt. Däremot stärker uppgifterna vårt tidigare påstående, att lagstiftningen om utökad domstolsprövning inte fått något större genomslag. Det finns heller inget som tyder på att andelen häktade med restriktioner har minskat efter införandet av de nya reglerna.[299] Vidare visade den tidigare nämnda enkätundersökningen att den nya överklagandemöjligheten, åtminstone fram tills tiden för undersökningen, använts mycket sparsamt; fyra femtedelar av landets tingsrätter hade aldrig varit med om att ett tillstånd att meddela restriktioner överklagats särskilt.

Mot bakgrund av det ovanstående kan man således dra slutsatsen att lagstiftaren, genom införandet av bestämmelsen om restriktionsprövning och utan att rucka på förbudet mot att överklaga domskäl, visserligen gav såväl åklagare som den misstänkte, möjlighet att överklaga ett häktningsbeslut som har betydelse för meddelandet av restriktioner. Däremot synes inte inslaget av domstolsprövning i realiteten ha ökat. Lagstiftaren verkar emellertid ha accepterat denna utveckling, och ansett det viktigare att rätten i varje fall gör en ordentlig prövning av huruvida kollusionsfara föreligger, än att den företar en självständig prövning av huruvida åklagarens begäran om tillstånd att meddela restriktioner skall bifallas.[300] Då mycket sålunda tyder på att åklagarens begäran om att få meddela restriktioner regelmässigt bifalls, om kollusionsfara bedöms föreligga, kan man tycka att möjliga framtida restriktioner åtminstone borde beaktas vid själva häktningsbeslutet. Detta torde sällan ske, paradoxalt nog just på grund av att åklagaren endast i undantagsfall underrättar rätten om vilka restriktioner som kan komma att meddelas.

[299] Ds 1996:46 s. 10 f.
[300] Jfr. med vad som sägs i prop. 1997/98:104 s. 35 f.

9 Häktningsreglerna i praktisk tillämpning

9.1 Inledning

Följande avsnitt bygger på uppgifter hämtade ur Statens offentliga utredningar och Domstolsverkets rapporter.[301] Dessa uppgifter bygger i sin tur på statistik sammanställd av Riksåklagaren och Domstolsverket, men framförallt på mål och enkätundersökningar genomförda i ett urval av tings- och hovrätterna.[302] Statistiken omfattar vissa utvalda år från 1984 till 1997. Dessvärre har vi inte lyckats med att göra senare uppgifter tillgängliga för jämförelse.

9.2 Bifallsfrekvens

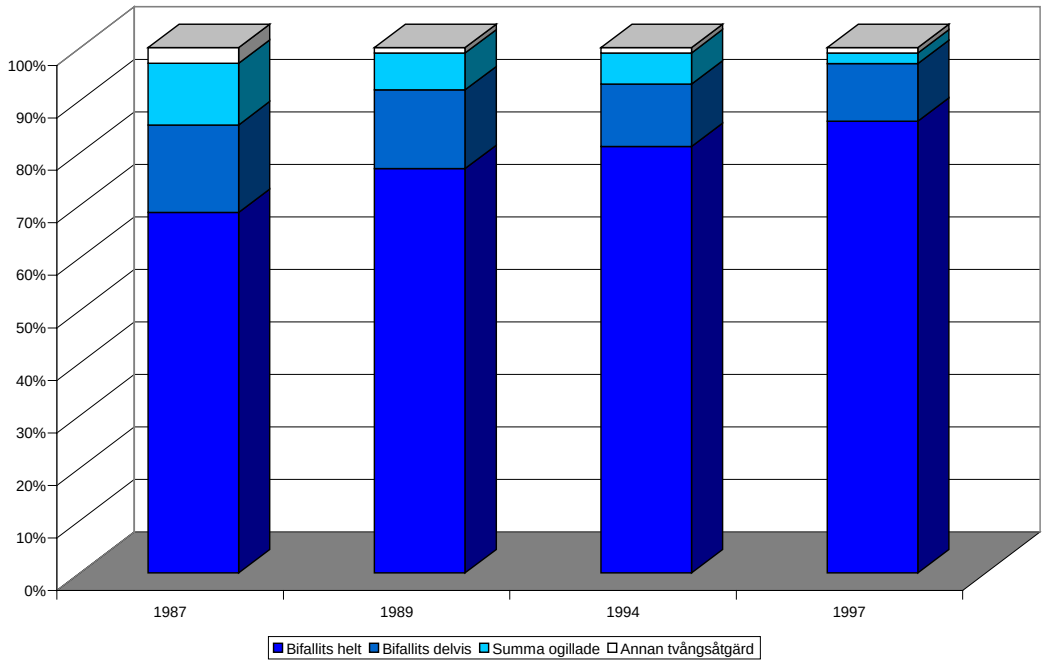

Diagram 1: Bifallsfrekvens av häktningsyrkanden i första instans

Diagrammet visar en tydlig trend av ökad bifallsfrekvens från 1987 och framåt. Läggs som brukligt de båda bifallsposterna ihop, har andelen bifallna häktningsframställningar ökat från 87 % år 1987, till 97 % år 1997. Med tanke på att majoriteten av domarna samtidigt ansett att deras bedömnings

[301] SOU 1985:27; DV rapport 1989:9; 1995:2; samt 1997:6.
[302] Se beträffande statistikunderlaget vidare SOU 1985:27 s. 87; samt DV rapport 1989:9 s. 3 ff.; 1995:2 s. 11 f. och 1997:6 s. 8.

underlag försämrats efter förkortningen av fristtiderna, kan denna förändring framstå som något oroväckande.[303] Till viss del torde emellertid införandet av det gemensamma, och i förhållande till den tidigare regleringen lägre beviskravet risk, kunna förklara förändringen.

Av utredningarna från 1989 och 1994 framgår också att den i särklass vanligaste anledning till ogillande varit att ingen av de särskilda häktningsgrunderna ansetts föreligga.[304]

9.3 Använt beviskrav

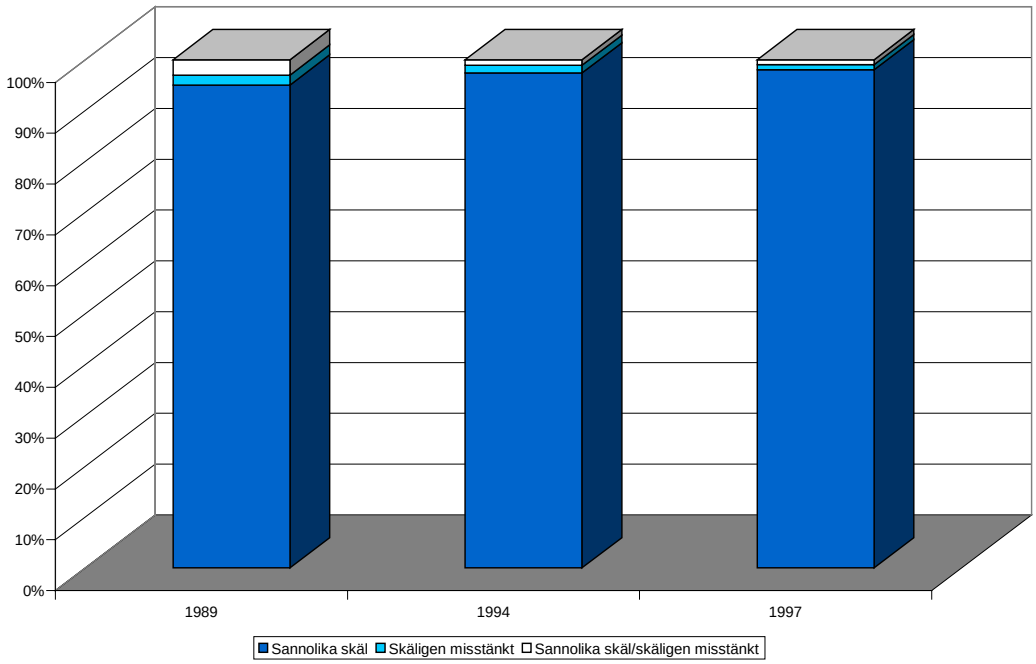

Diagram 2: Använt beviskrav

En förklaring av posten sannolika skäl/skäligen misstänkt är kanske på sin plats. I dessa fall har den misstänkte häktats på såväl sannolika skäl som skälig misstanke, då det funnits olika misstankegrader vid flera brottstillfällen.[305]

Som synes har utredningshäktningen minskat i betydelse efter dess införande 1988. Anledningen till varför andelen utredningshäktningar mer än halverats sedan denna tidpunkt, går endast att spekulera i. Möjligen har häktningsformens mycket korta tidsfrister gjort att åklagarna funnit den alltför besvärlig att tillämpa. I DV rapport 1995:2 ser man det sparsamma nyttjan

[303] Beträffande försämringen av utredningsmaterialet efter häktningsreformen, se DV rapport 1989:9 s. 33, 39 f. Mycket tyder även på en fortsatt försämring, jfr. DV rapport 1995:2 s. 30.
[304] DV rapport 1995:2 s. 18.
[305] DV rapport 1997:6 s. 6.

det av utredningshäktning som ett tecken på bibehållen rättssäkerhet.[306] Frågan är dock om detta nödvändigtvis är den enda möjliga förklaringen till utvecklingen. Den ökande bifallsfrekvensen, som tidigare redovisats, kan även tänkas bidra till att åklagaren istället väljer häktning enligt huvudregeln, då avslag på häktningsframställningar på grund av misslyckad bevisning i fråga om brottsmisstanken är sällsynta.

9.4 Förekomsten av de olika häktningsgrunderna

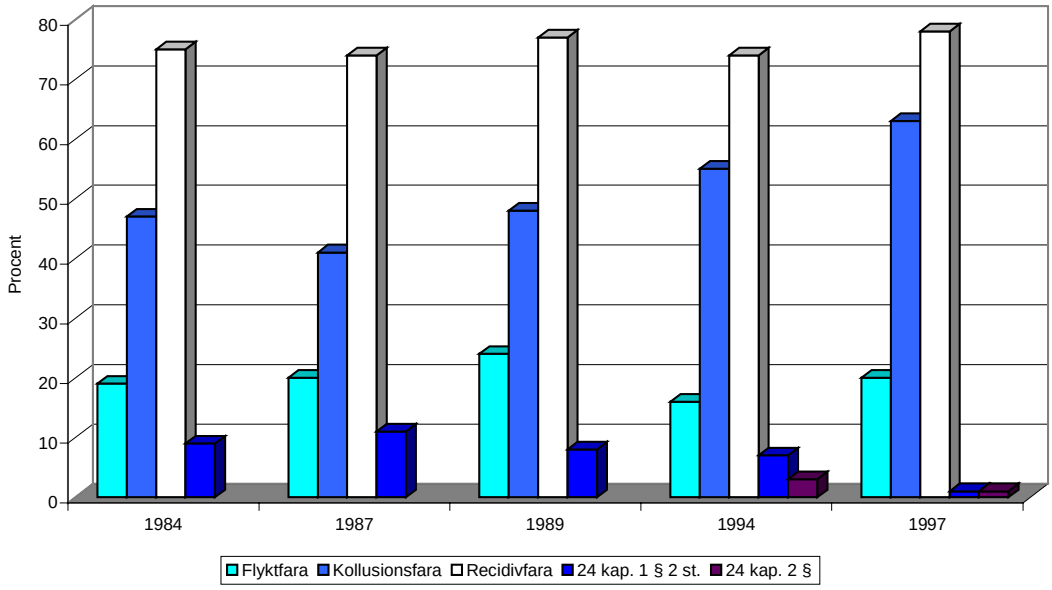

Diagram 3: Förekomst av häktningsgrunder i häktningsbeslut

Inledningsvis skall ett förtydligande göras. Diagrammet visar den sammanlagda förekomsten av de redovisade häktningsgrunderna. Att det totala procenttalet för vart och ett av åren överstiger 100, beror på att ingen hänsyn tagits till att flera grunder ofta åberopas för att motivera ett och samma häktningsbeslut. Den vanligaste kombinationen av häktningsgrunder har vid samtliga undersökningstillfällen varit konstellationen kollusions- och recidivfara.

En intressant första iakttagelse är att användandet av recidivfara har hållit en genomgående stabil, hög nivå kring 75 %, vid samtliga undersökningstillfällena. Kanske har således lagrådets farhågor, om en slentrianmässig tillämpning av denna häktningsgrund, inte realiserats.[307] Däremot har den behållit sin ställning som den överlägset mest använda häktningsgrunden.

[306] DV-rapport 1995:2 s. 78.
[307] Prop. 1986/87:112 s. 85 f.

Dock verkar förekomsten av kollusionsfara ha ökat stadigt med undantag för en liten nedgång 1987. Möjligen kan denna omständighet ha motverkat en stegring av recidivfarans användningsfrekvens. Att kollusionsfara åberopas i allt fler häktningsbeslut, har även ansetts bekräfta de tidigare åsikterna om att häktningsunderlaget försämrats sedan 1988.

Vid sidan av de två vanligaste häktningsgrunderna märks en drastisk nedgång i åberopandet av häktningspresumtionen i 24 kap. 1 § 2 st. RB mellan åren 1994 och 1997. Det är beklagligt att vi inte haft tillgång till senare statistik för att kontrollera om denna minskning endast varit tillfällig, eller början på en ny trend.

9.5 Överklagandefrekvens

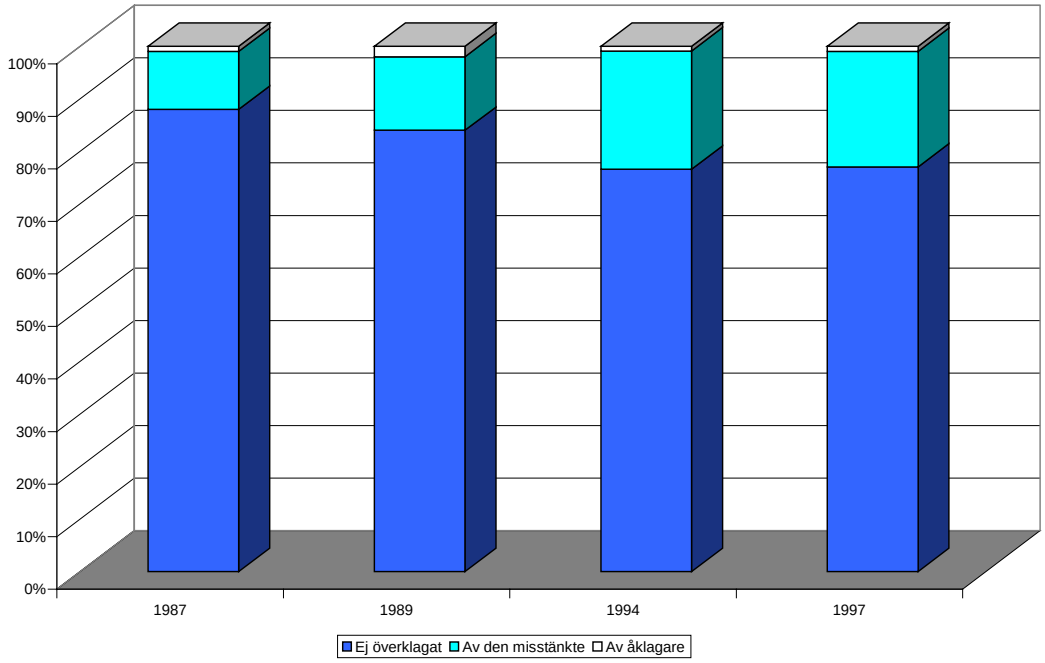

Diagram 4: Överklagandefrekvens

Diagrammet visar en tydlig ökning av andelen överklagade häktningsbeslut. Klart är också att det är de misstänkta som står för nästan hela ökningen, medan åklagarnas andel av överklagandena i princip varit oförändrad. Det är naturligtvis lätt att dra en parallell mellan dessa uppgifter och den ökande bifallsfrekvensen, som visats i diagram 1. Något stöd för ett sådant samband är dock svårare att finna.

9.6 Ändringsfrekvens

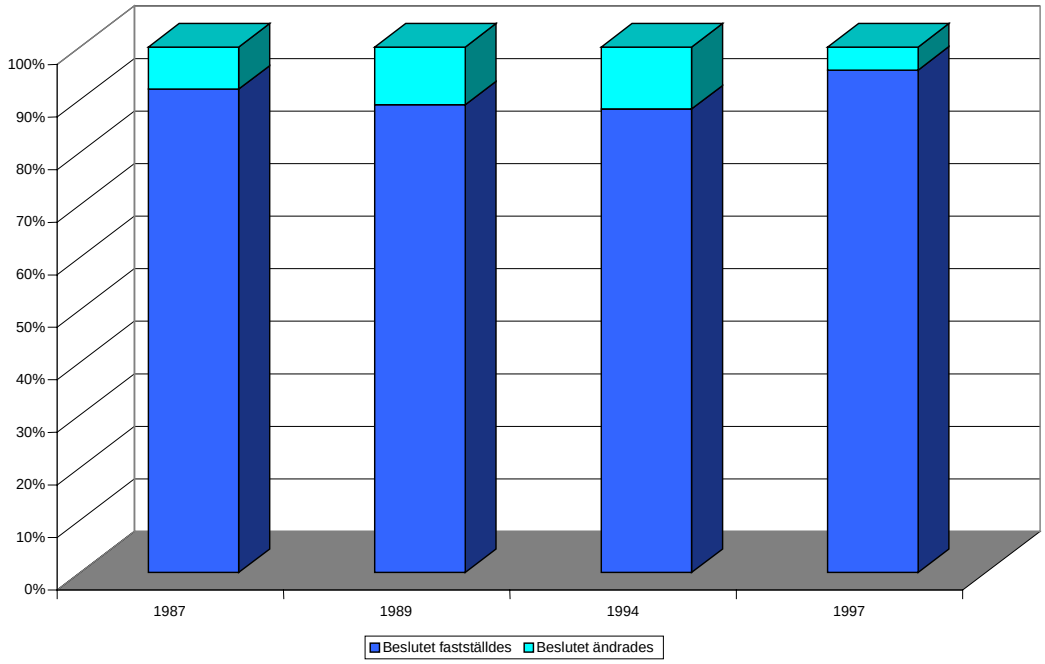

Diagram 5: Ändringsfrekvens

Ingen särskild trend kan utläsas av diagrammet. Värt att notera är att 1997 uppvisar den lägsta ändringsfrekvensen, samtidigt som det föregående diagrammet har visat att andelen överklaganden var som störst detta år.

Den vanligaste orsaken till en ändring av tingsrättens häktningsbeslut har hittills varit att någon eller några av häktningsgrunderna inte föreligger.[308] Märk väl att en ändring inte behöver innebära att tingsrätten fattat ett felaktigt beslut. Istället kan många gånger en häktningsgrund, som förelegat vid det första häktningsbeslutet, minskat i betydelse fram till det andra avgörandet. Detta torde vara särskilt vanligt vid häktning på grund av kollusionsfara.

[308] Se exempelvis DV rapport 1995:2 s. 48.

10 Avslutande kommentar

Vid en häktning inskränks ett flertal av den enskildes grundläggande fri- och rättigheter. Det är därför av yttersta vikt att bestämmelserna som reglerar förutsättningarna för detta tvångsmedel ges en väl genomtänkt utformning. Ett antal krav måste således uppställas för hur reglerna skall formuleras. Dessa får inkludera krav på:

- tydlighet,
- precision,
- behov,
- ändamålsenlighet.

Reglerna om häktning vid misstanke om brott har som framgått i stort sett fått stå oförändrade de senaste 50 åren. Det måste onekligen vara av stor betydelse att lagstiftning av denna karaktär är stabil och inte genomgår årliga förändringar, särskilt med tanke på det tidigare uppställda kravet på tydlighet. Frågan är dock om inte reglernas oföränderlighet kan tyda på en stelbenthet och ett konservativt tänkande hos lagstiftaren, som inte enbart är av godo. Denna inställning kan i så fall tänkas förhindra nödvändiga ifrågasättanden av de särskilda häktningsgrunderna. Är det exempelvis verkligen lämpligt att den mest använda häktningsgrunden, recidivfara, enbart kan motiveras med hjälp av kriminalpolitiska skäl?

Även inom rättstillämpningen och rättsvetenskapen lyser diskussionen om de materiella reglerna för häktning med sin frånvaro. Tillgänglig statistik väcker ändå enligt vår mening en hel del frågor: Varför åläggs mer än hälften av de häktade restriktioner? Utför åklagarna före varje häktningsframställan, eller begäran om tillstånd till restriktioner, en konkret prövning av det föreliggande behovet? Beaktas verkligen samtliga häktningsalternativ vid rättens prövning av häktningsfrågan?

Möjligen kan den till vissa delar pragmatiska inställningen till den nuvarande lagregleringen, som tycks finnas bland såväl praktiker och rättsvetenskapsmän, i mångt och mycket förklaras av just själva lagstiftningens utformning. Förkortningen av tiden mellan den misstänktes frihetsberövande och den tidpunkt då häktningsförhandling måste hållas, har starkt begränsat åklagaren utredningsmöjligheter, och medfört en uppenbar försämring av rättens beslutsunderlag. På grund av det sänkta beviskravet för häktningsgrunderna, har dock inte andelen bifallna häktningsframställningar minskat. De snäva tidsfristerna har emellertid också påverkat underlaget för prövningen av häktningsalternativ och behovet av restriktioner. Rättens aktörer har således försatts i en situation, där de efter en förkortad utredningstid och med ett försämrat beslutsunderlag, tvingas ta ställning till för den misstänkte mycket betydelsefulla frågor.

Frågan är dock vilka alternativ som kan tänkas finnas till den nuvarande ordningen. Att med syfte att förbättra rättens beslutsunderlag, förlänga den tid som den misstänkte kan vara frihetsberövad, innan en rättslig prövning måste ske, synes mot bakgrund av Europadomstolens inställning till denna tidsfrist, knappast vara en framkomlig väg. Möjligen skulle man kunna låta rättens utredningsskyldighet tydligare komma till uttryck i lagtexten. Utan ett betydande resurstillskott till de utredande myndigheterna, skulle emellertid troligen en sådan förändring inte leda till en förbättrad kvalité på beslutsunderlaget. Förändringen skulle däremot med all sannolikhet leda till en högre andel ogillade häktningsframställningar, något som knappast varken lagstiftaren eller den allmänna opinionen skulle finna sig i. Om utredningsmaterialet vore fullständigt redan vid tiden för häktningsframställningen, finns vidare en risk för att häktningsbeslutets prejudicerande verkan skulle öka.

Även rättstillämpningens inställning till behovs- och proportionalitetsprincipen är värd en kommentar. Man kan enligt vår mening ifrågasätta om rätten, utan ett åberopande av den misstänkte, i varje enskilt fall beaktar de två principerna. Det är i vart fall förvånande att häktningsalternativen, trots deras bristande effektivitet, inte kommit till större användning. Särskilt gäller detta fall, då förvisso ett grovt brott begåtts, men ändå endast en mindre flyktfara kan konstateras. Inställningen till proportionalitetsprincipen tydliggörs av JO:s avgörande i det tidigare refererade ärendet JO 1997/98 s. 147. Trots att JO ansåg ingripandet strida mot proportionalitetsprincipen, nöjde sig denne med enbart just detta konstaterade. Anmärkningsvärt är också att JO ansåg att gripandet var formellt riktigt. Man frågar sig därför vilka åtgärder som JO skulle finna så ingripande, att de framstod som direkt felaktiga, och föranleda denne att vidta ytterligare åtgärder.

Något som även förvånar, är det hårdnackade motståndet till ett avskaffande av häktningspresumtionen. Ett slopande av regeln torde sakna någon större praktisk betydelse, eftersom grund för häktning vid brott med straffminimum på två års fängelse, nästan alltid får anses finnas redan enligt huvudregeln. Lägger man till detta de tveksamheter som råder om regelns förenlighet med Sveriges internationella åtaganden, framstår lagstiftarens inställning som än mer svårförståelig.

Kanske kan rätten enligt den nuvarande ordningen sägas utgöra en kontrollinstans för åklagarens bedömning i såväl häktnings- som restriktionsfrågan. Om inte åklagaren gjort ett uppenbart fel i sin bedömning av dessa frågor, kommer rätten att bifalla häktningsframställningen. Detta förhållningssätt verkar dock ha accepterats av lagstiftaren, som varken sett den ökande andelen bifallna häktningsframställningar eller den i praktiken uteblivna domstolsprövningen av åklagarens tillstånd till restriktioner, som direkta problem.

Det ovan sagda skulle även kunna uttryckas på det sättet, att intresset av brottsbeivring och att tillmötesgå den allmänna opinionen, hittills ansetts

viktigare än att säkerställa den misstänktes rättigheter, åtminstone så länge det gått att undgå kritik från internationella organ.

Källor och Litteratur

Offentligt tryck

Utskottsbetänkanden

JuU 1987/88:7 om anhållande och häktning m.m.

Propositioner

Prop. 1975/76:90 med förslag till ny lag om behandlingen av häktade m.fl., m.m.

Prop. 1980/81:201 med förslag till ändring i rättegångsbalken m.m.

Prop. 1986/87:112 om anhållande och häktning , m.m.

Prop. 1988/89:124 om vissa tvångsmedelsfrågor

Prop. 1993/94:24 med förslag till ändrade regler om kroppsvisitation och kroppsbesiktning m.m.

Prop. 1993/94:184. Försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll

Prop. 1995/96:156. Utvidgad försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll

Prop. 1997/98:104 om behandlingen av häktade

Statens offentliga utredningar

SOU 1926:32:”Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning. Andra delen. Rättegången i brottmål”

SOU 1938:44: ”Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. II Motiv m.m.”

SOU 1977:50: ”Häktning och anhållande. Betänkande ang översyn av häktningsbestämmelserna”

SOU 1984:54: ”Tvångsmedel. Anonymitet. Integritet. Betänkande av tvångsmedelskommissionen”

SOU 1985:27: ”Gripen-anhållen-häktad. Straffprocessuella tvångsmedel m.m. Betänkande av 1983 års häktningsutredning”

Justitieombudsmännens ämbetsberättelse

JO 1978/79 s. 40
JO 1983/84 s. 58
JO 1986/87 s. 24
JO 1990/91 s. 62
JO 1996/97 s. 102
JO 1997/98 s. 147

Departementsserierna

Ds 1992:8: ”Häktades gemensamhet och kontakter med omvärlden. Rapport av f.d. justitieombudsmannen Anders Wigelius”

Ds 1996:46: ”Restriktioner för häktade”

Statistik angående tvångsmedelsanvändningen

DV rapport 1989:9: ”Häktningsreformen. En utvärdering av de ändrade reglerna om anhållande och häktning som trädde i kraft den 12 april 1988.”

DV rapport 1995:2: ”Häktningsreformen – en förnyad utvärdering av 1988 års reform av reglerna om anhållande och häktning”

DV rapport 1997:6: ”Anhållande och häktning – en utvärdering av 1996 års ändring av fristerna vid anhållande och häktning”

Litteratur

Bylund, Leif: ”Skäl för anhållande och häktning? - En studie i rättsosäkerhet” I: *Tidsskrift för Sveriges advokatsamfund* 1971 s. 219-249

Bylund, Torleif: *Tvångsmedel I. Personella tvångsmedel i straffprocessen*, Göteborg 1993

Edelstam, Henrik: ”Elektronisk övervakning som straffprocessuellt tvångsmedel” I: *Juridisk tidsskrift* 1993/94 s. 631-639

Ekelöf, Per Olof; Bylund, Torleif; Boman, Robert: *Rättegång. Tredje häftet, 6:e upplagan*, Smedjebacken 1998

Fitger, Peter: *Rättegångsbalken I Del 2* (uppdaterad t.o.m. suppl. 34), Göteborg 2001

Gärde, Natanael: *Nya rättegångsbalken*, Stockholm 1949

Lindblom, Per Henrik: ”Tomt prat? Reflexioner om straffprocessens funktion och de allmänna värderingarna bakom straffprocessuella tvångsmedel” I: *Studier i processrätt* (Ursprungligen publicerad i Festskrift till Hans Thornstedt, 1983), Göteborg 1993 s. 343-364

Melander, Göran: ”Obligatorisk häktning och mänskliga rättigheter” I*: Förvaltningsrättslig tidsskrift* 1992 s. 139-144

Nordlöf, Kerstin: *Straffprocessuella tvångsmedel. Gripande, anhållande och häktning* (avhandling), Stockholm 1987

Olivecrona, Karl: *Rättegången i brottmål enligt RB,* Lund 1961

Westberg, Peter: ”Förklaringsbörda och knölargument i brottmål. – den moderne domarens vapen i kampen mot brottsligheten?” I: *Juridisk tidskrift* 1992/93 s. 878-896

Westerlund, Gösta: *Straffprocessuella tvångsmedel. En studie av rättegångsbalkens 24 till 28 kapitel och annan lagstiftning*, Göteborg 2000

Rättsfallsförteckning

Nytt Juridiskt Arkiv

NJA 1877 s. 307.
NJA 1973 s. 157
NJA 1974 s. 614
NJA 1977 s. 59
NJA 1979 s. 261
NJA 1979 s. 425
NJA 1980 s. 179
NJA 1980 s. 444
NJA 1980 s. 725
NJA 1983 s. 610
NJA 1983 s. 894
NJA 1984 s. 559
NJA 1985 s. 868
NJA 1987 s. 878
NJA 1989 s. 461
NJA 1989 s. 747
NJA 1991 s. 374
NJA 1995 s. 3

Rättsfall från hovrätterna

RH 1985:112
RH 1987:73
RH 1999:82
RH 1994:64
RH 1995:76
RH 1997:4
RH 2000:4